

Aron Etzler (red)

Utan heder

En bok om ohederliga debattörer & högerens rädsla för förändring

Röd Press Förlag, Stockholm 1999

Denna nätupplaga ges ut med medgivande från bokförlaget, bokens redaktör och artikel-författarna (alla som svarat på förfrågan, vilket är de flesta)

Innehåll

Aron Etzler: Förord	2
Werner Schmidt: Inte ens de döda kommer att gå säkra	9
Wolfgang Wippermann: Är rasmord detsamma som ”klassmord”?	21
Michael Parenti: Den rationella fascismen	28
Lars Herlitz: Den tolererade fascismen	39
Helene Carlbäck: Rösträtt och revolution	47
Per Francke: Antifascismen — en klassfråga	53
C.H. Hermansson: Vägen från stalinismen	66
Örjan Appelqvist: Varifrån kom hotet mot demokratin?	73
Kristina Boréus: Inom och utom den offentliga debattens ramar 1969, 1999 och 2009	80
Maria-Pia Boëthius: Den mördande hierarkin	90
Göran Greider: Minnet av revolter	92
Torbjörn Tännsjö: Endast arbetarrörelsen kan återupprätta demokratin	97
Jörn Svensson: En rivningsplan för klassamhället	104
Jenny Lindahl: Socialismen står på dagordningen	111
Kalle Larsson: Politik — ett sätt att umgås eller att förändra verkligheten	121
Medverkande	129
Debatt i det franska parlamentet	130

” ... det svenska kommunistpartiet är vår största rasistorganisation. För dem spelar det ingen roll att bolsjevikerna tagit livet av 62 miljoner ryssar, ukrainare och andra. De kan gå med på att Lenin och Stalin tog livet av några tiotals miljoner människor. Men det är lika vidrigt ändå. De svenska kommunisterna struntar i det folkmord som begåtts. Om de tog konsekvenserna av det så skulle de vara tvungna att lägga ner sitt parti.”

Staffan Skott, *Norrköpings Tidningar* 31 december 1998

”Hur många var landsförrädarna? Vilken roll spelade kommunistpartiet i planeringen av ett kommunistiskt maktövertagande med väpnat stöd från Sovjetunionen? Det är ju bara i den belysningen som IB:s och angränsande verksamheter kan diskuteras på ett rimligt sätt.”

Lars Leijonborg, *Dagens Nyheter* 8 december 1998

Aron Etzler: Förord

DET FINNS EN fråga man stöter på då och då när man debatterar politik med företrädare för de borgerliga partierna. Frågan om Sovjetunionen och de stater som kallade sig socialistiska. Inte sällan formuleras den som en anklagelse om att vi i vänstern vill ha det som i Sovjetunionen. Man blir ofta glad, eftersom det visar att motståndaren hamnat i argumentnöd. Samtidigt är Sovjetfrågan tröttsam. Den dras alltid fram av folk som är helt ointresserade av svaren.

Tack och lov finns ett enkelt och kort svar.

— Vi vill inte ha det som i Sovjet. De misslyckades med det vi tycker är viktigast: att ge folket makten över utvecklingen, lösa miljöproblemen och avskaffa det patriarkala förtrycket.

Det är också ett sant svar. Men det säger inte hela den komplicerade sanningen. Det finns också ett längre och mer ingående svar. Det är vad den här boken handlar om. I vanliga fall finns det inte skäl till att ge Sovjetfrågan mer tid än ett kort svar. När högern och de borgerliga tidningarna börjar hets och kräver upplysningskampanjer får man ge svar på tal. Låt oss därför börja från början.

Lenindebatten och kampanjen mot kommunismen på kontinenten

Det finns ingen som förnekar de brott som Stalin, Mao med flera begått. Det finns inte heller någon del av vänstern som förespråkar användandet av de metoder — massterror, tortyr och arbetsläger — som en kampanj om brott begångna i kommunismens namn skall upplysa om. Till skillnad från då medier och skolböcker informerade om förintelsens offer finns inga direkta, synliga upplysningsmål med en kampanj. Till skillnad från kampanjen mot nazismen skulle istället människor som under hela sitt politiskt verksamma liv diskuterat hur stalinismens fasor kunnat uppstå och hur de skall kunna undvikas, brännmärkas för samma brott.

Det finns två förklaringar till högerns intresse för brotten i kommunismens namn. De kan tydligt identifieras genom att man ser på hur debatten uppkommit.

Den första förklaringen handlar om enkla politiska poänger för riksdagspartier, vars vardag blivit knepig av olika skäl. Debatten om brott begångna i kommunismens namn började försiktigt under valrörelsen hösten 1998. På valnatten, då vänsterpartiets framgångar — en fördubbling av röstandelen — bekräftats börjar flera företrädare för de borgerliga partierna att tala om nödvändigheten av historisk upplysning om kommunismen. När riksdagen öppnar lämnar moderaten Sten Andersson in en interpellation¹ om en dylik kampanj.

Under hösten då inget förändrats i riksdagens budgetarbete, trots löften om en kraftfull politik mot arbetslöshet och ökade klyftor, börjar innehålllet i den röd-gröna regeringssamverkan att prövas. Vänsterpartiet kräver förändring av riktningen i regeringspolitiken. Socialdemokraterna gör uttalanden som pekar åt olika håll.

Läckor kring IB-affären och de borgerliga partiernas inblandning förekommer under hösten. Det slutgiltiga erkännandet den kommer 2 december då registernämndens rapport offentliggörs. Registreringen av kommunister, som först kategoriskt förnekats existera, visar sig nu vara känd av samtliga borgerliga partier förutom de som tidigare antogs känna till den, dvs den socialdemokratiska regeringarna och militärledningen. Från högerhåll växer nu, lagom till det obönhörliga offentliggörandet, kraven på en upplysningskampanj mot kommunismen. Det är mitt i denna högeroffensiv som Jenny Lindahl gör ett mycket modest uttalande om Lenin²

¹ Interpellation 1998/1999:7 till justitieministern om nazism och kommunism.

² Intervju med Jenny Lindahl, "Ekot", P1, 981114.

(nämligen att denne inte i första hand skall beskrivas som en av historiens största massmördare). Uttalandet väcker ramaskri och medvetna missförstånd om att Ung Vänsters ordförande vill ”återupprätta Lenin”. Men angreppet från rasande borgerliga ledarskribenter och ordföranden för ett av valets verkliga förlustpartier är så uppenbart dagspolitiskt motiverat att underlaget för en kampanj snart sviktar. Ohederligheten börjar framstå även för den borgerlighet som klarar av att skilja på historia och nutid. Ett bra exempel är Expressens ledare 15 december 1998, som tar avstånd från de hysteriska försöket att koppla vänstern till Lenin och istället kritiserar verkliga programformuleringar och dagspolitik.³

Den andra förklaringen till debatten om kommunismen ligger i den politiska situationen i Europa. Idag, ett årtionde efter murens fall, det som beskrevs som kapitalismens slutgiltiga seger, har den nyliberala politikens katastrofala följder blivit alltmer uppenbara för medborgarna. Katastrofen har lett till att väljarna gått åt vänster. Det är nu regeringar dominerade av socialdemokrater som sitter vid makten i EU-länderna. Vad deras politik skall innehålla är emellertid ännu inte säkert, och stora skillnader finns mellan de socialdemokratiska partierna själva. Skall det bli som i Frankrike — en progressiv koalition mellan kommunister och socialdemokrater, som förkortar arbetstiden och gör motstånd mot att viktiga tillgångar av den offentliga sektorn säljs ut, eller som i Storbritannien, där den tidigare konservativa regeringens politik fullföljs av en fullkomligt neutraliserad arbetarrörelse, den ”nya mitten?

Denna ”nya” inställning från arbetarrörelsen är ett resultat av den långsamma, men solida, förändringen av debattens och medvetandets gränser som högern och arbetsgivarna arbetat på i årtionden. Det tog dem några år från mitten av sjuttioalet då vänstern var som starkast, att bryta arbetarrörelsens offensiva initiativ. Löntagarfonderna stoppades, inkomstklyftorna började öka igen genom orättvisare skatter, utbyggnaden av den offentliga servicen saktades ned och vände. Därefter har på olika områden alla praktiska bevis på att det är möjligt att bygga ett samhälle där inte bara de rikas mänskliga behov kan tillfredsställas, urholkats. Många av dessa församlingar har utförts av arbetarrörelsen själv, som steg för steg tappat självförtroende och idéer om ett rättvisare samhälle. Högern har inte bara vunnit ett ställningskrig och börjat rulla tillbaka viktiga förändringar i den ekonomiska och sociala verkligheten — deras idéer har krupit in i arbetarrörelsens medvetande och knaprat bort tron på möjligheten till förändring, på alternativ. Nu är de besvikna över att det fortfarande finns starka vänsterpartier, trots deras oerhörda ideologiska offensiv under de två senaste decennierna. De vet nämligen att denna vänster gör en skillnad i motståndet mot deras nyliberala idéer, en skillnad i kampen om vilken linje socialdemokratin skall följa i framtiden. Kampanjen mot kommunismen riktar sig därför i slutändan mot alla — kommunister, socialdemokrater och allmän vänster — som fortfarande arbetar för ett annat samhälle än det där kapitalet har fullständig makt.

Historieskrivning som beställningsverk för politiska syften

Debatten om kommunismens brott har tidigare dykt upp i andra europeiska länder, i Frankrike, Italien och Tyskland. Denna turnerande debatt kan bäst beskrivas som en kampanj, med boken *Le bre noir du communisme*⁴ (*Kommunismens svarta bok*) som motor. När den nu översatts till svenska och ges ut på Bokförlaget DN fullföljs ett mönster från andra europeiska länder. De länder där den antikommunistiska kampanjen hittills pågått har alla starka vänsterpartier som på olika sätt har inflytande på den politiska scenen (regeringssamverkan mellan socialdemokrater och det kommunistiska PCF i Frankrike, regeringssamverkan i Italien fram till nyligen då vänster- centerregeringen fälldes av Rifondazione Comunista, fortsatt starkt stöd för det demokratiska vänsterpartiet PDS i östra Tyskland) medan den till

³ ”Kommunist-Jenny”, ledare *Expressen* 981215.

⁴ Courtois, Stéphane (red.), *Le livre noir du communisme* (Paris 1997).

exempel i Storbritannien inte överhuvudtaget hörts av. Detta visar att denna debatt inte bedrivs av något vetenskapligt intresse. Den historiska frågan om brott begångna i kommunismens namn är endast intressant då det finns en stark vänster att brännmärka.

Att vinna poänger genom att smutskasta sin motståndares historia är ingen nyhet i politikens värld. De gamla kungarna hade egna historieskrivare, med uppgift att förgylla sina egna prestationer och förlöjliga motståndarens. Den officiella svenska historieskrivningen var länge närmast ett direkt uttryck för svenska statens realpolitiska behov och lade ned mycket tid på att försöka använda gamla historiska konflikter, till exempel Stockholms blodbad till aktuella politiska uppgifter, ofta genom att försköna eller smutskasta de olika sidorna i de gamla konflikterna. Demoniseringen av Kristian II som fortfarande dras med epitetet ”tyrann”, trots att han knappast var grymmare eller mer despotisk än sina motsvarigheter på de europeiska tronerna, är ett välkänt exempel på hur man gick till väga. Denna nationalistiska och tillrättaläggande historieskrivning sopades bort i början av 1900-talet av bröderna Weibull i Lund. De historiska dokumenten granskades på nytt ur vinklar där man försökte se grundläggande intressekonflikter mellan kontrahenter istället för att försöka se hur väl de historiska gestalternas handlingar passade nutiden. En ny källkritisk standard infördes för att garantera att forskarna sinsemellan skulle kunna granska varandra, kritisera och diskutera och mot att historieskrivningen reduceras till ett propagandavapen i maktens hand.

Spridningen av historisk forskning är idag, framförallt genom TV och radio mycket mer effektiv än någonsin tidigare. Därför har kampen om det historiska medvetandet intensifierats, samtidigt som mediernas egna marknadsregler sänkt ned historieberättandet i en fragmentarisk, person-fixerad och sensationslysten träskmark. Kampanjen mot kommunismen tycks på ett tidigt stadium anpassats för dessa förhållanden.

I *Le livre noir du communisme* går det smaskiga anslaget tydligt ut över den seriösa forskningens innehåll i de enskilda delarna. På omslaget till den franska förstaupplagan finns en bård med texten ”85 miljoner offer”, vilket vid närmare påseende betyder att offer för svältkatastrofer, inbördeskrig och politiska utrensningar slängs i samma pott. Stéphane Courtois, som skrivit förordet, har avsikter som är mycket tydliga: de som varit medlemmar av kommunistiska partier borde dömas som kriminella eftersom de indirekt bidragit till folkmord. De mest vulgära delarna av Svartboken har sedan använts av högerpolitiker i det franska parlamentet för att ifrågasätta regeringssamarbetet mellan kommunister och socialdemokrater.

Hela denna kampanj mot kommunismen har inslag som borde förkastas av historiker och samhällsvetare. Det skenbart objektiva räknandet av dödsoffer, som tillbakabildat förståelsen och analysen till den omedelbara reflexens nivå. Demoniseringen av Lenin, som framställs som en av historiens värsta massmördare är en tillbakagång till ett sätt att skriva historia som hör 1800-talet till. Vetenskapens underkastelse under krass dagspolitik innebär många steg tillbaka mot den tid då historia var beställningsverk från kungahuset. Den är särskilt tragisk eftersom det sedan länge funnits en seriös debatt om kommunismen bland historiker.

Det är oroande att se hur delar av borgerligheten, ledda av ett fåtal extrema debattörer under vetenskaplig flagg struntar i de landvinningar av historiemetoder som utvecklats under 1900-talet. Det betyder nämligen att man kan börja ljuga lite hur som helst. Samt att den som kan köpa sig mest utrymme i media vinner.

Rummel, kommunistjägarna och efterföljarna

Hur denna obehagliga förmedling av ideologiska föreställningar förklädda till vetenskapliga rön går till kan man studera i spridningen av dödstalssiffror, till exempel de berömda 62 miljoner som antas vara kommunismens offer i Sovjetunionen. I ena änden av kedjan: professor Rudolph j. Rummel. I den andra: borgerliga ledarskribenter och politiker. Mellan-

ledet: Staffan Skott och Per Ahlmark med uppbackning från borgerlighetens största opinionsbildare, Bonniers-ägda *Dagens Nyheter* och SAF-ägda Timbro.

Rummel är en tvivelaktig och mycket omstridd forskare, inte bara på grund av sin bakgrund som forskare under den amerikanska administrationen, utan på grund av sina metoder och sina resultat, som ligger långt ifrån den etablerade sovjetforskningens. Hans siffror används av Staffan Skott och Per Ahlmark, även om de gärna använder sig av mer ansedda forskare för att ge ett intryck av seriositet. Taktiken går ut på att först presentera Rummels siffror och resonemang som en sanning, och därefter förklara att Rummel nu bekräftar det som tidigare "anats" av andra auktoriteter. Detta trots att Rummels dödstalssiffror är de högsta gissningar som hittills publicerats, mycket högre än vad som anges i Nicolas Werth avsnitt om Sovjetunionen i *Kommunismens svarta bok*.

Efter Ahlmark och Skott kommer så ledarskribenterna och de borgerliga politikerna, som aningslöst och utan vidare godtar de förmedlade versionerna av Rummels gissningar⁵. Se till exempel Carl-Eric Birgersson godtroget moderat kommunalråd i Karlshamn, som i Sölvesborgstidningen de 23 februari 1999 säger:

Av någon anledning talas det väldigt lite om det stora antal människor som kommunisterna har dödat. Tillförlitliga källor säger att 62 miljoner människor i Sovjetunionen under åren 1917-1987 och 35 miljoner människor dödades i Kommunistkina åren 1949-1987 [...] Ung Vänsters ordförande Jenny Lindahl kan symbolisera vår framväxande generations okunskap.

Rummels uppfattning, som i internationell jämförelse måste etiketteras som extrem, har via ett litet antal svenska debattörer och deras inflytande på borgerliga ledarskribenter kommit att bli en "tillförlitlig källa. Varje länk i kedjan förgrovar argumentationen. De stackars politiker och insändarskribenter som rapar upp Rummels siffror vet förmodligen varken varifrån de kommer eller vad de innehåller.

Ahlmarks och Skotts största tillgångar i frågan är inte att de stödjer sig på etablerad forskning, utan att de för fram sina åsikter med en sådan frenesi att många andra debattörer blir rädda. Staffan Skott som under flera år fört en privat kampanj mot vänsterpartiet kräver med ilska åtgärder mot de som protesterar mot hans historieuppfattning.

Jenny Lindahl behandlas med silkestass medan Karolina Matti som lät en nynazist föreläsa i Umeå får det smisk på stjärten hon så väl förtjänar.⁶

Jenny Lindahl skall alltså på något sätt straffas hårdare än att utsättas för ett hundratal artiklar från borgerliga tidningar, varav de allra flesta gravt idiotförklarande. Det måste innebära att hon, liksom Karolina Matti, borde berövas sitt arbete eller på något annat sätt göras omöjlig som person. Staffan Skotts demokratiska övertygelse har god nytta av Sovjetdiktaturens metoder för att hålla debatten på lämplig nivå.

Per Ahlmark måste sägas vara unik på så sätt att hans personliga hat emot vänstermänniskor är en avgörande drivkraft för hans engagemang som människa och debattör. Den galne kvartsdebattören Per Ahlmarks idoga hat har efter flera år burit frukt. Fler än en samhällsdebattörer har tystnat i olika frågor för att de inte vill hamna i personlig vendetta med Per Ahlmark. Man kan avfärda honom som extrem och galen, men varje bok han ger ut förändrar klimatet hos högern. Han är som en sur ylletröja, som till slut, oavsett hur få som från början ville veta av honom, förändrat atmosfären för alla. Det är mannens största tillgång. Han torkar aldrig.

Med associationen som vapen

Ahlmark, Skott och de andra kommunistjägarnas arbetsmetod är att sammankoppla brott

⁵ Ett exempel är Lars Leijonborg, som i sin bok *Nya Frihetstiden — om makten över våra liv* (Falun 1999) sväljer Skott utan tvekan.

⁶ Intervju med Staffan Skott *Västerbottens-Kuriren* 990118.

begångna i kommunismens namn med dagens demokratiska vänster. Oavsett var denna vänster står idag i frågor om demokrati och politiska medel finns historiska kopplingar på olika sätt, som genom upprepning skall ta över bilden av vänstern och socialismens idéer.

Inför denna *guilt-by-association*-taktik finns det delar av vänstern som tycker att vänstern inte alls skall syssla med de historiska frågor som förtrycket i kommunismens och socialismens namn reser. Tanken går ut på att om vänstern bara släpper diskussionen helt, eftersom vi inte vare sig är stalinister eller maoister, kommer vi kanske att klara oss. Nå, är det inte så? Varför skall vi försvara Stalin? Det skall vi inte och det gör vi inte heller. Stalins, Maos, Pol Pots med fleras brott mot människor var fruktansvärda. Det finns inget skäl för vänstern att försvara dem, men det finns inte heller något skäl att acceptera andras osanningar om dem. Skall vi, bara för att vi vill ta avstånd från Stalin, hålla för sant att han tog kål på 100 miljoner människor? 200 miljoner? Skall alla som inte vill bli utmålade som blodtörstiga nidingar acceptera vilka gissningar som helst? Den enkla sanningen är att Rummels verk till stor del är gissningar och lögnar som tjänar till att befläcka vänstern och urskulda högerens brott. Att dra sig tillbaka inför kommunistjägarans angrepp är att acceptera att historisk revisionism blir ett stående inslag i den politiska debatten.

Tvätta kapitalismen ren

Dödsträknandet på kommunistjägarans premisser ger som resultat att samtidigt som den kommunistiska rörelsens handlingar fördöms, legitimeras brotten begångna av högerregimer och fascister. Ett tydligt exempel på denna tendens är P1:s ”Godmorgon världen” den 7 februari 1998. Där tilläts Kristian Gerner tillsammans med Stellan Bojerud och Hans Villius att oemotsagda breda ut Rummel över etern. När mordet på cirka en miljon kommunister i Indonesien förs på tal urskuldas de med att det var en kommunistisk kupp på gång. I övertid att förklara kommunismen som värst anges nazismens offer till ”sex miljoner”, vilket hur man än räknar måste kallas kvalificerad historierevisionism. Om Jean-Marie Le Pen hade sagt något sådant hade han fått talförbud på livstid i Europaparlamentet.

Det falska dödsträknandet gör också den kommunistiska rörelsen, både dess mål och medel obegriplig. Detta märks tydligt i bedömningen av de grymheter som begåtts av kommunistiska regimer, där det aktiva sabotaget, spioneriet och de rent militära ingreppen, utförda av högerregimer, helt i strid med alla folkrättsliga principer, glöms bort. Ett exempel är det franskproducerade programmet ”Den hemlige Lenin”,⁷ som visades på svensk statlig TV samma kväll som förslag om en antikommunistisk kampanj skulle diskuteras i partiledaröverläggningar. Medan tonen i programmet är sansad jämfört med många andra inslag i den antikommunistiska kampanjen är så många viktiga fakta utelämnade att man måste tala om en grav förvanskning av det historiska skeendet. När inbördeskriget skall beskrivas insinueras att det skulle vara bolsjevikerna som startat det — ”Lenins nästa drag” — och ingenting nämns om vare sig om intervention av utländska trupper eller den vita terrorn under kriget. Skulden för hungersnöden och kriget läggs på bolsjevikerna, som därmed anklagas för att ha svikit sina viktigaste krav, fred och bröd. I övrigt sägs ingenting om rörelsens strävan, eller vilka övriga åtgärder — reformerna som skaffade bönderna jord, åttatimmarsdagen, den fria aborträtten — som genomförts. När bolsjevikerna skildras som en rörelse utan mål med den enda strävan att ta makten och behålla den är det för att alla andra drag medvetet plockats bort.

Den kommunistiska rörelsens handlingar är i samtliga fall utförda i en imperialistisk världsordning. Före koloniernas frigörelse var det en värld där de rikaste och militärt mäktigaste staterna direkt styrde över en majoritet av världens folk. Rörelsen har systematiskt och effektivt

⁷ ”Den hemlige Lenin”. TV-program sänt i SVT 2 990210, TF 1, Transparances productions i samarbete med Odysée, 1998/Rapportredaktionen 1999.

motarbetats genom infiltration, sabotage, våld och tortyr av de regimer som funnit kampen för socialism farlig (och det är en klar majoritet av världens regimer under 1900-talet) med effektiv uppbackning av världens ledande makten.⁸ Att dessa enkla omständigheter är helt försvunna då rörelsens historia sedan skall skrivas är inte bara ohederligt utan direkt missledande. Det är som att försöka förklara principerna för flygplanskonstruktion utan att tala om gravitation och luftmotstånd.

Det finns också en förfuskning genom att problem i den kapitalistiska världen, som kan förklara utvecklingen av kommunistiska rörelser, förtigs. Ett exempel är den totala undervärderingen av första världskriget där miljoner slaktades i en aldrig tidigare skådad omfattning för de olika nationella kapitalens andelar i kolonier och världshandel. Krigströttheten, de sociala orättvisorna och brutaliseringen av politiken är en förklaring till den våldsamma strategi som Komintern kom att välja. I ett Europa där den stora katastrofen redan hade inträffat måste nästa krig till varje pris undvikas, resonerade man. Men denna bakgrund är i kommunistjägarnas version utbytt mot en fridfull pastellmålning, en bild där solen skiner över ett lyckligt och välmående Europa medan ett fåtal kommunister, utan vettig förklaring genomför vansinniga våldshandlingar.

Denna enögda historieskrivning har lättare att skuldbelägga, därför att den står på maktens sida. Det är mycket lättare att se det våld som begås för att ändra på orättvisorna än det som krävs för att upprätthålla dem. Det är lätt att ge Lenin skulden för de människor som dödades genom dekret som han utfärdat, men vem bär skulden för första världskriget? Man kan alldeles tydligt anklaga Mao för brott mot mänskliga rättigheter, men vem skall man anklaga för massvält, fattigdom och kolonialt förtryck i Asien? Det koloniala förtrycket, kriget, arbetslösheten, svältdöden och massdöden i epidemier tillhör vardagen i den kapitalistiska världen. I kommunistjägarnas historieskrivning bokförs de därför helt olika. Under kommunistiska regimer som offer för regimen, annars såsom olyckliga omständigheter.

Den kommunistiska rörelsens bidrag till framsteg

Det är lätt att i hetsen mot den kommunistiska rörelsen glömma bort att alla politiska rörelser som skapat mänskliga framsteg också krävt offer. Inte därför att det av naturen måste vara så, utan därför att motståndet mot sociala framsteg historiskt har varit mycket starkt. Slaveriets avskaffande i Västeuropa föregicks av många slavuppror. Livegendomens upplösning skedde till priset av många dödade adelsmän, knektar och bönder.

Nästan alla dessa uppror misslyckades i den meningen att de inte lyckades upphäva samhällets förtrycksformer. För den sakens skull var de inte meningslösa eftersom de bidrog till att tidvis minska förtrycket och till att ge erfarenheter av kamp, som senare kunde utmana förtrycket. Men självfallet utmålades de av de härskande som både illegitima och meningslösa grymheter. I efterhand beskrivs framstegen ofta som fridfulla omvandlingar, gjorda i konsensus så när som på ett fåtal bakåtsträvande tokbollar.

Kapitalismens födelseprocess är ett exempel på ett socialt framsteg med oerhörda offer som följd. Offren för utestängningen av småbönderna från den bördiga marken, rikedom som samlades genom kolonial plundring och slavhandel, de politiska upproren, revolutionerna och inbördeskrigen — allt sopas under mattan av de som jagar kommunister med blåslampa. Att liberalismen en gång var en revolutionär ideologi och att dess revolutioner krävde enorma offer förnekas och glöms.

Den kommunistiska rörelsen och den ryska revolutionen har bidragit till många av 1900-talets viktigaste framsteg: koloniernas frigörelse, välfärdsstaternas framväxt i Europa och rösträttens

⁸ Om detta finns en omfattande dokumentation. Se till exempel Blum, William, *CIA och USA:s verkliga utrikespolitik* (Smedjebacken 1998) eller Chomsky, Noam och Herman, Edward S. *De mänskliga rättigheternas politiska ekonomi* (i). *Washingtonsambandet och fascismen i tredje världen* (Stockholm 1981).

genombrott. Skall dessa framsteg skrivas på andra konton bara för att det samtidigt begåtts brott i kommunismens namn som man inte vill legitimera? Det är just denna effekt som kommunistjägarna är ute efter. Medlet är att kräva en totalt svartvit bedömning av historien. Den som inte ensidigt fördömer utan försöker förklara ”urskuldar”. Den som inte genast glömmet det positiva som den kommunistiska rörelsen uppnått ”försvarar”. De kan inte acceptera att man kan bejaka de framsteg som den kommunistiska rörelsen bidragit till och uppnått, men samtidigt kritisera det maktmissbruk och den terror som delar av den utövat. Själva begreppet ”motsättning” är inte acceptabelt i deras historiesyn.

De kan inte heller förstå förklaringen att de socialistiska försöken havererat genom en långdragen historisk process med många ingredienser. Därför försöker de härleda Stalins terror direkt ur Karl Marx skrifter, jämka ihop Lenin med Pol Pot (och för den delen Birgitta Dahl med Pol Pot) och på detta sätt av historiens mångfacetterade och trassliga figurer göra ett enda rakt streck. Själva begreppet förändring går inte in i deras historiesyn.

De kräver att var och en av oss skall upprätta en svartvit värld i vårt medvetande, fri från verklighetens utvecklingar, motsättningar, och gråtoner. Det tänker vi vägra. Vår historia är också stoltare än så. Den kommunistiska rörelsen i Sverige har, ofta tillsammans med liberaler och, naturligtvis, socialdemokrater kämpat för rösträtt, utvidgande av demokratin till alla samhällsgrupper (kvinnor, socialbidragstagare och andra tidigare omyndigförklarade) och för författningsreform. Den har tillsammans med socialdemokratin envist och under hårt motstånd från högern genomfört stora sociala reformer — socialförsäkringar, sjukpenning, två, tre, fyra och fem veckors semester. När det har gällt att trygga arbetsrätten, utbyggnad av den offentliga sektorn med barnomsorg, sjukvård och utbildning har kommunisterna agerat påtryckare och varit ett pålitligt röst- och kampanjstöd till socialdemokratin. Huvuddelen av rörelsens historia handlar om kamp för arbetarklassens rättigheter och en förbättrad levnadsstandard för folkflertalet i Sverige, inte hälsningstelegram till potentater i föregivet socialistiska länder.

Den upprorstradition som löper från slavupproren via Levellers-rörelsen och till bolsjevikerna är vår historia. Den har under tiden och framförallt under 1900-talet i länder som Sovjet och Kina inneburit stora bakslag för idéerna om människans frihet och rättvisa. Det finns inget skäl att försvara systemen i öst, men vi måste förstå dem. Om socialismen skall ha en framtid måste dess historiska erfarenheter, även de mörka sidorna summeras. Därför skall vi också vägra att glömma.

Upplýsning eller fördunkling

Det finns alltså saker att välkomna för den socialistiska vänstern i en diskussion om brott begångna i kommunismens namn. Man måste bara vara klar över att det inte är syftet med den antikommunistiska kampanjen. Dess sidoeffekter är inte heller trevliga.

Den ständiga jämförelsen mellan kommunism och nazism är en god hjälp åt fascistiska rörelser, som ibland kan framstå som ett radikalt alternativ till den rådande liberala samsynen på ekonomi och politik. Om nazismen inte anses farligare än kommunismen utan tvärtom kanske bättre, innebär det en kraftig legitimering av nazismen. Förmodligen finns ingen gladare för upplysningskampanjer av denna typ än den fascistiska högern. Plötsligt kommer de ur skamhörnan och kan vara med, kanske till och med som en ”sund motvikt till kommunisterna”. Extremhögern i Frankrike, Front National har välkomnat denna debatt och krävt en Nürnberggrättegång mot kommunister för ”brott mot mänskligheten”. Mönstret från Weimarrepubliken som föregick det nazistiska maktövertagandet går igen. En kampanj som döljer och förminskar de livsviktiga skillnaderna mellan kommunism och nazism är ingen upplysning utan en fördunkling som kan komma att kosta mycket för framtidens generationer.

En annan uppenbar fara är att de verkliga positionsförflyttningarna i politiken döljs, både

historiskt och idag. Att man glömmer hur arbetarrörelsens kamp för rättvisa och demokrati vanns i kamp mot höger och arbetsgivare. Att man glömmer att interneringarna av kommunister var en eftergift för Hitler som högern tvingade fram. Att man sedan inte märker hur vi genom medlemskap i Schengen, avskaffandet av en värnpliktsarmé och inskränkningar i de folkvalda organens räckvidd alltmer själva närmar oss den auktoritära staten. En kampanj som döljer verkliga skillnader mellan vänster och höger innebär en mörkläggning av det demokratiska livet.

Mot denna mörkläggning ställer denna bok följande upplysningsmål:

— att informera om väsenskillnaden mellan nazism och kommunism, — att upplysa om den kommunistiska rörelsens roll i svensk politik,

— att informera om de tveksamma metoder och överdrifter från oseriösa forskare som håller på att bli rumsrena i dagens debatt,

— att peka på hur den offentliga debattens ramar förändrats, för att allt mer utesluta radikala åsikter,

— att visa sambanden mellan möjligheten till verklig demokrati och avgörande förändringar i ägandet som idag blir allt mer tydligt.

Den nya världsordningen och vänstern

Efter murens fall var det många av oss som hoppades att det ständiga förknippandet av vår kamp med det system som vi avskydde och aldrig betraktat som ett alternativ skulle upphöra. Nu måste vi upptäcka att det inte är så och att den ohederliga högern kommer att göra sitt bästa för att få oss att bära den sovjetiska ryggsäcken så länge vi inte ger upp alla våra väsentliga mål. Vi skall bara veta att det inte främst beror på oss, utan på högerns och liberalernas pinsamma läge. De, som måste försöka marknadsföra en djupt impopulär politik, som de allra flesta förlorar direkt ekonomiskt på, vill helst att folk tittar åt ett annat håll. Men det handlar också om ”den nya världsordningens” effekt på den politiska debatten.

Exemplet Folkpartiet liberalerna visar att den politiska skalan inte alltid är så enkel som den höger-vänsterskala som utgår från den franska revolutionen. Folkpartiet är idag, liksom Per Ahlmark, främst av allt USA-imperialismens trogna försvarare, vilket leder till att de liberala idealen om jämlikhet och broderskap trampas mer under rötterna än hos ”konservativa” som Carl Bildt. Registrering av medborgarna, anfallskrig mot motståndarnationer, allvarliga brott mot de mänskliga rättigheterna är nödvändiga ingredienser i den världsordning där USA:s intressen dikterar utvecklingen. Det är denna ”liberalism” som finner sin största fiende i socialismen och alla förslag som går utanpå den världsordning vi tvingas leva i. Det är svårt att tala om en liberalism överhuvudtaget när den liberala politiken accepterar att stora industrikoncerner får avgörande makt över staternas liv, och där en fullständigt dominerande andel av all ekonomisk verksamhet koncentrerats till en handfull ägare. En liberalism värd namnet skulle kritisera maktfullkomligheten, ofriheten och den skriande ojämlikheten i världen, men en sådan liberalism finns knappt i Sverige. Det är inget att vara glad för, för det behövs ett konsekvent försvar för våra demokratiska rättigheter idag och det försvaret försvagas utan liberalerna.

Dagens unga vänster sitter inte i källare och tuggar Lenin. Just därför blir behovet av att påstå att så är fallet så stort. Vi arbetar dagligen på bredast möjliga front, för arbete, rättvisa, jämlikhet, demokrati och tolerans. Huvuddelen av vårt arbete handlar om att stärka arbetarklassens rättigheter och att förbättra levnadsstandarden för folk i Sverige. Ofta finner vi att även om vi gärna skulle ha med oss liberaler i det arbetet, är de själva för dogmatiska för att vilja vara med. Kampanjerna mot kommunismen är ett säkert tecken på att vänstern är på frammarsch. Och att den ohederliga högerns svar är gammalt.

Denna bok är ingen bön om nåd. Socialister och kommunister har bett om ursäkt i många år. Det senaste årtiondet med allt mer krökta ryggar.

Det har redan utkommit en vitbok över vänsterpartiets misstag. Den var en nödvändig uppgörelse med partiets historia, men en ny sådan behövs inte.

Det är inte heller en svartbok över kapitalismens historiska brott. Man behöver inte gräva i historien för att bli klar över att den saknar förutsättningar för att lösa mänsklighetens problem. Vad som behövs är att reda ut grunderna till den antikommunistiska kampanj som förs idag.

Det här är ingen vitbok, och ingen svartbok. Det är en röd bok. Vår bok. Den är skriven mot de som nu angriper varje tanke på social rättvisa och mänsklig befrielse från penningens värde som om de vore befläckade av stalinismens brott.

Rinkeby i mars 1999

Aron Etzler

Werner Schmidt: Inte ens de döda kommer att gå säkra

TIDIGT PÅ MORGONEN den 26 september 1940 började en liten grupp människor uppstigningen mot Port Bou. Skiffervägen i Pyrenéerna var hal, endast tistlar att hålla sig i när de kröp uppåt, på flykt undan de tyska fascisterna som höll på att ockupera hela Frankrike.

Det måste ha varit ett nästan outhärdligt kval för den hjärtsjuka Walter Benjamin att hänga med de övriga i gruppen. Efter tolv timmar kom de fram till det lilla tullhuset — bara för att få veta att gränsen till Spanien hade stängts just denna dag. Gruppen skulle skickas tillbaka. För juden och socialisten Benjamin, det vill säga för den dubbelt skyldige i fascisternas ögon, skulle det betyda koncentrationsläger och en säker död.

Man tillät flyktingarna att stanna över natten, bevakade av de tre polismän som nästa morgon skulle föra dem tillbaka till den franska gränsstationen. Denna natt tog Benjamin 25 morfin-tabletter. Han begravdes på okänd plats.

Walter Benjamin, tysk filosof och litteraturhistoriker som än idag är ”en viktig impulsgivare i det europeiska kulturlivet” (Nationalencyklopedin), tvingades lämna sitt hemland när den härskande eliten i Tyskland i januari 1933 överlämnat makten till Hitler. I Frankrike deltog han i den antifascistiska kampen med sina allt svagare krafter — tills natten den 24 augusti 1939 då den tyskspråkiga radiostationen avbröt sitt musikprogram för att kungöra det ofattbara: de tidigare dödsfienderna Hitler och Stalin hade genom sina ombud undertecknat en nonaggressions- och vänskapspakt.

Fram till denna dag hade Benjamin och de flesta andra som aktivt bekämpat fascismen i Europa hoppats på Sovjetunionen som den enda makt som kunde sätta ett hinder i vägen för nazitysklands mål: att starta ett nytt världskrig. Hoppet på de europeiska demokratierna som ett motvärn mot det hotande kriget hade definitivt flugit iväg med München-överenskommelsen i september 1938. Men det var nu, efter den 24 augusti 1939, som man tvingades inse att även det sista hoppet hade svikit.

I den franska regeringens ögon förvandlades genom pakten och tyskarnas överfall på Frankrike plötsligt Walter Benjamin och de övriga tyska emigranterna — många av dem kommunister eller, som Benjamin, fram till denna 24 augusti 1939 kommunistiska sympatisörer från antifascister till fascismens bundsförvanter och därmed till Frankrikes fiender. Alla manliga emigranter mellan 16 och 50 år internerades i speciella läger.

Benjamin fick order att infinna sig med en filt och livsmedel vid ingången till Stade Colombes

i Paris, där tidigare, i en sista fredlig tävlan mellan de båda nationerna, det tyska fotbollslandslaget besegrat fransmännen med 3-1. När tyska Wehrmacht i början av juni 1940 stod utanför Paris flydde två miljoner människor i förtvivlan och skräck söderut. Benjamin hamnade så småningom i Marseille. Under tiden hade den franska högerregimen Petain slutit ett stilleståndsavtal med Hitler som bland annat innehöll krav på utlämning av alla tyska emigranter. Franska myndigheter vägrade nu att utfärda utresetillstånd. För Benjamin fanns det endast en flyktväg kvar: att gå till fots över Pyrenéerna till gränsstationen Port Bou.

Offer eller medbrottsling?

Vem drev Benjamin till självmord? Var det hitlerfascismen? Eller var det det kommunistiska eller stalinistiska systemet i Sovjetunionen? Var det kanske de bådas gemensamma gärning, fascismen och kommunismen

som med nonaggressions- och vänskapspakten hade möjliggjort tyskarnas överfall på Frankrike? Var Benjamin med andra ord ett offer för ”totalitarismen”? Med begreppet ”totalitarism” betecknas såväl fascismen som kommunismen; de karakteriseras som besläktade system. På grund av detta påstådda släktskap kunde under den sovjetisk-tyska paktens tid, det vill säga mellan augusti 1939 och den 22 juni 1941, då tyskarna överföll Sovjetunionen, kommunisterna även här i Sverige stigmatiseras och förföljas som ”nazikommunister”.

Totalitarismdoktrinen som likställer fascism och kommunism kräver egentligen att man ändrar på frågeställningen om Walter Benjamins roll. Visst var han ett fascisms offer, men var han inte — som kommunismens anhängare — samtidigt en gärningsman eller åtminstone en medbrottsling, en ”nazikommunist”? Svaret på sådana frågor kräver av historikern ett differentierande omdöme och att han sätter företeelser och personer i sitt alltid komplexa och komplicerade historiska sammanhang. Men ett sådant tillvägagångssätt är inte totalitarismdoktrinen starka sida. Det bekräftas än en gång av den pågående internationella massmediekampanj som — efter den vanliga fördröjningen — nu även nått vårt land.

En bok om illgärningar i frigörelsens namn

Den 6 november 1997, den dag då ett fåtal kommunistiska nostalgiker i Paris firade den ryska oktoberrevolutionens 80-årsdag, utkom på det franska förlaget Robert Laffont en bok på 800 sidor med titeln *Livre noir du communisme, Kommunismens svarta bok*. Den handlar, som man kan utläsa av undertiteln, om kommunismens ”förtryck, brott och terror”. Bokens syfte är att presentera ett omfattande bokslut över kommunismens globala illgärningar ända sedan oktoberrevolutionen. Innan jag kan vässa min penna för att kritiskt granska några aspekter av denna bok och av den politisk-ideologiska kampanj som följde i bokens spår, vill jag först göra en nödvändig anmärkning: den som läser *Svartboken* i ett svep kan inte göra det utan att utsätta sig för fysiskt lidande. Och min förhoppning är att alla — och speciellt alla som räknar sig till den politiska vänstern — upplever läsningen på samma sätt. Även om den initierade möjligtvis inte kan hitta några väsentligt nya, enskilda informationer, så kommer det ändå att vara bokens förtjänst att den tillhandahåller en samlad presentation av allt det ohyggliga som varit möjligt under den lysande röda fanan och i den mänskliga emancipationens namn. Den viktigaste, oundvikliga lärdomen som dagens och framtidens vänster måste dra av de kommunistiska systemens bittra bokslut är att ovillkorligen respektera de mänskliga rättigheterna, den individuella människans rättigheter och de demokratiskt legitimerade institutionerna. Men efter att ha sagt detta måste jag omedelbart slå fast att det ingalunda är Svartbokens syfte att presentera sådana lärdomar.

En historiebok som handlar om framtiden

Vad är då enligt min mening bokens syfte? Redan veckorna innan den 6 november

annonserade förlagschefen Bernard Fixot på väl iscensatta presskonferenser att senast en månad efter bokens utgivning skulle det franska kommunistpartiet, som ingår i landets nuvarande koalitionsregering, ha försvunnit från den politiska scenen. Och det ansedda förlaget Piper som ombesörjde den tyska översättningen organiserade en, för en faktabok, enastående marknadsföringskampanj under den skrikiga parollen: ”Denna bok kommer att förändra synen på 1900-talet.” Det är just detta som är bokens och den internationella kampanjens syfte: att förändra vår syn på 1900-talet.

Vi lever i vårt århundrades och årtusendes sista år. 1999 är ett magiskt tal, det låter fantasin öppna sina vingar, men det kan också inbjuda till de mörkaste tankarna, till *fin-de-siecle*-stämningar som förra gången, i slutet av 1800-talet. Vad kommer 2000-talet att ha i sitt sköte? Ingen vet! Men att vänta och se har aldrig varit den härskande elitens filosofi. Hur ter sig dagens värld för denna elit? Den upplever en ångest som den helst vill förtränga: denna gnagande fruktan över att alla de sår, som det kapitalistiska systemet tillfogat och alltjämt tillfogar mänskligheten, skulle bli synliga för var och en i denna postkommunistiska tid. När kapitalismen nyktrade till efter segerruset 1989 och baksmällan så småningom gått över kvarstod endast denna nyktra sanning: Efter realsocialismens implosion har realkapitalismen inte längre denna ytterst välkomna och tacksamma legitimeringskälla, inte längre något sämre och relativt ofarligt alternativ, inget avskräckande exempel att peka på och varna var och en; så här kommer det att bli, ifall någon försöker förverkliga sådana dumma, det vill säga antikapitalistiska idéer! Den bistra sanningen är den: nu, då den yttre fienden försvunnit, framstår allt tydligare en mycket värre fiende — kapitalismens nya fiende är kapitalismen själv. Det spöke som idag går runt världen är inte längre kommunismen utan den ohämmade kapitalismen, kapitalismen utan något tyglade alternativ, en kapitalism som löper amok, en kapitalism som format en social värld som lossnar i fogarna, en ekonomisk tillväxt- och framstegsmaskin som fungerar okontrollerat, utan mänskliga mått och mål. Detta är den allmänna bakgrunden till den nu pågående kampen om framtiden, där Svartboken är ett viktigt medel.

Vägens riktning in i 2000-talet bestäms av vår uppfattning om varifrån vi kommer och om vilka erfarenheter vi tar med oss i bagaget. Det är därför det rasar en skärpt kamp om folkets historiska minne, om de värderingar, erfarenheter och så vidare som vi ska ta med oss från det förgångna till det nya århundradet. Och det är samtidigt en kamp om vad man vill att vi ska glömma! Denna ideologiska kamp handlar ytterst om makten över den politiska diskursen, det vill säga om frågan vem som kan tvinga andra att acceptera en viss politik som moraliskt legitimerad.

Vad är det alltså vi ska minnas och hur ska vi minnas? Vad var positivt, vad negativt under det gångna seklet? Vad var det värsta, det som helst borde glömmas en gång för alla, så att det inte kan upprepas? På den sista frågan ger Svartboken och kampanjen ett entydigt, men ännu inte slutgiltigt svar: De värsta företeelserna under 1900-talet var de båda totalitära systemen: fascismen och kommunismen. Som sagt: detta är bara en provisorisk resumé, och kampanjens uppgift är att skapa definitiv klarhet över vad som egentligen var det värsta: fascismen eller kommunismen? Men vem är bäst lämpad att träffa detta val? Vem i hela världen skulle lita på trovärdigheten av ett domslut fällt av en aggressiv antikommunist från högerkanten, en Staffan Skott eller en Per Ahlmark till exempel?! Man måste alltså leta på annat håll.

Den franska historikern Stéphane Courtois berättar om sig själv att han

i 20-årsåldern — ovetandes och naiv — blivit politiskt aktiv på den maoistiska extrema vänsterkanten. Det var 1968. Under fyra år var jag heltidsaktivist [...] gruppen som jag tillhörde — den hette ”Vive la Révolution” — försvarade ett klassiskt revolutionsideal som inte uteslöt bruk av våld.

Courtois är som klippt och skuren för uppgiften att skapa den önskade klarheten: han är den

rätte att demonstrera att man egentligen inte kan ställa kommunismen och fascismen som jämbördiga, lika goda kålsupare, bredvid varandra — kommunismen var värre! Hans omdöme går att lita på, för han har ju själv varit med, han kommer inifrån och har frigjort sig från ungdomsårens villfarelser, det vill säga: han vet vad han pratar om!

Alltså fick Courtois uppdraget att skriva ett vägledande politiskt-ideologiskt förord. Han summerade alla kommunismens offer som de olika författarna av *Svartboken* presenterat och kom fram till det önskade slutresultatet, nämligen att kommunismen var fyra gånger värre än fascismen: 100 miljoner lik på kommunismens konto mot 25 miljoner på nazismens och fascismens.

Courtois visar att han endast politiskt bytt sida men att han samtidigt bevarat sitt gamla extremistiska och manikeiska sätt att tänka och skriva; här finns det absolut goda och där det absolut onda. Istället för ”Vive la Révolution!” skriker han nu med samma hesa röst: ”Mort à la révolution!” Men det är egentligen inte de faktiska revolutionerna som han och de internationella kampanjmakarna vill ta kål på utan själva den revolutionära tanken, inte kommunismen som reellt existerande system utan kommunismens och socialismens teoretiska och moraliska grundvalar. För den som följt *Dagens Nyheters* ledarsida, den svenska kampanjens initiativtagare, kunde inte undgå att märka att det egentligen inte är Stalin eller Pol Pot som man helst vill placera på de anklagades bänk utan Karl Marx och alla de döda och levande teoretiker och politiker som kunde och fortfarande kan föreställa sig ett samhälle som styrs av andra principer än kapitalismens profitmaximeringsprincip; den egentliga åtalspunkten kan nämligen sammanfattas så här: propagering i ord och handling av humanistiska, demokratiska och solidariska principer — med andra ord: antikapitalism. Ju tydligare kapitalismens katastrofala utveckling avtecknar sig desto mera brådskande blir det att försöka utradera hela det analytiska bestånd som har ackumulerats av olika vetenskaper i den marxiska traditionen och vars överlägsenhet inte längre går att dölja.

Det är viktigt att komma ihåg: det är inte först med oktoberrevolutionen eller med Stalins terror som man börjat förfära sig över ”kommunismen”. I själva verket ägde den första kommunistprocessen rum i Köln för 150 år sedan, och 20 år senare skapade Bismarck de beryktade socialistlagarna mot den ”kommunism” som då hette socialdemokrati. Även här i Sverige bekämpades under flera årtionden, långt innan svenska vänstersocialister började kalla sig kommunister, hela arbetarrörelsen med lagliga och olagliga medel. Så sent som i september 1919 — det fanns fortfarande inget svenskt kommunistiskt parti — gjorde den hemliga polisen i Stockholm, ett gäng högerextremistiska antidemokrater, upp en förteckning över ”svenska undersåtar, som intaga ledande ställning inom den vänstersocialistiska rörelsen i Sverige”. På denna lista utpekas såsom samhällsfarliga element, förutom verkliga vänstersocialister som Fabian Månsson och Ture Nerman, också högersocialdemokraten Gustav Möller — samme Möller som 20 år senare skulle bli den högsta politiska chefen för samma hemliga högerextremistiska polis!

För över 130 år sedan avslöjade Karl Marx den gräns som borgerligheten alltid satt upp för det som kan tänkas vara tillåtet, tolerabelt och moraliskt acceptabelt. Han skrev i ett förord till *Kapitalet* att det inte finns någon annan kritik som uppfattas så utmanande som kritiken av den kapitalistiska privategendomen; den frammanar nämligen

de häftigaste, mest småaktiga och hatiska lidelserna i ett människobroöst: privatintressets furier. Den engelska högkyrkan t.ex. förlåter hellre ett angrepp på 38 av sina 39 trosartiklar än på en trettioniondel av sina penninginkomster. Nu för tiden är själva ateismen en *culpa levis* (obetydlig synd) jämförd med kritiken av nedärvda egendomsförhållanden.

Det är alltså själva det systemalternativa tänkandet som ska demoniseras och kriminaliseras. Kommunismens historiska offer ska grävas upp och presenteras som bevismaterial i en imaginär rättegång mot allt sådant tänkande.

Kampanjen kring Svartboken belägger det med all önskvärd tydlighet. Allt antikapitalistiskt tänkande, som för enkelhetens skull och för att kunna förknippas med den faktiska massterrorn fått beteckningen ”kommunism”, ska avslöjas som *kriminogen*; därmed menas att varje förverkligande av ett sådant tänkande kommer att leda till brottsliga illgärningar. Så avslöjar Courtois i en intervju Karl Marx’ ”vetenskapsideologi” som ansvarig för stalinismens ”utrotningspolitik”. I en annan intervju går han ännu längre och betecknar Marx som själva uppfinnaren av massutrotningspolitiken. Courtois metod påminner mera om en exorcist än en historiker. Men inte alla medarbetare till Svartboken delar Courtois antikommunistiska lidelse.

De båda historikerna Jean-Louis Margolin och Nicolas Werth, som författat två av *Svartbokens* viktigaste och längsta bidrag — kapitlen om Sovjetunionen och Kina — försökte försvara en mera vetenskaplig-historisk analys gentemot Courtois ideologiska postulat. Margolin karakteriserade den kontrovers som hade uppstått mellan några medförfattare och Courtois så här:

Frågan är om man vill se denna bok som en produkt av historiker, med nödvändigt allvar och noggrannhet, med redovisade och kontrollerbara fakta — eller är det en produkt av politiska aktivister, ja rent av ett arbete av åklagare som samlar åtalpunkter?

Totalitarismdoktrinen

Svartbokens analytiska ram är den redan nämnda totalitarismdoktrinen. Själva begreppet ”totalitarism” hade präglats i början av 20-talet av italienska antifascister som anklagade Benito Mussolini för att vilja skapa en ”stato totalitario”. Efter nationalsocialisternas ”maktövertagande” i Tyskland började olika politiska riktningar, från högern till socialdemokraterna, att jämföra och jämställa det ”totalitära” Tredje riket med den också som ”totalitär” karakteriserade Sovjetunionen. US-amerikanska statsvetare förvandlade sedan det ursprungligen politiska kampbegreppet till en statsvetenskaplig teori, som ändå aldrig förlorat sin politiska funktion. Totalitarismen har alltid haft dessa båda sidor: det var samtidigt en doktrin och en ideologi. Det visar inte minst doktrinen växlande historia; dess aktualitet svängde i takt med den världspolitiska konjunkturen. Under den tysk-sovjetiska paktens tid hade den en första högkonjunktur. Därefter följde — inte särskilt överraskande — en lågkonjunktur under antihitlerkoalitionen mellan västmakterna och Sovjetunionen. Med det kalla krigets utbrott återupplivades och intensifierades den vetenskapliga diskussionen om totalitarism, och det är inte heller någon tillfällighet att den ebbade ut med avspänningspolitiken mellan de båda blocken. Svartboken är en indikator och samtidigt ett instrument för en förnyad renässans av totalitarismbegreppet.

Teorin har framträtt i olika varianter. En särställning intar Hannah Arendts historiskt deskriptiva (beskrivande) totalitarismteori. Hon spårar ”den totalitära maktens element och ursprung” tillbaka till 1800-talets imperialism och rasism. Enligt henne kännetecknades 1900-talets ”totalitära diktaturer” av ideologi och terror. Till dessa ”totalitära diktaturer” räknade hon Tredje riket och Stalins Sovjetunion, men inte det fascistiska Italien och inte heller de kommunistiska regimerna i Östeuropa. Enligt Hannah Arendt har fenomenet totalitarism försvunnit med Hitlers och Stalins död.

Medan Arendts teori visserligen ofta omnämns och lovordas men i realiteten sällan används för analysen av regimerna i Tyskland och Sovjetunionen, förhöll det sig helt annorlunda med de statiska totalitarismmodeller som hade utvecklats av de båda US-amerikanerna Carl-Joachim Friedrich och Zbigniew Brzezinski. Enligt deras modell kan man beteckna stater som totalitära om de uppvisar följande sex kännetecken: 1) en ideologi som riktar sig mot antingen ”fientliga” klasser eller raser; 2) ett terrorsystem som riktar sig mot bestämda klasser eller raser; 3) ekonomin är totalt underkastad statlig kontroll, den har förvandlats till kommandoekonomier; 4) ett monolitiskt slutet enpartisystem med en allsmäktig ledare; 5) staten förfogar

över ett nyhetsmonopol och 6) staten förfogar över ett vapenmonopol.

Totalitarismdoktrinen kan lämna ett visst positivt bidrag till förståelsen av de komplexa och i de flesta avseenden olika fenomenen kommunism och fascism, så länge den begränsas till den uppgift som den faktiskt har analytisk förmåga att lösa, nämligen att undersöka och beskriva likheterna vad gäller kommunismens och fascismens maktmetoder. Tillämpad på detta område är doktrinen utan tvekan ägnad att påvisa de katastrofala konsekvenserna som avsaknaden av demokrati kan få.

Enligt Wolfgang Wipperman, forskare om fascism, nazism och totalitarism, upptäcktes och klarlades under 70- och 80-talet totalitarismmodellens begränsningar och fel både vad gäller dess tillämpning på fascismen och kommunismen.¹ Man kan sammanfatta kritiken mot denna doktrin så här: den abstraherar från skillnaderna och jämför det som inte går att jämföra. Det är därför som till exempel Daniel Goldhagen betecknar denna teori som ”grundfalsk”.²

Totalitarismen och den borgerlig-kapitalistiska civilisationen

Men totalitarismmodellens största och grundläggande svaghet eller — och detta utgör dess politisk-ideologiska funktion och uppdrag — dess avsedda fördel är att den gör blint för de verkliga faror som hotar i vår tid och i framtiden. I totalitarismteoretikernas dikotomiska tänkande, det vill säga ett tänkande i absoluta, varandra uteslutande motsatser, framstår vårt eget system som de ”totalitära” systemens positiva och obesmittade motbild. Doktrinen idealiserar vårt bristfälliga och alltid hotade demokratiska system och den försöker intala oss att demokratin endast är hotad från ytterlighetspartierna på vänster- och högerkanten. Tesen är falsk i dubbelt hänseende. För det första implicerar den en likartighet av vänster- och högerextremism som inte finns i den verkliga världen; för det andra blundar den för den faktiska möjligheten att demokratin också hotas uppifrån och inifrån. Weimarrepublikens stegvisa undergång kan tjäna som exempel på denna förstörelse in- och uppifrån. Sveriges egen historia under 30- och 40-talet visar också på samma tendenser; medan den organiserade politiska fascismen var relativt obetydlig kom det faktiska hotet främst från den fascist- eller åtminstone tyskvänliga ekonomiska, militära och polisiära eliten och från delar av den stadiga administrationen.³

Genom att konstruera ett sådant absolut motsatsförhållande mellan vår borgerlig-kapitalistiska civilisation och ”totalitarismen” förlänas den förra en oförtjänt glans och oskuld. Denna konstruktion och koncentrationen av det onda uteslutande på de ”totalitära” systemen omöjliggör en verklig och adekvat förståelse av vårt århundrade. För att än en gång citera Walter Benjamin: ”katastrofen är ingenting som hotar utifrån eller i framtiden; vår nuvarande civilisation är redan en katastrof, nuet är katastrofen.”

Inte bara totalitarismdoktrinen försöker intala oss att den våldsspiral som satt sin prägel på vårt århundrade skulle ha satts igång i och med oktoberrevolutionen 1917 och etableringen av världskommunismen. Denna myt fick efter 1945 permanent näring genom det kalla krigets tudelade värld. Genom att utpeka kommunismens födelse i det halvasiatiska och halvbarbariska Ryssland som spiralens ursprung förvandlades våldet från en företeelse som vuxit fram ur och hör till vår egen borgerlig-kapitalistiska civilisation till någonting som smittat oss utifrån. Men det exploderade våldet i vår postkommunistiska värld visar allt tydligare och allt blodigare att denna uppfattning var ett farligt självbedrägeri.

¹ Se bland annat Wippermann, Wolfgang, ”Totalitarismus als ‘Analyserahmen’?”, Mecklenburg/Wippermann, ”Roter Holocaust”? Kritik des Schwarzbuchs des Kommunismus (Hamburg 1998).

² Goldhagen, Daniel, *Hitlers willige Vollstrecker* (Berlin 1996), s. 559.

³ I min kommande biografi över C.H. Hermansson kommer jag att visa detta.

Första världskriget — "vårt århundrades urkatastrof"

Det är i själva verket första världskriget, av den kände US-amerikanske diplomaten George F. Kennan betecknat som "vårt århundrades urkatastrof", som utgjorde primus motor för det politiska våldets spiral som präglade detta sekel. Med krigsutbrottet 1914, skriver Eric Hobsbawm i sitt stora verk över 1900-talet, "inleddes massakrernas tidsålder".⁴ Vid krigets början hade många samma känsla som den brittiska utrikesministern spontant gav uttryck för den natt hans land gick i krig med Tyskland: "Ljusen slocknar i hela Europa". Den store satirikern Karl Kraus dokumenterade kriget under titeln *Mänsklighetens sista dagar*. Hobsbawm tar upp dessa röster och skriver:

Det blev inte mänsklighetens död, även om det fanns stunder under de 31 åren av världskonflikt från den österrikiska krigsförklaringen mot Serbien den 28 juli 1914 fram till Japans kapitulation utan villkor den 14 augusti 1945 — fyra dagar efter det att den första atombomben exploderat — då en betydande del av mänskligheten inte tycktes befinna sig långt från sin undergång. Det fanns förvisso stunder då man kan förmoda att den gud eller de gudar som fromma människor trodde hade skapat världen ångrade att de hade gjort det. [...] Det går inte att begripa det korta 1900-talet utan kriget. Det var krigsörrat. Det levde och tänkte i termer av världskrig, även när kanonerna hade tystnat och bomberna inte längre exploderade. Dess historia och i synnerhet historien om den första tiden av sammanbrott och katastrofer måste börja med historien om det trettioåriga världskriget.

Under första världskriget var det framför allt "västfronten som blev "en slaktfabrik vars motstycke förmodligen aldrig hade skådats i krigshistorien." Det var en front i själva hjärtat av vår civilisation: å ena sidan fanns den senkomna och därför hungriga och aggressiva tyska kapitalismen, å andra Frankrike och England som i sin brådmogna rovgirighet redan delat upp världen mellan sig. Men det svårbegripliga var att västfronten samtidigt var en front mellan de gamla europeiska "kulturnationerna" Tyskland, Frankrike och England. Hobsbawm ger oss några impressioner ur denna "slaktfabrik":

Miljontals män stod ansikte mot ansikte tvärs över sandsäckarna på bröstvärnen längst skyttegravarna där de levde som och tillsammans med råttor och löss. [...] Tyskarnas försök att bryta igenom vid Verdun 1916 (februari-juli) var ett slag som omfattade två miljoner man varav en miljon stupade. Det misslyckades. Den brittiska offensiven längs Somme, vars mål var att tvinga tyskarna att avbryta Verdunoffensiven, kostade Storbritannien 420.000 i förluster — 60 000 på anfallets första dag ...

Det fasansfulla kriget på västfronten skulle få än dystrare konsekvenser. Själva frontupplevelsen bidrog till att brutalisera både kriget och politiken. Hobsbawm återger dessa ödesdigra funderingar:

... om kriget kunde skötas utan några mänskliga eller andra hänsyn, varför då inte också politiken? De flesta som var med i första världskriget — den stora majoriteten som värnpliktiga — kom ur kriget som övertygade krigshatare. Det fanns dock soldater som upplevde detta slags krig utan att fatta avsmak för det och hos dem väckte den gemensamma erfarenheten av att ha levat med tapperhet i dödens närvaro ibland en känsla av ousäglig och våldsam överlägsenhet, inte minst över kvinnor och över dem som inte hade kämpat. Det var dessa män som till en början skulle fylla den efterkrigstida extremhögerns led. Adolf Hitler var bara en av de män för vilka tiden som frontsoldat var den viktigaste erfarenheten i livet.

Medan den borgerlig-kapitalistiska civilisationens härskande eliter hade hälsat krigsutbrottet, *augustiupplevelsen*, som en befrielse från det som hade uppfattats som fredstidens allmänna andliga försoffning, beklagade andra, som tillhörde borgerlighetens humanistiskt sinnade minoritet, det katastrofala "sammanbrottet av våra heligaste förhoppningar om människornas broderskap" (Romain Rolland). En annan företrädare för detta borgerliga skikt, Georg

⁴ Hobsbawm, Eric, *Ytterligheternas tidsåldern* (Smedjebacken 1997), detta och de följande citaten finns på s. 38-40.

Lukács, minns att världskriget var för honom ”ett uttryck för hela den europeiska kulturens kris; samtiden betraktade jag som den fulländade syndighetens värld, som en kulturens kris ur vilken endast en revolutionär utväg syntes mig möjlig”.

Även Walter Benjamin drog efter en tid liknande slutsatser. Dessa första augustidagarna 1914 hade han suttit med sina vänner i det gamla Café des Westens i Berlin. Gruppen tillhörde den tyska *Jugendbewegung*, en opolitisk ungdomsrörelse, och de funderade nu över vilken militärförläggning man skulle tåga till för att anmäla sig till krigstjänsten. Men den åttonde dagen inträffade en tragedi som en gång för alla skulle göra slut på Benjamins distanserade hållning till politiken. En av hans vänner, Fritz Heinle, begick tillsammans med flickvännen självmord i protest mot kriget. Benjamin blev antimilitarist. Under intrycket av kriget började han inse att ungdomsrörelsens principiellt opolitiska ståndpunkt som han hittills själv försvarat inte längre var hållbar. Det är inte möjligt att på olika områden bekämpa samhällets onda yttringar när det är själva det existerande samhället som föder och kräver ondska och onda människor. Man måste förändra samhällets strukturer.

Benjamin tillhörde i likhet med Lukács och många andra denna *nakna generation* som — med Benjamins egna ord — låg som nyfödda i världskrigsepokens smutsiga linda. De närmade sig den revolutionära arbetarrörelsen i förhoppning om att tillsammans med denna kunna förhindra en upprepning av det just genomlidna massmordet.

Kommunismen var ett krigsbarn

Hur uppstod den revolutionära, kommunistiska arbetarrörelsen som skulle skapa ett av de båda system som betecknas som ”totalitärt”? För att kunna förstå den internationella kommuniströrelsens — även det svenska kommunistpartiets — utveckling är det oundgängligt att i den historiska analysen ta sin utgångspunkt i händelserna kring krigsutbrottet 1914. I min avhandling⁵ har jag beskrivit splittringen av socialdemokratien som en följd av första världskriget. Jag ska i det följande endast lämna några impressioner som kan ge en antydning om hur denna tid upplevdes av dem som senare skulle grunda kommunistpartierna.

De sista julidagarna 1914 sammanträdde den socialdemokratiska Andra internationalens ledare i Bryssel för sista gången. Aldrig tidigare i internationalens tjugofemåriga historia hade de upplevt en sådan nedtryckt, nästan uppgiven atmosfär som under dessa varma julidagar i den belgiska huvudstaden. Den svenske vänstersocialisten Zeth Höglund anför i sina memoarer som tydligaste uttryck för den ”förtvirlade stämning” som härskat där, ”att Rosa Luxemburg icke kunde förmås att tala på det stora möte mot kriget, som det belgiska arbetarpartiet utlyst i Bryssel”. En av mötesdeltagarna, Angelica Balabanoff, skriver om dessa julidagar: ”Vår känsla av hopplöshet och förtvivlan tilltog hela tiden”. Rosa Luxemburgs väninna Clara Zetkin lär senare ha bekänt att både hon själv och Rosa stod på randen till självmord. Vad hade hänt?

När Andra internationalens ledare, representerande miljontals europeiska proletärer, den 27 juli 1914 samlades i *Maison du Peuple* i Bryssel anade redan några av dem att man inte hade massornas mandat för att utlysa de aktioner som kanske kunde ha förhindrat den förestående katastrofen. Med en sista imponerande styrkedemonstration i Cirque Royal avslutades Brysselkonferensen. Tusentals belgiska arbetare tågade dit i slutna led, och genom huvudstaden — där några veckor senare tyska militärstövlar skulle trampa — ekade antikrigsropen: ”Guerre à la guerre! Guerre à la guerre!” Några ledare talade till massorna.

Men Rosa Luxemburg — som under de gångna åren tömt sina fysiska och psykiska krafter för att mana den tyska arbetarklassen till kamp mot militarism och krig — hon satt på tribunen

⁵ *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum*, (Symposion 1996).

med ansiktet dolt i händerna. Vad tänkte hon? Kanske gick hennes tankar tillbaka till internationalens kongress i Stuttgart 1907. Hörde hon i fjärran än en gång de ”stormande, långvariga, åter och åter stegrande applåder”, med vilka de över åttahundra delegaterna från tjugofem länder enhälligt antagit den resolution som hon själv hade varit om att författa? Resolutionens huvudsakliga budskap — att det var proletariatet som med sin ”ökande kraft och förmåga” och ”genom beslutsamt ingripande” skulle ”kunna säkra fredens bevarande” — bekräftades sedan på kongressen 1910 i Köpenhamn och än en gång i Basel i slutet av november 1912. Det var framför allt den senare kongressen som av de samtida hade upplevts som en förhoppningsfull manifestation av arbetarklassens faktiska förmåga att kunna förhindra kriget. Basel-kongressen upprepade i sitt manifest än en gång Internationalens credo: ”Proletariatet är medvetet om att det i detta ögonblick är bäraren av mänsklighetens framtid.” Och för denna framtids skull är proletariatet kallat att ”sätta den proletära fredens och folkförbrödringens värld mot den kapitalistiska utsugningens och massmordens värld”.

Det fanns alltså — före augusti 1914 — denna allmänna övertygelse som omfattades av hela den internationella socialdemokratin; av alla samhällsklasser var det endast arbetarklassen som hade viljan och förmågan att förhindra det hotande imperialistiska kriget. Om det omöjliga, kriget, ändå skulle ske, så var konsekvenserna självklara: Arbetarnas svar över gränser och skyttegravar skulle lyda: ned med regeringarna, revolution! Arbetarklassen skulle gripa makten, som en modern Prometheus skulle den slita elden ur de profana gudarnas händer.

Sådan var stämningen och övertygelsen bland den internationella socialdemokratin när i augusti 1914 den långvariga myten om den borgerlig-kapitalistiska civilisationens obrutna framåtskridande krossades med ett fruktansvärt slag. Men samtidigt krossades den socialdemokratiska internationalen och dess illusioner. När arbetarklassen valde de nationella skyttegravarna framför klasskampens barrikader och när de flesta socialdemokratiska riksdagsgrupperna röstade för kriget, då innebar detta också inledningen till splittringen av det svenska och de flesta andra socialdemokratiska partierna. För de vänstersocialister som av partimajoriteten på SAP:s kongress i slutet av februari 1917 körts ut i kylan framstod Sveriges socialdemokratiska vänsterparti, SSV:s konstituerande kongress i maj samma år som en värmande omfamning. Fredrik Ström minns kongressen i poetiska ord: den var ”ett lyriskt och nästan sakralt utbrott av de stämningar och förhoppningar på en ny, en revolutionär och socialistisk värld, ett fredens, frihetens och broderskapets världssamhälle”. Vad gäller SSV:s program så kan jag hänvisa till C.H. Hermanssons text i denna bok.

Sovjetunionen och den västliga kommunismen — ett olösligt dilemma

De båda ryska revolutionerna 1917, först marsrevolutionen och sedan den mera kända oktoberrevolutionen, måste också ses i detta internationella sammanhang. De sågs som första yttringar av den förväntade revolutionära efterkrigskrisen. Oktoberrevolutionen upplevdes av vänstersocialisterna som ett nytt fredens och hoppets tecken — men inte mer. Det var nämligen en allmän övertygelse, även bland de ryska bolsjevikerna själva, att revolutionen skulle krympa till en historisk parentes om inte revolutionerna i väst skulle komma till undsättning. Och äntligen, hösten 1918, kom också den förväntade revolutionen i Tyskland. Men redan i januari 1919 var denna revolutionära saga all. Den socialistiska vänsterns ledare, Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht, mördades av den tyska militarismens kreatur som hade ytterligare brutaliserats genom världskriget, och den tyska arbetarklassen röstade bort den av majoritetssocialdemokratin icke önskade revolutionen.

Det var först i denna förtvivlade och förvirrande politiska situation, när med den besegrade tyska revolutionen det stora hoppets låga släckts i väst, som Röda stjärnan på Moskvas Kreml började lysa över världen. Den ryske socialisten Fjodor Dan sökte några år senare efter orsaker och förklaringar bakom den nu uppkomna *myten Sovjetunionen*. Han upptäcker

mytens källa i den kolossala spänning mellan den genom världskriget förorsakade lidelsefulla längtan efter socialistisk befrielse och en evig fred å den ena sidan och de reala möjligheternas begränsning att förverkliga denna längtan å den andra. Det är just denna spänning som utgör drivkraften bakom den lilla svenska vänstersocialistiska rörelsens anslutning till den Kommunistiska internationalen, Komintern.

SSV förvandlades genom denna anslutning 1919 så småningom till ett osjälvständigt kommunistiskt parti, till den svenska sektionen av det kommunistiska världspartiet Komintern, med sitt styrande centrum i Moskva. Det avgörande i detta sammanhang är egentligen inte beroendet i sig utan beroendet av just detta centrum och av det politiska projekt som skulle förverkligas i Ryssland. Den fråga som måste besvaras är nämligen: Var det som påbörjades i oktober 1917 överhuvudtaget det som det ansågs vara både i den egna självuppfattningen och i motståndarnas ögon: ett socialistiskt alternativ till det borgerligt-kapitalistiska samhällssystemet? Var det början till en högre samhällsform eller bara en variation på samma tema? Mitt svar är: i det socialekonomiskt utvecklade Ryssland saknades alla objektiva och subjektiva förutsättningar för att oktoberrevolutionen skulle ha kunnat vara startskottet till kapitalismens upphävande och skapandet av en högre samhällsformation som var värd namnet socialism. För en historiker gäller det att inte oreflekterat sväljer dåtidens illusioner utan nyktert konstatera: Bakom den marxist-leninistiska ideologiska fasaden och de självsuggestiva parollerna om ”uppbyggnaden av socialismen” dolde sig i verkligheten — efter två förlorade, förödmjukande krig inom loppet av några få år — ett pinat folks desperata utbrottsförsök ur politisk despotism, socialekonomisk misär och det därur resulterande farliga läget mellan det hungriga imperialistiska Japan i öst och den inte mindre hungriga imperialismen i väst. Genom en ”socialistiskt” etiketterad men i själva verket på gammal rysk tradition byggande centralisering av den politiska och ekonomiska makten i statens händer inleddes en våldsam industrialiseringsprocess för att undvika att landet degraderades till att bli det som det idag definitivt hålla på att bli: en del av den kapitalistiska världsmarknadens utsatta periferi.

När förutsättningarna för Sovjetunionens socialistiska framtid blivit alltmer osäkra i och med den uteblivna revolutionen i väst, var Lenin den förste att inse det egna verkets verkliga innehåll. Han skrev att det nu gällde för Sovjetunionen, i en situation som var ”så hopplöst förtvivlad”, att på en icke-kapitalistisk väg komma på samma nivå som de västeuropeiska staterna. Han förknippade landets framtida öde inte längre med Västeuropa utan med utvecklingen i Östern, med Indien och Kina och hela den värld som senare skulle betecknas som den tredje. Han hade gett upp hoppet på den västliga arbetarklassens revolutionära förmåga. Den revolutionära barriaden förlöpte enligt honom mellan ”den kontrarevolutionära imperialistiska Västern och den revolutionära och nationalistiska Östern, mellan världens mest civiliserade stater och de österländskt efterblivna staterna”, bland dem Ryssland.

Det tragiska och permanenta dilemma för de västliga kommunistpartierna — som en gång vuxit fram som antimilitaristiska, humanistiska och radikaldemokratiska rörelser — låg i att de å ena sidan var olösligt förknippade med det sovjetiska samhälleliga projektet, ett efterblivenhetens projekt med alla dess oundvikliga begränsningar, offer och svårigheter (däri naturligtvis inte inräknat stalinismens oförsvarliga offer) och att de å andra sidan försökte hitta sin aktiva roll i den nationella politiska arenan, där det gällde att lösa uppgifter som växt fram ur helt andra, mera utvecklade samhälleliga förhållanden.

På det teoretiska planet fick detta politiska dilemma sitt uttryck i att kommunistpartierna övertog en ideologi, marxism-leninismen, som var en blandning av socialdemokratisk marxism och rysk revolutionär tradition, väsentligen en produkt av den politiskt despotiska och socialekonomiskt efterblivna ryska miljön. Den blev ett teoretiskt verktyg för att förändra just denna efterblivna verklighet och dessutom återverkade den sovjetiska verkligheten hela

tiden på ideologin, formulerade de frågeställningar och problem som den skulle och måste ge svar på. Det var denna marxism-leninism som genom Kominterns bolsjeviseringspolitik och senare genom stalintidens direktiv förvandlades till den teoretiska ledstjärnan för de västliga kommunistpartiernas politiska dröm om att föra det egna landets arbetarklass mot en fredligare och ljusare framtid. Men eftersom denna stjärna tagits ned från en främmande himmel, blev den på det västliga firmamentet till ett irrbloss som lyste upp smala och besvärliga stigar som sällan var kantade av de önskade framgångarna.

En fråga till totalitarismteoretikerna

Historieskrivningen och tolkningen av det förflutna handlar — som all mänsklig praktik — också om värderingar, om olika intressen och intressestyrda ställningstaganden. Historiker och historietolkare är viktiga aktörer på de offentliga och dolda arenorna där kampen om folkets minne pågår. Till syvende och sist handlar all historieskrivning om människor, om att beskriva, förklara, förstå och bedöma människornas tänkande, funderingar, överväganden och handlingar i en komplicerad värld. Rättvisa och rättvisande historiska bedömningar får inte ha karaktären av en juridisk rättegång. För en historiker finns det inga enkla, lätthanterliga måttstockar för att entydigt hålla isär goda gärningar från förkastliga illdåd i en komplex och sammanvävd värld och speciellt inte under detta katastrofernas århundrade som nu går till ända. Historiska omdömen är inte bara resultat av empiriska kunskaper, intellektuell förmåga eller analytisk skärpa; omdömena är också en maktfråga, de är beroende av samtidens politiska och intellektuella klimat.

Walter Benjamin var medveten om att historieskrivningen handlar om människor och om makt — och om makt över människor. Han formulerade denna insikt strax före sin död då han manade framtida historiker att aldrig glömma att ”inte ens de döda kommer att gå säkra för fienden när den segrar”.

Med dessa funderingar ska jag återvända till ”totalitarismernas” tid, till de avgörande åren under andra hälften av 30-talet. Det var då klart för var och en att Tyskland förberedde ett krig för att upprepa och korrigera det som det hade misslyckats med vid det första försöket. Ingen — inte ens de största bolsjevikhatarna i den svenska officerskåren — trodde på en sovjetisk aggressionsvilja eller -förmåga. Det gällde alltså att mobilisera alla krafter och utveckla alla potentialer för att förhindra att Tyskland än en gång skulle störta världen i ett krig. Komintern hade på sin sjunde kongress 1935 äntligen övergett den skadliga socialfascismteori som framställde socialdemokratin som fascismens medhjälpare, förklarat kampen mot fascismen och krigsfaran som kommunistpartiernas huvuduppgift och orienterat sig mot samarbete med andra antifascistiska krafter.⁶

Ett första tillfälle att sätta den nya antifascistiska strategin på prov kom 1936 då en fascistisk soldateska under general Francos ledning genomförde en kupp för att störta den demokratiskt valda spanska regeringen. Kuppen hade inte kunnat genomföras utan det stöd som man fick från de tyska och italienska fascisternas sida. För hitlerfascisterna var det följande inbördeskriget en generalrepetition för det planerade storkriget. Västmakterna kom överens om den så kallade noninterventionspolitiken, vilken i realiteten innebar att tolerera den fascistiska militära aggressionen mot den demokratiska regeringen. Även Sverige anslöt sig till denna politik. I hela världen bildades internationella brigader som kämpade på regeringens sida. Från Sverige deltog cirka 500 brigadistas i kamp på regeringens sida. De flesta var kommunister. Många av dem stupade. Varför åkte de till Spanien? Det fanns säkert olika personliga motiv, men de flesta kämpade i Spanien med livet som insats av samma politiska övertygelse som kommunisten Per Eriksson uttrycker i ett brev från fronten vid Barcelona:

⁶ I det kapitel i *Svartboken* som behandlar komintern, skrivet av Courtois och J-L Panné, nämns inte ens denna avgörande kongress.

Barcelona den 25.3.1937

Kamrat!

... Du bad mig skriva om varför jag och mina kamrater deltar i Spaniens frihetskamp. [...] Behöver man nämna alla de förbrytelser den tyska och italienska fascismen utfört i sina egna länder, dess terror mot arbetare och intellektuella? Dödsdomar, tukthus och koncentrationsläger mot arbetare och landsförvisning av intellektuella samt brännandet av deras skrifter på bål. Behöver jag räkna upp namnen på alla dem vilka avrättats eller sitter fängslade utan dom? Detta vet dock alla som önskar kalla sig demokrater. Vet då icke hela världen att det spanska folket på laglig väg valt sin regering och ingenting hellre önskade än att bygga upp sitt land i lugn och ro men blivit överfallet av utländska fascistiska trupper sedan Franco och de övriga landsförrädarna i samförstånd med Tyskland och Italien organiserat upproret? [...] Hotas även icke vårt land av den tyska fascismens förespråkare [...] Ha vi någonsin sett att man kan slå fascismen enbart med resolutioner eller förhindra kriget med vackra tal? Nej det har vi ej, det är därför vi rest hit ned för att ta upp kampen mot fascismen med vapen i hand. Vidare att jag som kommunist kämpar härnere för demokrati är därför att demokratin ger arbetarna och bönderna större fördelar och att den är en etapp på vägen till slutmålet socialismen och det kommunistiska samhället [...]

Pelle

I ett senare brev antyds det dilemma som jag nämnt tidigare. Det faktum att kommunistpartierna uppfattade sig själva som en del av det sovjetiska projektet fick ytterst negativa konsekvenser för kampen i väst, även om denna kamp, som i Spanien, hade det mest humanistiska syfte och innehåll: att försvara demokratin, att rädda Europa undan fascistiskt herravälde och att förhindra det hotande kriget. Drygt ett år senare skriver Eriksson:

Spanien 15. 6. 38

Kära Kamrat!

... Även vi härnere kämpar för demokrati, inte bara Spaniens demokrati utan för demokratin i hela världen, mot den internationella fascismen och för att förhindra att Sverige och de övriga demokratiska länderna skola behöva dela Spaniens blodiga öde. För enhet mot krig och fascism ha vi alltid kämpat och kämpar fortfarande. För att få en sådan enhet till stånd måste vi även kämpa mot enhetens fiender. De värsta enhetsmotståndarna äro trotskisterna, vilka vi måste avslöja. Jag vill ge några exempel på deras skadegörarverksamhet här i Spanien, vilken gått ut på att låta landet sönderstyckas på samma som de försökte göra i Sovjetunionen, vilket avslöjades i den sista Trotskistprocessen [...]

Vi måste kämpa hårt mot dessa förbrytare och förrädare och inte förlita oss på att det skulle vara slut på dessa trotskister därför att några av dem blivit avslöjade i Sovjetunionen, Spanien och Kina. Så länge bourgeoisin ännu finns, kommer den att ha sina tentakler bland det arbetande folket för att hindra enheten för att göra skadegörelse och för att förhindra arbetarklassens slutliga seger. Ju snabbare vi lär oss att bekämpa dessa provokatörer ju snabbare är segern vår.

Får sluta med antifascistiska hälsningar

Salud Pelle

De så kallade moskvaprocesserna och den massterror som under denna tid hade skapat en irrationell psykos i Sovjetunionen smittade även kommunistpartierna i väst och försvårade eller omöjliggjorde på ett tragiskt sätt den enhet som hade varit nödvändigt för att uppnå det politiska målet. Efter de västliga demokratiernas stegvisa reträtt inför den fascistiska aggressionen, definitivt bekräftad genom München-överenskommelsen i september 1938, framstod ju för många Sovjetunionen som den enda makt som kunde bromsa Hitler och dem som stod bakom honom, men den makten blev samtidigt alltmer besudlad av de pågående processerna och terrorn. Dessutom: denna terror förorsakade visserligen inte men den underlättade och i viss mån legitimerade västmakternas vägran att skapa en gemensam front mot Hitlertyskland.

Jag skulle vilja ställa en avslutande fråga till anhängarna av totalitarism-doktrinen: Kan ni se Pelle Erikssons anhöriga eller de anhöriga av de i spansk jord begravda svenska kommunisterna i ögonen, kan ni se de anhöriga av de 10.000-tals kommunister i ögonen som under kriget stupat i motståndsrörelserna runt om i Europas skogar och bakgårdar, som med sina liv räddat världen undan fortsatt fascistiskt barbari och därigenom skapat förutsättningen för den demokrati som demokratierna själva inte orkade eller velat försvara; dessa stupade kommunister som med sin offervilja gjort det möjligt för det officiella Sverige att i maj 1945 kunna utbrista i ett — högst omotiverat, oförtjänt och omoraliskt — jubel över befrielsen från det Hitlertyskland som stora delar av den egna eliten under alla år stött och tjänat grova pengar på? Ni doktrinens anhängare, om ni fortfarande har bevarat er en gnutta intellektuell hederlighet, kan ni då verkligen se alla de överlevande i ögonen och med era tvärsäkra kriterier döma ut dessa kommunister som medbrottslingar i 1900-talets mest kriminella politiska projekt? Var fronterna mellan det goda och det onda under detta katastrofernas århundrade så knivskarpt dragna som ert manikeiska tänkande vill göra gällande?

Wolfgang Wippermann: Är rasmord detsamma som "klassmord"?

Om en ukrainsk kulaks barn dör på grund av att det av den stalinistiska regimen medvetet utlämnas åt hungersnöd, väger detta lika tungt som när ett judiskt barn dör i Warszawa på grund av den av nazisterna förorsakade svälten.¹

Vem kan och vill förneka giltigheten av denna sats? Om ett barn dör av svält är det alltid beklagansvärt. Vi får inte finna oss i det bara för att vi dagligen ställs inför bilder av svältande barn i den så kallade tredje världen, bilder som tränger in i oss ur Tv-apparaten i vårt vardagsrum. De blev offer för en utsugning bedriven av den kapitalistiska första världen. Var finns svartböckerna om den första världens förbrytelser? Hur många måste man skriva för att kunna dokumentera kapitalismens och imperialismens alla förbrytelser? Och hur är det med de brott som har begåtts av kristna och ofta i Jesu namn?

Uppräkningen kan göras mycket lång. I mänsklighetens historia finns många offer. Ingen har och ingen vill räkna dem, därför att räkna inte är detsamma som att förstå och därför att offer inte är detsamma som offer. Här gäller det också att vara noga med skillnaderna. Det finns skillnader beträffande avsikt, motivering och genomförande av brott. Det gäller också den stalinistiska regimen förföljelser av och mord på ukrainska kulaker å ena sidan och de rasistiskt motiverade, avsiktliga och planmässiga mordena på judar, sinter, romer, slaver, sinnessjuka, "asociala" och homosexuella under ledning av den nationalsocialistiska "rasstaten".² Mellan de bägge förbrytelserna, deras existens och karaktär finns det, vilket ingen bestrider, skillnader.

Huruvida det av Courtois nämnda "ukrainska kulakbarnet" medvetet lämnades att svälta ihjäl, är enligt olika historiker tvivelaktigt.³ Helt säkert är emellertid att det inte dog på grund av sin ukrainska härkomst. Det var dock exakt orsaken till varför det judiska barnet avled i Warszawas getto. Det mördades bara därför att det var ett "judiskt barn". Alla judar, vare sig de var gamla eller unga, män eller kvinnor, fattiga eller rika, betraktades av

¹ Courtois, Stéphane, "Die Verbrechen des Kommunismus", *Das Schwarzbuch*, s. 21.

² Om begreppet "Rassenstaates" se Burleigh, Michael-Wipperman, Wolfgang, *The Racial State. Germany 1933-1945* (Cambridge 1992).

³ Jämför Tauger, Mark B. "War die Hungersnot in der Ukraine intendiert?", Mecklenburg, Jens-Wippermann, Wolfgang (red.), *"Roter Holocaust"? Kritik des Schwarzbuches des Kommunismus* (Hamburg 1998), s. 158-167.

nationalsocialisterna som tillhörande en ”mindervärdig ras” och dödades därför utan undantag. Det gällde inte alla ”kulaker” (som fanns ingalunda bara i Ukraina) och naturligtvis inte alla ukrainare.

Courtois blandar bort korten genom att uppfinna ett nytt begrepp, ”klassfolkmord”, som han jämför med och likställer med fascisternas ”rasfolkmord”.⁴ Det är emellertid ett billigt task-spelartrick. Helt bortsett från att det enligt dagens antropologer och biologer inte finns några människoraser,⁵ är klasser något helt annat än ”raser” och folk, varför klassmord inte kan vara detsamma som folkmord. Inte nog därmed hävdar Courtois, att nazisternas rasvansinne stammar från samma rötter som marxismen. Han jämför den ”biologiska scientismen”, de nazistiska ideologernas rasideologi,⁶ med den ”sociohistoriska scientismen” varmed avses marxismen. Slutligen identifierar han ”klass”- med ”rastotalitarismen”.⁷ Till att börja med hänvisar Courtois till den föregivna likheten mellan ”ideologierna” i totalitära regimer. Denna uppfattning har redan hävdats av totalitarismteoretiker som Hannah Arendt, Carl Joachim Friedrich och Zbigniew Brezinski, men har vederlagts av såväl forskningen om nationalsocialismen som om kommunismen.⁸ Courtois underlåter dock att nämna förespråkare såväl som motståndare till totalitarismbegreppet vid namn. I stället citerar han Tzvetan Todorovs tes, enligt vilken ”den totalitära staten inte kan leva utan fiender”.⁹ Också detta påstående är i högsta grad tvivelaktigt. Judarna var inga fiender till nationalsocialisterna eller, för att tala med Goldhagen, ”tyskarna”. De mördades inte heller därför att de var ”fiender”, utan därför att de betraktades som tillhörande en ”mindervärdig ras”. Courtois borde ha kommit på det, om han närmare skulle ha satt sig in i den nationalsocialistiska raspolitiken och rasismens ideologihistoria. Det har han emellertid inte gjort. Rasismens ideologer — från Gobineau till Vacher de Lapouge och från Haeckel till Ploetz — nämns lika litet som rasismforskningens klassiska skrifter.¹⁰

Alla viktiga rasideologer (de skall inte kallas vetenskapsmän) utgick från att de — reellt ej existerande — människoraser inte var likvärdiga och föreslog att man skulle ”rena folk-kroppen” från alla ”rasfrämmande”, ”asociala” och ”kriminella element”. Rasförädling var oskiljaktigt förknippad med rasutrotning. Det har föga att göra med vetenskap (scientism) och kan ingalunda jämföras och likställas med marxismens ”sociohistoriska scientism”. Den utgick från jämlikheten mellan människorna och propagerade för människans befrielse. Man kan ej beteckna antisemitismen och rasismen som vetenskaper och inte heller jämföra dem med marxismen. Följaktligen är också följande mening helt felaktig. ”Förbrytelsen mot mänskligheten är resultatet av en ideologi, som reducerar människan och mänskligheten till ett icke universellt utan speciellt biologisk-rasligt eller sociohistoriskt tillstånd.”¹¹

Nu kan man tvista om huruvida vad Lenin och framför allt Stalin har gjort av marxismen var marxistiskt i Marx mening. Dock går det ej att pådyvla marxismen-leninismen någon rasistisk grundhållning och målsättning. Ännu mer problematiskt blir det att jämföra marxismen, respektive den ”sociohistoriska scientismen” med rasismen, respektive med den ”biologiska

⁴ Courtois, ”Die Verbrechen des Kommunismus”, s. 21. Courtois inför för övrigt detta begrepp efter att ha nämnt hungersnöden i Ukraina, som skall ha krävt ”sex miljoner liv” och helt avsiktligt jämföras med de sex miljoner offren för förintelsen.

⁵ Jämför exempelvis Luca och Cavalli-Sforza, Francesco, *Verschieden und doch gleich. Ein Genetiker entzieht dem Rassismus die Grundlage*. (München 1994).

⁶ Courtois, Stéphane. ”Warum?”, *Das Schwarzbuch*, s. 820.

⁷ Courtois, ”Die Verbrechen des Kommunismus”, s. 29.

⁸ Jämför Wippermann, Wolfgang, ”Totalitarismus als ‘Analyserahmen’?”, Mecklenburg-Wippermann (red.), *”Roter Holocaust”?*, s. 73-89.

⁹ Courtois, ”Warum?”, s. 815. Vad om avses är Todorov, Tzvetan, *L'Homme dépaycé*. (Paris 1995), s. 33.

¹⁰ Se också Wippermann, Wolfgang, ”Was ist Rassismus? Ideologien, Theorien, Forschungen” Danckwortt, Barbara-Querg, Thorsten-Schöningh, Claudia (red.), *Historische Rassismusforschung. Ideologen-Täter-Opfer* (Hamburg 1995), s. 9-33

¹¹ Courtois, ”Warum?”, s. 821.

scientismen” och göra jämförelser mellan ”rasfolk-mord” och ”klassfolkmord”. Denna jämförelse vilar på påståendet att nationalsocialisterna bara mördade 25 miljoner medan kommunismen skulle ha 100 miljoner¹² människors liv på sitt konto.¹³ Ur denna mer än anstötliga historieskrivning bör man naturligtvis dra lärdomen att kommunismen var fyra gånger så vidrig som fascismen.

Hur har Courtois kommit till denna absurda siffra? Han har korrigerat siffran för det fascistiska rasmordet nedåt och därmed förfalskat den¹⁴ eftersom han för det andra bara räknar in de civila¹⁵ som dödades i de ockuperade länderna under det nationalsocialistiska raskriget. Att han med hjälp av denna metod också rakt av förnekar den tyska arméns, Wehrmachts, förbrytelser, vilka i första hand skall ha riktats mot stridande eller förment bara mot partisaner,¹⁶ förefaller ej att störa Courtois och hans franska drabanter. Medan offren för det brottsliga nationalsocialistiska ”utrotningskriget” i öster till största delen förblir utelämnade, tar man bland ”kommunismens” förbrytelser också med de kommunister som mördades av kommunister. Slutligen räknas alla offer för hungersnödssperioder i Sovjetunionen, Kina och de kommunistiska länderna i tredje världen in i siffran. Det senare motiveras med påståendet att alla dessa hungersnödssperioder avsiktligt har orsakats av ”kommunisterna”, därför att de medvetet har utnyttjat svälten som politiskt vapen.¹⁷ Det kan för det första betvivlas¹⁸ och utgör för det andra en viktig skillnad mellan ”klass”- och rasfolkmord.

Emedan det nationalsocialistiska rasmordet, som har blivit synonymt med begreppet förintelsen, från början var avsiktligt och ”rasistiskt” motiverat och genomfördes med en exempellös fulländning, intar det i offrens och även i gärningsmännens minne en speciell ställning.¹⁹ Förintelsen betecknas som en ”civilisationens brytpunkt”. Hela nazieran markerar en absolut ”brytpunkt”,²⁰ varför det måste göras allt för ”de moraliska lärdomarna av ‘den slutgiltiga lösningen’ inte går förlorade för senare släktled”.²¹ Vad som här gäller för offrens vidkommande, är även giltigt för ”gärningsmannagenerationens” efterkommande (Saul Friedländer). Denna erkänner sin ”solidaritet i skulden”²² eller har åtminstone fört en diskussion om skuldfrågan, vilken i dag ingalunda är avslutad eller obsolet.

Nu kan man inte beskylla Courtois för att sakna förståelse för den tyska skulddiskussionen i allmänhet eller det protestantiska skuldbegreppet i synnerhet.²³ Han är i sista hand fransman

¹² Sifferuppgifterna varierar. Först nämndes 80, sedan 85 och slutligen 100 miljoner.

¹³ Man bör för det första hänvisa till, att denna lek med siffror bara finns i förordet av Courtois. Några av hans medarbetare har uttryckligen distanserat sig. Jämför Schmid, Bernhard, ”Französische Reaktion”, Mecklenburg-Wippermann (red.), *”Roter Holocaust”*?, s. 25-39.

¹⁴ Jämför Courtois, *”Die Verbrechen des Kommunismus”*, s. 27. Här anger han utan belägg siffran ”5, i miljoner judar”, vilket helt klart är felaktigt, eftersom det rörde sig om mer än 6 miljoner judar. Jämför (red.) Benz, Wolfgang, *Dimension des Völkermords* (München 1991).

¹⁵ Courtois, *”Die Verbrechen des Kommunismus”*, s. 27.

¹⁶ Jämför Hamburger Institut für Sozialforschung (red.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941-1945* (Hamburg 1996), utställningskatalog.

¹⁷ Courtois, *”Die Verbrechen des Kommunismus”*, s. 21.

¹⁸ Detta ifrågasätts också av Margolin, Jean-Louis, *”China: ein langer Marsch in die Nacht”*, Courtois (red.), *”Das Schwarzbuch”*, vilken beträffande hungersnöden i Kina under det så kallade stora språnget framåt före 1959-1961 säger: ”Vi kan ge Mao rätt i, att det inte var hans mål att ta livet av massor av sina landsmän”. (s. 539)

¹⁹ Litteraturen därom är ej särskilt överskådlig. Jämför som inledning Diner, Dan (red.), *Ist der Nationalsozialismus Geschichte Zur Historisierung und Historikerstreit* (Frankfurt am Main 1987).

²⁰ Friedländer, Saul, *”Die Last der Vergangenheit”*, Wippermann, Wolfgang. *Der konsequente Wahn. Ideologie und Politik Adolf Hitlers* (München 1989), s. 250.

²¹ Gutmann, Israel i Jäckel, Eberhard-Longereich, Peter-Schoeps, Julius H. (red.), *Enzyklopädie des Holocaust*, band 1-4 (München 1995).

²² Stuttgarts skuldbekännelse av den 19 oktober 1945, citerad efter Greschat, Martin (red.), *Im Zeichen der Schuld. 40 Jahre Stuttgarter Schuldbekennnis. Eine Dokumentation*. (Neukirchen-Vluyn 1985), 5. 45-46.

²³ I sin intervju för *Die Woche* 980529 förklarade Courtois därtill följande: ”Sedan denna bok utkom, har jag haft många tyska journalister på besök. Hos dem har jag lagt märke till en stark känsla av permanent skuld. Det

och tillhörde tidigare en maoistisk splittringsgrupp, vilken med säkerhet inte har sysselsatt sig med tyskarnas och protestanternas skuld.²⁴ Han borde dock ta hänsyn till offren, när han ifrågasätter förintelsens betydelse som ”den singulära civilisationsbrytpunktens och dess centrala minnesorts ställföreträdare”.²⁵ Och han gör det på ett mer än anstötligt sätt.

Till att börja med konstaterar han med en anklagande underton, att ”1945 års segrare [...] skulle ha ställt folkmordet på judarna i centrum för sin dom över nationalsocialismen.”²⁶ Sedan framför han det förmenta faktum, att det ”vad beträffar de kommunistiska förbrytelserna [...] inte finns några vetenskapliga arbeten”, som kan jämföras med forskningen om förintelsen, vilket är felaktigt. Enligt Courtois beror det på vänsterns ”vägran” att sysselsätta sig med kommunisternas brott, därför att många vänstermänniskor fortfarande skulle hysa en förvånansvärd vördnad för ”Lenin, Mao, Ho Chi Minh och till och med för Stalin”, vilket inte längre är fallet och kanske aldrig har varit det.

Slutligen påskiner Courtois, att slappheten i fråga om att ta itu med kommunismens brott och inriktningen på förintelsen inte bara är ett verk av kommunister och vänstermänniskor utan också av judar:

”Till skillnad från den judiska tragedin — den internationella judiska församlingen upprätthåller minnet av folkmordet — förvägrades kommunismens offer och deras anhöriga länge att offentligt vårda minnet av de tragiska händelserna, eftersom varje erinran eller skadeersättningskrav var förbjudet.”²⁷

Denna sats innehåller två felaktigheter. ”Kommunismens offer” förvägrades i väst ingalunda att minnas sitt lidande, och de har åtminstone i Förbundsrepubliken även kunnat få sina ”krav på skadestånd” igenom. Det kan inte heller vara tal om, att bara ”den internationella judiska församlingen” (vem eller vad är detta?) har hållit ”minnet” av förintelsen levande. Det har man gjort i hela västvärlden och inte minst i gärningsmännens land. Påståendet att det bara var ”den internationella judiska församlingen” som höll minnet levande är om man tänker igenom saken ett påstående som inte är fritt från antijudiska undertoner.

De framkommer ännu tydligare i en intervju med den franska tidskriften *Diagonales Est-Quest*. Här framkastar han tanken att en ominös ”fraktion av den judiska gemenskapen” skall ha angripit honom, eftersom den inte vill förlora ”sina moraliska och ofta politiska privilegier och monopolställning som fördömare av förbrytelserna mot mänskligheten”.²⁸ Denna perfida anklagelse tillhör revisionisternas standardrepertoar.²⁹ Det gäller framför allt vänstermänniskor eller tidigare vänsterrevisionister, som med den vulgärmarxistiska cui-bone-frågan (vem gynnas-frågan) relativiserar förintelsen för att sedan helt och hållet kunna ifrågasätta den. Så gjorde revisionisternas förste store ideolog, Paul Rassier, och den före detta kommunisten Roger Garaudy går på samma linje. Efter fallet Garaudy, Courtois? Så långt har det ännu inte gått, men också här gäller: slå medan de är små.

Detta gäller framför allt i Tyskland, där Svartboken fick ett nästan enhälligt och

förstår jag inte. Vad betyder det? Jag frågar tyskarna: Hur länge skall Ni bete er som om Ni alla hör till dem som dömdes i Nürnberg? Någon gång måste det väl ta slut”. Courtois erkänner därmed, att han verkligen inte har förstått någonting och förmodligen inte ens har läst Karl Jespers berömda bidrag till ”skuldfrågan”.

²⁴ Senast sedan fallet Papon diskuterar man också i Frankrike den franska medskulden.

²⁵ Geulen, Christian, *Von der Unmöglichkeit einer historischen Bilanz. Das vieldiskutierte "Schwarzbuch" des Kommunismus nun in deutscher Übersetzung*, i *Frankfurter Rundschau* 980527. Mer i samma fråga: Hoffmann, Detlev (red.), *Das Gedächtnis der Dinge. KZ-Relikte und KZ-Denkmäler 1945-1995* (Frankfurt am Main 1998); Young, James E. *Formen des Erinnerns. Gedenkstätten des Holocaust* (Wien 1997).

²⁶ Courtois, ”Die Verbrechen des Kommunismus”, s. 29.

²⁷ Courtois, ”Die Verbrechen des Kommunismus”, s. 31.

²⁸ *Diagonales Est-Quest* 51 januari/februari 1998, s. 6.

²⁹ Jämför Bailer-Galanda, Brigitte-Benz, Wolfgang-Neugebauer, Wolfgang (red.), *Wahrheit und "Auschwitzhige". Zur Bekämpfung revisionistischer Propaganda* (Berlin 1996).

anmärkningsvärt positivt mottagande,³⁰ medan den i Italien och Frankrike ännu mer kraftigt kritiserades. Varför var respektive är det alltså fortfarande så? *Svartboken* har inte bara månader i sträck legat på bäst-säljarlistorna utan dryftas här liksom tidigare intensivt och försvaras passionerat? Varför? Varför har *Svartboken* just i Tyskland erhållit ett så positivt mottagande?

För att kunna förstå detta måste man borra en smula djupare. Nästan alla diskurser om samtiden kretsade och kretsar i Tyskland kring landets nationalsocialistiska förflutna.³¹ ”Att göra upp med det förflutna” är vad det kallas på tyska, trots att man också i Tyskland vet, att man ej kan ”göra upp med det förflutna” utan, för att citera Adorno, måste bearbeta det. Ändå ältas det hela tiden. Man beklagar, att det nationalsocialistiska är ett ”förflutet” som ”inte vill försvinna”.³² Man vill komma ut ur skuggan av Auschwitz³³ eller åtminstone inte längre ”titta dit”. Man vill kort sagt äntligen dra det berömda och ständigt krävda ”slutstrecket”. Det är emellertid inte möjligt. Därigenom gör man nämligen offren i allmänhet och judarna i synnerhet ansvariga för att det är omöjligt. Det här med förintelsen av judarna tar tyskarna verkligt illa vid sig av. Mellan skål och vägg menar man att de när allt kommer omkring hade sig själva att skylla. Har inte de förklarat Tyskland krig? Och var inte bolsjevikerna judar? Sinsemellan insinuerar inte bara högerextremister om att ”judarna” utnyttjar förintelsen för materiella och politiska ändamål. Med det avses å ena sidan ”återgäldandet” och å andra sidan Israels nuvarande politik. Courtois befinner sig med sin beskyllning i gott respektive dåligt och i varje fall i ett mycket talrikt tyskt sällskap.

Eftersom det emellertid inte går att trola bort det förflutna, försöker de att åtminstone framställa det i ett drägligare ljus. Denna relativisering av nationalsocialisternas förbrytelser sker på två sätt, ett direkt och ett indirekt. Den direkta relativiseringen stödjer påståendet att Tredje riket också hade ”goda sidor”,³⁴ varvid man förutom motorvägarna hänvisar till den föregivet ”progressiva socialpolitiken”. En del socialhistoriker ser den nationalsocialistiska ”rasstaten” som en ”social revolution”, som inte kunde förverkliga sina goda strävanden och kan karakteriseras som en välfärdsstat.³⁵ (Ännu har man dock ej dragit några paralleller med den svenska välfärdsstaten.) De många miljoner offren betecknas som ”minoriteter” och ”randgrupper”, vilket medför att de marginaliseras.³⁶

Den direkta relativiseringen av skräckväldet under Tredje riket tjänar för det andra till att underbygga påståendet att Tyskland inte eller åtminstone inte ensamt bar skulden. Roosevelt hetsade så skickligt upp först tjeckiska och sedan polska politiker mot Tyskland, att Hitler måste vidta motåtgärder, hävdar historikern Alfred Schickel.³⁷ Andra historiker påstår på fullt

³⁰ Om reaktionerna i Tyskland: Dietl, Andreas-Vogt, Stefan, ”Deutsche Reaktionen”, Mecklenburg-Wippermann (red.), *”Roter Holocaust”?*, s. 25-39; Küntzel, Matthias, *Auschwitz vom Sockel stossen*. Om *Svartbokens* avlastningsfunktion i den nya tyska diskursen, i Mecklenburg-Wippermann (red.), *”Roter Holocaust”?*, s. 251-263.

³¹ Jämför följande Wippermann, Wolfgang, *Wessen Schuld? Von Historikerstreit zur Goldhagen-Kontroverse* (Berlin 1997).

³² Nolte, Ernst, ”Vergangenheit, die nicht vergehen will. Eine Rede, die geschrieben, aber nicht gehalten werden konnte”, FAZ 860606, återgiven i: *”Historikerstreit”*. *Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*. (München 1987), s. 39-47.

³³ Denna formulering stammar från Franz Josef Strauss och valdes av några ideologer i den nya högern som samlingsrubrik: Backes, Uwe-Jesse, Echard-Zitelmann, Rainer (red.), *Die Schatten der Vergangenheit. Impulse zur Historisierung des Nationalsozialismus*. (Frankfurt am Main 1990).

³⁴ Backes, Uwe-Jesse, Echard-Zitelmann, Rainer (red.), ”Was heisst ‘Historisierung des Nationalsozialismus’?”, Diez (red.), *Die Schatten der Vergangenheit*, s. 41.

³⁵ Wissmann, Karlheinz, *Der Weg in den Abgrund. Deutschland unter Hitler 1933 bis 1945* (Berlin 1995), s. 172.

³⁶ Backes-Jesse-Zitelmann, ”Was heisst ‘Historisierung des Nationalsozialismus’?”, s. 61.

³⁷ Jämför Wippermann, Wolfgang; *Verdiente Revisionisten. Alfred Schickel und die ”Zeitgeschichtliche Forschungsstelle Ingolstadt (ZFI)”*, Klotz, Johannes-Schneider, Ulrich (red.), *Die selbstbewusste nation und ihr Geschichtsbild. Geschichtslegenden der neuen Rechten - Faschismus/Holocaust/Wehrmacht* (Köln 1997), s. 78-

allvar, att Hitlertyskland inte skulle ha överfallit Sovjetunionen utan bara förekommit ett omedelbart hotande sovjetiskt anfall.³⁸

Vi skall dock ej spilla mer utrymme på de ständigt återkommande och vidriga lögnerna om Auschwitz,³⁹ utan inriktar oss på metoden att indirekt relativera Tredje riket i allmänhet och förintelsen i synnerhet. Man inriktar sig på ”de andras” förbrytelser, framför allt kommunisternas. Var de inte mycket värre än fascisterna? Kom inte Gulagarkipelagen före Auschwitz? Och har nationalsocialisterna därför begått en ”asiatisk gärning”, när de och deras likasinnade betraktade sig som potentiella eller verkliga offer för en ”asiatisk gärning”,⁴⁰ frågade historikern Ernst Nolte och utlöste med detta relativiserande påstående redan 1986 den så kallade historikerstriden. Trots allt Nolte i mer än 13 år stod ganska ensam, får han i dag mer och mer medhåll. Det gäller också Courtois och några andra medarbetare i Svartboken. De överträffar till och med Nolte när de påstår att ”kommunismen” var fyra gånger värre än fascismen, eftersom den krävde fyra gånger fler offer.

I den tyska utgåvan av Svartboken företräder de före detta prästerna Joachim Gauck och Ehrhard Neubert till och med uppfattningen att det lilla DDR var lika ”totalitärt” som det stortyska riket.⁴¹ Dessa jämförelser och jämförelsen, som inte ens Nolte gjorde för 13 år sedan, avvisas i dag ingalunda på något mer övertygande sätt utan accepteras nästan överallt.⁴² I Tyskland liknas på fullt allvar Honecker med Hitler, Stasi med Gestapo, och DDR-fängelset Bautzen med förintelseläget Auschwitz. Detta kommer nära vad den amerikanske historikern Peter Gay har kallat ”trivialisering genom jämförelse”.

Detta vansinne tjänar sitt syfte. Om DDR endast skulle ha varit ett något förminskat tredje rike, och om kommunisterna har tagit livet av fyra gånger så många människor som nazisterna, kan man äntligen stiga ut ur ”Auschwitz skugga” och som berlinhistorikern August Heinrich Winkler har uttryckt det, kapa Auschwitz och de ”nationalsocialistiska judemorden från den negativa singularitetens sockel”.⁴³

Att detta angrepp kom från ”vänster”, eftersom de flesta medarbetarna i *Svartboken* tidigare var vänster, framför allt maoister, har hälsats med stor glädje i Tyskland och inte bara av högerkrafter som den nämnde Winkler, utan också av många vänstermänniskor, respektive före detta sådana. Alla som inte vill relativisera Auschwitz är enligt Ulrike Ackermann besatta av ett tvång att tjata ihjäl sig.⁴⁴ Reinhard Mohr betecknade tesen om Auschwitz singularitet som ”det allra mest förtvinade stadiet inom den inomvärldsliga förlösningsreligionen”.⁴⁵ Stefan Reinocke vände sig med den mer än smaklösa rubriken ”Don't touch my Holocaust” mot konstaterandet att ”förintelsen var århundradets katastrof”.⁴⁶

Uppräkningen skulle nästan kunna bli oändligt lång.⁴⁷ I Tyskland har det bildats en diagonal

95.

³⁸ Om kritiken och tillbakavisandet av denna ”preventivkrigstes”, se Wippermann, *Wessen Schuld?*, s. 59-61.

³⁹ Däröf: Wippermann, Wolfgang, *Konzentrationslager, Geschichte, Nachgeschichte, Gedenken* (Berlin 1999), s. 83-85.

⁴⁰ Nolte, ”Vergangenheit, die nicht vergehen will”, *Historikerstreit*, s. 45

⁴¹ Beträffande kritik: Mecklenburg-Wippermann, ”Wie verbrecherisch und ‘totalitär’ war die DDR?”, Mecklenburg-Wippermann, *”Roter Holocaust”?*, s. 203-212.

⁴² Fler exempel hos Wippermann, *Wessen Schuld?*, s. 10-12.

⁴³ Winkler, Heinrich August, ”Der Stoss kommt von links”, *Die Zeit* 971121.

⁴⁴ Ackermann, Ulrike, ”Schwarzbuch des Kommunismus”, TAZ 970201.

⁴⁵ Mohr, Reinhard, ”Die Wirklichkeit ausgepiffen”, *Der Spiegel* nr 27/1998.

⁴⁶ Reinocke, Stefan, ”Donk touch my Holocaust”, i TAZ 980625.

⁴⁷ Ytterligare exempel finner man i det nyligen utkomna samlingsbandet av Möller, Horst (red.), *Der rote Holocaust und die Deutschen. Die Debatte um das ”Schwarzbuch des Kommunismus”* (München 1999). Här finner man för detta vänstermänniskor som Ulrike Ackermann, Gerd Koenen och Christian Semler tillsammans med högermänniskor som Manfred Funke, Eckard Jesse och Konrad Löw. Kritiker av *Svartboken* kommer däremot knappast till tals, och den nämnda boken om ”Kritik des Schwarzbuches des Kommunismus” tigs totalt

front mellan ny höger och gammal vänster.⁴⁸ Högern såväl som vänstern är ense med de båda huvudteserna i boken. De anser att alla vänsteridéer sedan Marx och den franska revolutionen och alla vänsterutopier från Thomas Morus och Platon är ”kriminogena” (brottslighetsframkallande) och delar också uppfattningen att det nationalsocialistiska ”rasfolkmordet” är jämförbart med det - fyra gånger värre – kommunistiska ”klassfolkmordet”. De gör det för att äntligen kunna träda ut ur ”Auschwitz skugga”. För att äntligen återigen kunna vara goda, stolta och självklart antikommunistiska tyskar, som inte bara gjort upp med det nationalsocialistiska utan även har gjort upp med sitt förflutna.⁴⁹

”‘Rassen-Genozid’ gleich ‘Klassen-Genozid’?”, *”Roter Holocaust”*? (Hamburg 1998) © 1998 Konkret Literatur Verlag

Översättning: Ulf Modin

ihjäl.

⁴⁸ Detta såg man redan i debatten om Goldhagens bok, vilken kritiserades hårt och främst på nationalistiska grunder av såväl höger- som vänstermänniskor. Jämför Küntzel, Matthias-Thörner, Klaus med flera, *Goldhagen und die deutsche Linke oder Die Gegenwart des Holocaust* (Berlin 1997).

⁴⁹ Denna avlegitimering av alla vänsterutopier har Courtois ännu en gång upprepat i sin *Antwort an meine Kritiker*: ”Naturligtvis är utopin till för dem som kritiskt ifrågasätter människans situation för ögonblicket ett grundläggande element. Så snart utopin avlägsnar sig från sin filosofiska dimension och förvandlas till en makttanke och ett handlingskriterium, utspelas fruktansvärda tragedier. Detta gäller såväl för kommunismen som för nationalsocialismen, vilken man kan betrakta som den rena rasens utopi.”

Michael Parenti: Den rationella fascismen

EN DAG NÄR jag vandrade genom Little Italy i New York gick jag förbi en souvenirbutik som sålde affischer och T-shirts med Benito Mussolini, som gjorde fascisthälsningen, på. Jag gick in i butiken och frågade mannen i kassan varför de hade sådana saker till försäljning. Han svarade: ”Vissa människor gillar dem. Och du vet, vi kanske behöver någon som Mussolini i det här landet.” Hans uttalande var en påminnelse om att fascismen har överlevt som något mer än bara en historisk kuriositet.

Värre än affischer och T-shirts är de verk av diverse författare som försöker ”förklara” Hitler, eller ”omvärdera” Franco, eller på andra sätt göra den fascistiska historien rumsren. På 70-talet växte det i Italien fram en veritabel hobbyindustri av böcker och tidningsartiklar som hävdade, inte bara att Mussolini fick tågen att gå i tid, utan att han också fick Italien att fungera bra. Alla dessa publikationer, tillsammans med många akademiska studier, har en sak gemensam: De säger lite, om ens något, om klasspolitiken i det fascistiska Italien och det nazistiska Tyskland. Hur hanterade dessa regimer sociala frågor, skatter, näringsliv och arbetsvillkor? Vem tjänade och vem betalade? Den mesta litteraturen om fascismen och nazismen erbjuder inga svar.¹

Penningfurstar väljer envåldshärskare

Låt oss börja med att se på fascismens grundare. Hovslagarsonen Benito Mussolini föddes 1883. Hans ungdom präglades av gatubråk, arresteringar, fängslanden och våldsam politisk radikalism. Före första världskriget var Mussolini socialist. Han var såväl en briljant organisatör och agitator som en begåvad journalist. Så blev han också redaktör för socialistpartiets officiella tidning. Många av hans kamrater misstänkte dock att han var mer intresserad av sin egen karriär än av socialism. Faktum är att så fort den italienska överklassen frestade honom med erkännande, ekonomiskt stöd och löften om makt tvekade han inte att byta sida.

Vid första världskrigets slut hade socialisten Mussolini, som hade organiserat strejker för arbetare och bönder, blivit fascisten Mussolini som krossade strejker på uppdrag av kapitalister och jordägare. Med hjälp av de stora summor pengar han fått från de välbeställda framträdde han på den nationella scenen som den erkände ledaren för i *fasci di combattimento*, en rörelse som bestod av för detta arméofficerare i svarta skjortor och åtskilliga råskinn, utan klara politiska mål vid sidan av sin militaristiska patriotism och konservativa avsky mot allt som hade med socialism och organisering av arbetare att göra. De fascistiska svartskjortorna ägnade tiden till att attackera fackföreningsmedlemmar, socialister, kommunister och kooperativa jordbruk.

Efter första världskriget gled Italien in i en tid av parlamentarisk demokrati. Löneläget förbättrades och tågen gick redan i tid. Men den kapitalistiska ekonomin befann sig i tillbakagång efter kriget. Investeringarna stagnerade, den tunga industrin gick på lågvarv och företagets vinster samt jordbruksexporten var på väg ned.

För att upprätthålla profitnivåerna blev jordägare och industrialister tvungna att sänka lönerna drastiskt och höja priserna. Staten å sin sida blev tvungen att försörja dem med massiva understöd och skattelättnader. För att finansiera denna korporatistiska välfärdsmodell fick

¹ Bland de tusentals titlar som behandlar fascism, finns ett fåtal undantag som är värda att nämnas. Dessa väjer inte för frågor om politisk ekonomi och klasstruktur. Till exempel: Gaetano, *Under the Ax of Fascism* (New York 1969); Guerin, Daniel, *Fascism and Big Business* (New York 1973) [sv. övers: [Fascism och storfinans](#)]; Pool, James-Pool, Suzanne, *Who Financed Hitler* (New York 1978); Togliatti, Palmiro, *Lectures on Fascism* (New York 1976); Neumann. Franz. *Behemoth* (New York 1944), Palme. Dutt, R. *Fascism and Social Revolution* (New York 1935).

vanligt folk stå ut med en allt tyngre skattebörda, samtidigt som sociala förmåner och offentliga utgifter skars ned drastiskt — metoder som kan låta välbekanta för oss även idag.

Men regeringen kunde inte driva politiken i denna riktning helt obehindrat. Runt 1921 hade många italienska arbetare och bönder skapat sina egna fackföreningar och politiska organisationer. Med demonstrationer, strejker, bojkotter, övertagande av fabriker och ockupation av land för jordbruk, hade de vunnit rätten att organisera sig, samt tillmötesgåenden vad gällde löner och arbetsvillkor.

För att tvinga arbetare och bönder att fullständigt underordna sig de enkla levnadsförhållandena måste de härskande ekonomiska intressena avskaffa de demokratiska rättigheter som kunde hjälpa massorna att försvara sina anspråkslösa levnadsvillkor. Lösningen var att krossa deras fackföreningar, politiska organisationer och medborgerliga rättigheter. Industrialister och stora jordägare ville ha någon vid rodret som kunde bryta kraften hos de organiserade arbetarna och lantarbetarna och tvinga dem till sträng lydnad. Benito Mussolini, beväpnad med sina gäng av svartskjortor, föreföll vara den naturliga kandidaten för uppdraget.²

1922 träffade *Federazione Industriale*, som bestod av ledarna för industrin, tillsammans med representanter för bankerna och jordbruksföretagen Mussolini för att tillsammans planera ”marschen mot Rom”. Dessa bidrog med 20 miljoner lire till ”företaget. Med därtill understöd från Italiens högsta officerare och polischefer genomfördes den fascistiska ”revolutionen” — i verkligheten en statskupp.

Mindre än två år efter maktövertagandet hade Mussolini stängt alla oppositionella tidningar och krossat de socialistiska, liberala, katolska, demokratiska och republikanska partierna, som tillsammans hade stöd av ungefär 80 procent av väljarna. Arbetarledare, bondeledare, parlamentsledamöter och andra kritiker till den nya regimen blev slagna, mördade eller tvingade till exil av de fascistiska *squadristi*. Det italienska kommunistpartiet fick utstå det hårdaste förtrycket av alla. Trots det lyckades de upprätthålla en modig underjordisk motståndskamp som i sinom tid växte till en väpnad kamp mot svartskjortorna och den tyska ockupationsmakten.

I Tyskland växte ett liknande mönster av samförstånd mellan fascister och kapitalister fram. Tyska arbetare och lantarbetare hade vunnit rätten att organisera sig, åtta timmars arbetsdag och arbetslöshetsförsäkring. Men för att återställa vinstnivåerna ville den tunga industrin och storfinansen ha lönesänkningar för arbetarna och massiva statliga understöd och skattelättnader för sig själva.

Under 1920-talet användes de nazistiska *Sturmabteilung*, det vill säga SA, understödda av affärsintressen, mest som en paramilitär styrka vars funktion var att terrorisera arbetare och lantarbetare. Vid 1930 drog de flesta magnater slutsatsen att Weimarrepubliken inte längre kunde tillgodose deras behov och var för undfallande gentemot arbetarklassen. De ökade sitt stöd till Hitler kraftigt och drev fram honom på den nationella scenen. Affärsmagnater försåg nazisterna med generösa medel till bilar och högtalare för att dränka Tysklands byar och städer med propaganda. De bidrog även med pengar till nazistiska partiorganisationer, ungdomsgrupper och paramilitära styrkor. Under julikampanjen 1932 hade Hitler tillräckligt med medel för att kunna flyga mellan femtio städer bara under de sista två veckorna.

Efter denna kampanj fick nazisterna 37,3 procent av rösterna, det högsta valresultatet de

² Mellan januari och maj 1921, ”förstörde fascisterna 120 arbetarhögkvarter, de attackerade 243 socialistiska center och andra byggnader, de dödade 202 arbetare (utöver 44 som dödades av polis och säkerhetsstyrkor), de skadade 1.144.” Under denna period blev 2.240 arbetare arresterade, att jämföras med endast 162 fascister. Under perioden 1921-1922 fram till Mussolinis maktövertagande, ”brändes 500 samlingslokaler och kooperativa butiker. och 900 socialistiska kommuner upplöstes”, Dutt 1935, s. 124.

någonsin fått i ett demokratiskt val. De hade aldrig en majoritet av folket på sin sida. Om de överhuvudtaget hade någon tillförlitlig politisk bas så fanns den oftast bland den förmögna delen av befolkningen. Till detta kan läggas vissa grupper småborgare och många trasproletärer som fungerade som partiliger, organiserade i SA:s stormtrupper. Men den stora majoriteten av den organiserade arbetarklassen stödde kommunisterna eller socialdemokraterna ända till slutet.

I valet i december 1932 fanns tre presidentkandidater: den konservative kyrkoherden Fältmarskalk von Hindenburg, den nazistiske kandidaten Adolf Hitler och kommunistpartiets kandidat Ernst Thälmann. I sin kampanj argumenterade Thälmann att en röst på Hindenburg skulle bli en röst på Hitler och att Hitler skulle driva Tyskland in i krig. Den borgerliga pressen, inklusive socialdemokraterna, avfärdade denna ståndpunkt som "Moskvainspirerad". Hindenburg omvaldes samtidigt som nazisterna tappade cirka två miljoner röster i Reichtagvalet, att jämföras med deras bästa resultat på över 13,7 miljoner.

Som sanna formalister tackade socialdemokraterna i elfte timmen nej till en koalition med kommunistpartiet mot nazismen. Som i så många andra länder då som nu, så även i Tyskland, visade det sig att socialdemokraterna hellre lade sig med den reaktionära högern än att göra gemensam sak med de röda.³ Samtidigt enades ett antal partier på högerkanten bakom nazisterna och i januari 1933, bara några veckor efter valet, erbjöd Hindenburg Hitler posten som kansler.

I samband med maktövertagande lade Hitler och nazisterna fram en politisk och ekonomisk dagordning som inte var olik Mussolinis. De krossade arbetarnas organisationer, avskaffade alla fria val och utplånade alla oppositionspartier och oberoende tidningar. Hundratusentals politiska motståndare blev fängslade, torterade eller mördade. På samma sätt som i Italien fick också kommunisterna i Tyskland utstå det hårdaste politiska förtrycket av alla grupper.

Här kan vi se två folk, italienarna och tyskarna, med skild historia, kultur, språk och påstått olika temperament som fick känna på samma politiska förtryck, för att liknande ekonomiska maktförhållanden och klasskonflikter rådde i de båda länderna. Ett liknande mönster av fascism växte fram i så olika länder som Litauen, Kroatien, Rumänien, Ungern och Spanien; också här för att rädda storkapitalet från demokratins börda.⁴

Vilka fick fascisternas stöd?

Det finns en stor mängd litteratur om vilka som stödde nazisterna, men relativt lite om vilka som fick nazisternas stöd efter att de tagit makten. Detta ligger i linje med den konventionella forskningens tendens att undvika att studera kapitalismen närhelst något ofördelaktigt kan sägas om den. I vilkas intresse verkade Mussolini och Hitler?

I Italien på 20-talet likväl som i Tyskland på 30-talet dök gamla metoder, som många trodde förpassats till historien, upp igen i takt med att arbetsvillkoren försämrades i en skenande hastighet. Med förevändningen att man skulle rädda samhället från den röda faran gjordes fackföreningar och strejker olagliga. Fackföreningars egendom och kooperativa jordbruk konfiskerades och överlämnades till rika privata ägare. Minimilöner, övertidsersättningar och säkerhetsföreskrifter på fabriker avskaffades. En allt högre arbetstakt blev vardagsmat. Avsked eller fängelse väntade de arbetare som klagade över farliga eller omänskliga arbetsvillkor. Arbetarna slet ut sig under längre arbetsdagar för mindre betalt. De redan

³ Tidigare, under 1924, använde socialdemokratiska företrädare i inrikesministeriet Reichswehr fascistiska frivilliga paramilitärer till att attackera vänsterdemonstranter. De fängslade 7.000 arbetare och undertryckte kommunistiska tidningar. Plant, Richard, *The Pink Triangle. The Nazi War Against Homosexuals* (New York 1986), s. 47.

⁴ Detta motsäger inte att kulturella skillnader kan leda till variationer. Ta till exempel den fruktansvärda vikt som lades vid antisemitism i Nazityskland och jämför med det fascistiska Italien.

anspråkslösa lönerna sänktes kraftigt, i Tyskland med 25-40 procent, i Italien med 50 procent. I Italien återinfördes barnarbete.

För att vara på den säkra sidan kastades några få smulor åt folket. Gratis konserter och sportevenemang, en del magra sociala insatser, almosor till de arbetslösa; till största delen finansierade av bidrag från de arbetande människorna. Pråliga projekt utformade för att skapa medborgerlig stolthet.

Både Mussolini och Hitler visade sin tacksamhet mot storfinansens genom att privatisera många solida statsägda stålverk, kraftverk, banker och varv. Storjordbruken växte med hjälp av kraftiga subventioner. Båda staterna garanterade avkastning på kapital som investerades av jättelika företag, samtidigt som staten själv tog de flesta av riskerna och förlusterna. Det offentliga kapitalet plundrades av det privata kapitalet, som så ofta är fallet med reaktionära regimer.

Samtidigt höjdes skatterna för vanligt folk, men sänktes eller avskaffades för de rika och för storfinansens. Arvsskatter för de välbeställda sänktes kraftigt eller avskaffades helt.

Vad blev resultatet av allt det här? Italien befann sig på 30-talet i en ekonomisk recession, man hade en skenande statsskuld och utbredd korruption. Men industrins vinster fortsatte att växa och vapenfabrikerna vräkte ut vapen till förberedelserna inför det kommande kriget. I Tyskland halverades arbetslösheten på grund av den anmärkningsvärda expansionen av krigsindustrin. Men fattigdomen växte på grund av de grova lönesänkningarna. Från 1935 till 1943 växte vinsterna i industrin kraftigt samtidigt som företagsledarnas löner höjdes med 46 procent. Under det radikala 30-talet upplevde höginkomsttagarna i USA, Storbritannien och Skandinavien en anspråkslös nedgång i sin andel av totalinkomsten; men i Tyskland ökade de bäst betalda fem procenten sin andel med 15 procent.⁵

Trots detta facit har de flesta författare ignorerat det nära samarbetet mellan fascismen och storfinansens. Angelo Codevilla, en konservativ skribent vid the Hoover Institute, konstaterade muntert: "I själva verket; om fascism betyder någonting alls, så betyder det statligt ägande och kontroll över marknaden."⁶ På så sätt missuppfattas fascism som en muterad form av socialism. I själva verket: om fascism betyder någonting alls, så betyder det totalt statligt stöd till storfinansens och hårt förtryck mot marknadsfientliga, arbetarvänliga krafter.⁷

Är då fascism enbart en diktatorisk kraft i kapitalismens tjänst? Det kanske inte är allt den är, men det är uppenbarligen en viktig del av fascismens *raison d'être*, den funktion som Hitler jämt hänvisade till när han talade om att rädda industrikapitalet och bankerna från bolsjevismen. Detta är ett ämne som förtjänar långt mer uppmärksamhet än det får. Även om fascisterna kanske trodde att de räddade penningfurstarna från de röda, så var det i själva verket så att den revolutionära vänstern aldrig var tillräckligt stark för att ta makten i vare sig Italien eller Tyskland. Folkliga krafter var dock tillräckligt starka för att sänka vinstnivåerna

⁵ Kuzneta, Simon, "Qualitative Aspects of the Economic Growth of Nations", *Economic development and Cultural Change*, 5, no. 1, (1956, s. 5-94).

⁶ *Commentary*, 8/94.

⁷ Den före detta vänsterprofilen och nyfrälste konservative Eugene Genovese (*New Republic* 950104) drog snabbt slutsatsen att det var en "oförnuftig tolkning" att se "fascismen som ett husdjur till storkapitalet". Genovese applåderade Eric Hobsbawm. som argumenterade för att kapitalistklassen inte var den drivande kraften bakom fascismen i Spanien. Som svar replikerade Vicente Navarro (*Monthly Review* 1/96 & 4/96) att "stora ekonomiska intressen i Spanien", assisterade av minst en oljemiljonär från Texas och andra element av det internationella storkapitalet, finansierade Francos fascistiska invasion och kuppen mot den spanska republiken. En avgörande källa till pengar, skriver Navarro, var Joan Marchs, grundare av det liberala partiet och ägare av en liberal tidning, finansimperium. Han var betraktad som en modernist och som ett alternativ till de oligarkiska, landägande, reaktionära kapitalisterna. Men han gjorde gemensam sak med precis dessa reaktionärer så fort han såg att arbetarklasspartierna växte i styrka och att hans egna ekonomiska intressen hotades av den reformistiska republiken.

och stora kapitalackumulationen. Detta försvårade kapitalismens försök att lösa sina inre motsättningar genom att lägga en allt större del av kostnaderna på det arbetande folket. Revolution eller inte revolution, arbetarklassens demokratiska motstånd var problematiskt för den pengahungriga storfinansen.

Förutom att tjäna kapitalisterna, tjänade fascistledarna sig själva. De tog varje tillfälle att få en del av kakan. Deras personliga girighet och deras klasslojalitet var två sidor av samma mynt. Mussolini och hans anhang levde frikostigt och koketterade med de inre cirkelna av näringslivet och aristokratin. Nazistiska företrädare och SS-officerare samlade på sig personliga förmögenheter genom att plundra erövrade territorier och stjäla från fångar i koncentrationsläger och andra offer. Stora värden skapades via hemligt ägda storföretag och genom att hyra ut lägerfångar som slavarbetare till industrier som I.G. Farben och Krupp.

Hitler beskrivs oftast som en ideologisk fanatiker, ointresserad av materiella ting. Faktum är att han samlade på sig en anmärkningsvärd förmögenhet, till stora delar på tveksamma sätt. Han exproprierade konstföremål från offentliga institutioner. Han stal enorma summor ur den nazistiska partikassan. Han uppfann ett nytt begrepp, ”den personliga rätten”, som gjorde det möjligt för honom att ta en liten avgift för varje frimärke som bar hans bild, ett företag som han tjänade hundratals miljoner mark på.⁸

Den största källan till Hitlers rikedom var en hemlig mutfond som tyska industrialister regelbundet betalade till. Hitler

visste att så länge den tyska industrin tjänade pengar, skulle hans privata resurser vara uteslagna. Därför såg han till att den tyska industrin aldrig haft det bättre än under hans styre — till exempel genom att sjösätta gigantiska militära projekt.⁹

Idag skulle vi kalla det feta försvarskontrakt.

Hitler skämde bort sig med lyx, han var långt ifrån någon asket. Under hela sin ämbets-tid hade han särskilda regler från den tyska skattemyndigheten som gav honom rätt att slippa betala inkomst- och förmögenhetsskatt. Han hade en armada av limousiner, privata lägenheter, hus på landsbygden, en stor stab av tjänare, och en majestätisk egendom i alperna. Han var som lyckligast när han tillbringade tiden med att underhålla Europas kungligheter, bland annat hertigen och hertiginnan av Windsor, som stod att finna bland hans mest hängivna beundrare.

Heder åt Adolf och Benito

Den italienska fascismen och den tyska nazismen hade sina största beundrare inom det amerikanska näringslivet och den företagsägda pressen. Bankirer, förläggare och industrialister, bland annat Henry Fords likar reste till Rom och Berlin för att visa sin respekt, motta utmärkelser och sluta lönsamma avtal. Många gjorde sitt bästa för att gynna nazisternas krigsinsatser genom att dela med sig av militärindustriella hemligheter och ägna sig åt hemliga affärer med den nazistiska regeringen, detta även efter att USA gett sig in i kriget. Under 20-talet och början av 30-talet hyllades Mussolini som mannen som räddat Italien från anarki och radikalism, av stora tidningar som *Fortune*, *Wall Street Journal*, *Saturday Evening Post*, *New York Times*, *Chicago Tribune* och *Christian Science Monitor*. De vävde sagolika fantasier om ett återupprättat Italien där fattigdom och utsugning plötsligt försvunnit, där de röda utplånats, där harmoni rådde och svartskjortorna försvarade ”den nya demokratin”.

Den italienskspråkiga pressen i USA stämde gladeligen in i hyllningskören. De två mest infly-

⁸ Det fanns redan ett frimärke av von Hindenburg för att hedra hans presidentskap. Gamle Hindeburg, som knappast älskade Hitler, sade sarkastiskt att han skulle göra Hitler till sin postminister. för då ”måste han slicka [kyssa] min bak[sida]”.

⁹ Schwarzwaeiler, Wulf, *The Unknown Hitler*. s. 197.

telserika tidningarna, *L'italia* i San Fransisco, till stora delar finansierad av AP. Giannis Bank of America, och *Il Progresso* i New York, ägd av multimiljonären Generose Pope, såg med blida ögon på fascistregimen och ansåg att USA skulle kunna ha nytta av ett liknande styre.

Några dissidenter vägrade stämma in i ”vi avgudar Benito”-kören. *The Nation* påminde sina läsare om att Mussolini inte *räddat* demokratin utan krossat den. Progressiva av alla de slag likväl som diverse arbetarledare, tog avstånd från fascismen. Men deras kritiska ståndpunkter fick lite utrymme i USA:s korporatistiska media.

På samma sätt som för Mussolini, så gällde detta också för Hitler. Pressen såg inte med oblida ögon på Führerns nazistiska diktatur. Det fanns en stark vilja att ”ge Adolf en chans”, ibland underblåst av nazistiska ekonomiska bidrag. I utbyte mot en positiv pressbild i till exempel Hearsts tidningar, betalade nazisterna nästan tio gånger den ordinarie prenumerationsavgiften för till gång till Hearsts telegrambyrå INS. I gentjänst instruerade William Randolph Hearst sina korrespondenter i Tyskland att skriva vänligt sinnade rapporter om Hitlers regim. De som vägrade blev omflyttade eller fick sparken. Hearsts tidningar gjorde till och med sina sidor tillgängliga för gästkrönikor från prominenta nazistledare som Alfred Rosenberg och Herman Göring.

I mitten av 30-talet försökte Italien och Tyskland, allierade med en annan sent industrialiserad stat, Japan, på alla vis få del av världsmarknaderna och de koloniala vinsterna. Denna expansionistiska politik placerade dem successivt i konflikt med mer etablerade västerländska kapitalist-nationer som Storbritannien, Frankrike och USA. I takt med att krigets mörka moln tornade upp sig förändrades den amerikanska pressopinionen om axelmakterna till en bestämt kritisk attityd.

Det rationella användandet av en irrationell ideologi

Några författare betonar de ”irrationella” dragen hos fascismen. Genom att göra detta förbiser de de rationella politiska och ekonomiska funktioner som fascismen faktiskt fyllde. Mycket i politiken handlar om rationell manipulation av irrationella symboler. Detta är verkligen sant om den fascistiska ideologin, vars känslomässiga dragningskraft fungerat som en klasskontrollerande faktor.

För det första, ledarkulten, i Italien: *Il Duce*, i Tyskland: *der Führerprinzip*. Med dyrkan av ledarskapet följde idoliserandet av staten. ”Den fascistiska livsuppfattningen betonar vikten av Staten och accepterar individen bara till den grad som hennes intressen överensstämmer med Statens.” Fascismen predikar det auktoritära styret av en allomfattande stat och en absolut ledare. Den höjer de hårdare mänskliga impulserna att erövra och härska till skyarna, samtidigt som den förkastar broderskap, demokrati, kollektivism och pacifism som principer av svaghet och förfall.

Att kämpa för fred, skrev Mussolini, är ”fientligt mot fascismen”. Evig fred, hävdade han 1934, är en ”deprimerande” doktrin. Endast i ”grym kamp” och ”erövring” når människor eller nationer sitt högsta självförverkligande. ”Även om ord är vackra saker”, påstod han att ”gevär, kulsprutor, bombplan och kanoner är långt mycket vackrare.” Och vid ett annat tillfälle skrev han ”Endast krig [...] fäster ärans adelsmärke på dem som har modet att möta det.” Ironiskt nog var de flesta av Mussolinis värnpliktiga för klenmagade för krig och hade en tendens att dra sig ur striderna när de upptäckte att den andra sidan använde skarp ammunition.

Fascistiska doktriner betonar enhetlighet: *Ein Volk, ein Reich, ein Führer* (ett folk, ett rike, en ledare). Folket ska inte längre bekymra sig över klasskillnader utan se sig som en del av en harmonisk helhet, fattiga och rika är ett. Detta synsätt understödjer ett ekonomiskt status quo genom att skyla över den pågående utsugningen av arbetarklassen. Detta står i bjärt kontrast mot vänsterns dagordning som står för en skärpt medvetenhet om sociala orättvisor och

klasskamp.

Detta enhetstänkande understöds av ett atavistiskt vädjande till folkets (*Volk*, övers.anm.) mytiska rötter. Det var det majestätiska Rom för Mussolini; för Hitler det urgamla tyska folket. Pjäsen *Schlageter*, som spelades på många ställen i Tyskland kort efter det nazistiska maktövertagandet, skrevs av nazistsympatisören Hans Jorst (Hitler närvarade vid premiären i Berlin). Den ställer Volk-mysticismen mot klasskampen: Den entusiastiske August samtalar med sin far, Schneider:

AUGUST: Du skulle inte tro det pappa, men [...] de unga tänker inte så mycket på de där gamla slagorden längre [...] klasskampen håller på att dö ut.

SCHNEIDER: Och? Vad har du istället då?

AUGUST: Folkets enighet. [*Volk community*, övers.anm.]

SCHNEIDER: Och det kallar du slagord?

AUGUST: Nej, det är en upplevelse!

SCHNEIDER: Gode Gud, vår klasskamp, våra strejker, var inte de upplevelser? Socialismen, Internationalen, var de fantasier, kanske?

AUGUST: De var nödvändiga, men [...] de är historiska upplevelser.

SCHNEIDER: Så, framtiden tillhör din Folkets enighet. Tala om för mig hur du verkligen föreställer dig den? Rika, fattiga, friska, överhet, underklass, allt detta upphör, eller? [...]

AUGUST: Se dig omkring pappa, överhet, underklass, fattiga, rika, det existerar alltid. Det är bara hur mycket vikt man fäster vid den frågan som avgör. För oss är inte livet uppstyckat i arbetstimmar och inrett med prislistor. Vi tror snarare på den mänskliga existensen som en helhet. Ingen av oss tycker att det är särskilt viktigt att tjäna pengar; vi vill tjäna. Individerna är blott en blodkropp i folkets blodomlopp.¹⁰

Sonens kommentar är avslöjande: ”klasskampen håller på att dö ut.” Pappans oro över missbruk av klassmakten och klassorättvisorna avfärdas som ett tankesätt utan förankring i någon objektiv verklighet. Den jämförs till och med på ett falskt sätt med krass penninglängtan. (”Ingen av oss tycker att det är särskilt viktigt att tjäna pengar.”) Underförstått ska frågor om välstånd lämnas till dem som redan har det. Vi har något bättre, säger August: en totalitär, enhetlig upplevelse som folk, alla tillsammans. Vi arbetar tillsammans för en större ära. På ett bekvämt sätt förbises hur de ”ärorika offren” bärs av de fattiga till fördel för de rika.

Den uttalade åsikten i denna pjäs och i annan nazistpropaganda avslöjar inte att klassfrågor är obetydliga; tvärtom så representerar den en stark medvetenhet om klassintressen, en välfungerande ansträngning att dölja och dämpa den starka klassmedvetenhet som fanns bland arbetare i Tyskland. I det listiga förnekandet hittar man ofta det dolda medgivandet.

Patriarkat och pseudorevolution

Fascismens nationalchauvinism, rasism, sexism och patriarkala värderingar tjänade också konservativa klassintressen. Fascistiska doktriner, särskilt i den nazistiska varianten, är uttalathängivna rasistisk överhöghet. Mänskliga egenskaper, inklusive klasstillhörighet, sägs vara nedärvda; den position man äger i den sociala strukturen ses som en följd av ens medfödda natur. Genetik och biologi används till att berättiga den existerande klasstrukturen, inte olik hur akademiska rasister idag använder normal-fördelningskurvan och publikfriande arvshygien.

Förutom ras- och klassorättvisor, stöder fascismen också homofobi och ojämlikhet mellan

¹⁰ Mosse, George (red.), *Nazi Culture* (New York 1966), s. 116-118.

könen. Bland de första av nazismens offer hittar vi en grupp av nazistiska homosexuella som innehade höga positioner som ledare för SA:s stormtrupper. När upprepade klagomål angående SA -ledaren Ernst Röhm's öppet homosexuella beteende nådde Hitler efter maktövertagandet, gjorde han ett officiellt uttalande där han förklarade att denna fråga tillhörde det "rent privata området" och att en SA-officers "privatliv aldrig kan vara en trovärdighetsfråga om det inte strider mot grundprinciperna i den nationalsocialistiska ideologin."

Det paramilitära SA hade använts till att vinna gatustriderna mot fackföreningskämpar och röda. Stormtrupperna fungerade som en pseudorevolutionär kraft som appellerade till massornas missnöje genom sitt retoriska fördömande av storfinansen. När SA:s medlemsantal sköt i höjden till tre miljoner 1933 blev detta alltför obekvämt för industribaroner och militära patriarker. Någon var tvungen att ta itu med SA:s bråkmakare som avsvor sig borgerlighetens förfall och ropade på fördelning av välståndet och genomförandet av den "nazistiska revolutionen".

Efter att ha använt SA till att ta makten över staten, använde Hitler därefter staten till att neutralisera SA. Plötsligt stod verkligen Röhm's homosexualitet i konflikt med den nationalsocialistiska ideologin. Egentligen var det nödvändigt att hugga huvudet av SA, inte för att ledarna var homosexuella — även om detta var det skäl som angavs — utan för att de hotade att bli ett allvarligt problem. Röhm och ytterligare cirka 300 medlemmar i SA avrättades. Långt ifrån alla var homosexuella. Bland offren fanns propagandisten Gregor Strasser, som misstänktes för vänstersympatier.

Självklart var många nazister ilsket homofoba. En av de mäktigaste, SS-ledaren Heinrich Himmler såg homosexuella som ett hot mot den tyska mandomen och den urgermanska moraliska fibern. För en "homosexuell fjolla kunde inte fortplanta sig eller bli en bra soldat. Himmlers homo-fobi och sexism föll samman när han uttalade att "Om en man i Amerika så mycket som tittar på en flicka kan han bli tvingad att gifta sig med henne eller betala skadestånd [...] därför skyddar sig amerikanska män genom att bli homosexuella. Kvinnorna i USA är som stridsyxor — de slår hårt mot alla män."¹¹ Så talade en av nazismens stora tänkare. Allteftersom utvidgade Himmler sina förföljelser av homosexuella bortom SA:s ledarskap. Tusentals civila homosexuella utplånades i SS' koncentrationsläger.

I alla samhällen genom historien har kvinnor, om de haft möjlighet till det, försökt att begränsa antalet barn de behöver bära. Detta skapar ett potentiellt problem för en fascistisk patriark som behöver ett stort antal soldater och arbetare i vapenindustrin. Kvinnor är mindre kapabla till födelsekontroll om deras position i samhället är underordnad och de är beroende av sina män. Således lovprisade fascismen patriarkal auktoritet. Varje man måste vara en make, en far och en soldat, sade il Duce. En kvinnas kall bestod i att förfina sina arbetsuppgifter i hemmet och att hängivet ta hand om sin familj, samtidigt som hon skulle producera så mycket avkomma till staten som hon någonsin kunde.

Den patriarkala ideologin var sammanbunden med en konservativ klassideologi som såg alla former av social jämlikhet som ett hot mot den hierarkiska kontrollen av privilegesamhället. Patriarkatet understödde storfinansen: om kvinnorna tar sig ton, vad händer då med familjen? Och om familjen går åt pipan så hotas hela den sociala strukturen. Vad händer då med staten och den härskande klassens auktoritet, privilegier och välstånd? Fascisterna var stora anhängare av vad som idag kallas "familjen" (*family values*, övers.anm.) — även om merparten av de högsta nazistledarna knappast kan beskrivas som hängivna familjefäder.

I det nazistiska Tyskland fungerade rasism och antisemitism som ett sätt att missrikta berättigat missnöje mot bekväma syndabockar. Antisemitisk propaganda skräddarsyddes skickligt för att tilltala olika målgrupper. Superpatrioter fick höra att Juden var en främmande

¹¹ Plant, *The Pink Triangle*. s. 91.

internationalist. Arbetslösa arbetare fick höra att skulden till deras situation bars av den Judiske kapitalisten och den Judiske bankiren. För geldenärsbönderna var det den Judiske ockraren. För medelklassen, var det den Judiske fackföreningsledaren och den Judiske kommunisten. Här ser vi återigen det medvetet rationella användandet av en irrationell ideologi. Nazisterna må ha varit galna, men de var inte dumma.

Det som skiljer fascismen från vanlig högervriden, patriarkal auktoritetsdyrkan är fascismens försök att omge sig med en revolutionär aura. Fascismen erbjuder en tilltalande förening av något som låter revolutionärt i massornas öron och reaktionär klasspolitik. Nazistpartiets fullständiga namn var det nationalsocialistiska tyska arbetarpartiet, ett namn som låter vänster. Som jag redan nämnt, fanns inom SA:s stormtrupper en militant kamp för att ”dela på välståndet” som undertrycktes av Hitler när han väl tagit makten.

Såväl de italienska fascisterna som nazisterna gjorde medvetna ansträngningar för att stjäla vänsterns kraft. Där fanns massmobilisering, ungdomsorganisationer, arbetarbrigader, demonstrationer, parader, banderoller, symboler och slagord. Det talades mycket om en ”nazistisk revolution” som skulle återuppliva samhället, svepa bort den gamla ordningen och bygga en ny.

På grund av detta känner sig genomsnittsförfattaren fri att behandla fascismen och kommunismen som ett totalitärt tvillingpar. Man reducerar innehåll till form. Likheterna i form tas som intäkt för en förvillande jämförelse trots de enorma skillnaderna i faktiskt klassmässigt innehåll. Författare som A. James Gregor och William Ebenstein, oräkneliga politiska ledare i väst, och andra som kallar sig för den demokratiska vänstern, klumpar regelbundet ihop fascismen med kommunismen. Så hävdar också Noam Chomsky: ”Korporationernas framväxt var i själva verket en manifestation av samma fenomen som ledde till både fascism och bolsjevism. Båda sprang ur samma totalitära jordmån.”¹² Men i Italien och Tyskland på den tiden såg de flesta arbetare och bönder en skarp skiljelinje mellan fascism och kommunism. Det gjorde också industrikapitalister och bankirer som stödde fascismen av rädsla och hat mot kommunismen, en bedömning som till stora delar grundade sig i reella klassintressen.

För ett antal år sedan brukade jag hävda att fascismen aldrig lyckades lösa kapitalismens inneboende motsättningar. Idag har jag åsikten att den faktiskt uppnådde det målet — men enbart för kapitalisterna, inte för vanligt folk. Fascismen försökte aldrig erbjuda en social lösning som tjänade gemene man. Det enda man hade var en reaktionär lösning som lade alla bördor och alla förluster på den arbetande allmänheten. Avklädd sin ideologiska och organisatoriska rekvisita är fascismen inget mer än den slutgiltiga lösningen på klasskampen, det totalitära dränkandet av demokratin till förmån för de högsta finansfurstarna.

Fascismen är en falsk revolution. Den odlar bilden av en folklig politik och en revolutionär aura, men utan att erbjuda ett genuint klassmässigt, revolutionärt innehåll. Den propagerar för en ”ny ordning” men tjänar samma gamla penningintressen. Dess ledare är inte skyldiga till förvirring utan till förräderi. Att de ansträngde sig hårt för att missleda folkflertalet betyder inte att de själva var missledda.

Vänligt sinnade till fascism

En av de saker som bekvämt nog förbisetts av genomsnittsförfattare är det sätt på vilket de kapitalistiska staterna i väst har samarbetat med fascismen. I sina samarbetsansträngningar blev den brittiske premiärministern Neville Chamberlain närmast gullig mot nazisterna. Han, och många av hans klassfränder, såg Hitler som bålverk mot kommunismen i Tyskland, och det nazistiska Tyskland som ett bålverk mot kommunismen i Europa.

¹² Chomsky i en intervju av Husayn Al-Kurdi, *Perception* (mars/april 1996).

Förutom att ställa några av ledarna inför rätta i Nürnberg, gjorde de kapitalistiska staterna i väst förhållandevis lite för att utplåna fascismen från Italien och Tyskland, efter andra världskriget. Redan 1947 började tyska konservativa att avbilda åklagarna i Nürnberg som lättlurade offer för judarna och kommunisterna. I Italien behandlades partisanerna, som drivit väpnad kamp mot fascismen, som suspekta och opatriotiska. Inom ett år efter krigsslutet hade nästan alla italienska fascister släppt ur fängelse, samtidigt som hundratals kommunister och andra vänsterpartisaner som slagits mot den nazistiska ockupationen förblev fängslade. Historien vändes på huvudet. Svartskjortorna blev offer och de röda blev kriminella. Allierade myndigheter hjälpte till i denna process.”¹³

Under skydd av den amerikanska ockupationsmyndigheten kunde de som tidigare tjänat fascistregimen till stora delar fortsätta styra polisen, rättsväsendet, militären, säkerhetstjänsten och byråkratin. De som utförde Förintelsen mördade sex miljoner judar, en halv miljon zigenare, tusentals homosexuella, flera miljoner ukrainare, ryssar, polacker och andra, och klarade sig undan — till stor del beroende på att de människor som skulle undersöka dessa brott själva var inblandade.

Som en jämförelse kan nämnas att när kommunisterna tog makten i Östtyskland avlägsnade de 80 procent av domarkåren, lärarna och tjänstemännen på grund av deras samarbete med nazisterna; de fängslade tusentals, och de avrättade sex hundra nazistiska ledare för krigsbrott. De skulle skjutit fler av krigsbrottslingarna om inte så många flytt till västs skyddande barm.

Vad hände med de delar av det amerikanska näringslivet som samarbetade med fascismen? Rockefellerfamiljens Chase National Bank använde sitt Pariskontor till att tvätta tyska pengar för att underlätta nazisternas utrikeshandel under kriget, och detta helt utan straff.”¹⁴ Företag som DuPont, Ford, General Motors och ITT ägde fabriker, i fientliga länder, som producerade bränsle, stridsvagnar och bombplan som orsakade förödelse bland de allierade styrkorna. Istället för att bli åtalade för förräderi efter kriget inkasserade ITT. 27 miljoner dollar från den amerikanska regeringen för de skador som åsamkats deras tyska fabriker under de allierades bombningar. General Motors inkasserade över 33 miljoner dollar. Piloter fick instruktioner om att inte träffa fabriker i Tyskland som ägdes av amerikanska bolag. Därför jämnades Köln i stort sett med marken av allierade bombningar, men Fordfabriken, som försåg den nazistiska armén med militär utrustning, stod kvar orörd; faktum är att tyska civila till och med började använda fabriken som skyddsrum under bombningarna.¹⁵

I decennier har amerikanska ledare gjort sin insats för att hålla den italienska fascismen vid liv. Från 1945 till 1975 gav amerikanska myndigheter uppskattningsvis 75 miljoner dollar till högerextrema organisationer i Italien, inklusive några med tät anknytning till den nyfascistiska Movimento Sociale Italiano (MSI). 1975 träffade dåvarande utrikesminister

¹³ Palmer Domenico, Roy. *Italian Fascists on Trial. 1943-1948* (Chapel Hill 1991), passim. Så också i Frankrike, där ytterst få av Vichy-kollaboratörerna rannsakades. ”Ingen av högre rang fick något ordentligt straff för sitt deltagande i uppsamlandet och deporterandet av judar till koncentrationslägren.” Lottman, Herbert, *The Purge* (New York 1986), s. 290. Samma sak kan i stort sett sägas om Tyskland; se Muller, Ingo, ”*The Aftermath*”, *Hitler's Justice* (Cambridge, Mass. 1991). Amerikanska militära myndigheter lämnade tillbaka makten till fascistiska kollaboratörer i fjärran Östern. 1 Sydkorea, för att ta ett exempel, användes kollaboratörer och poliser tränade av japanerna till att undertrycka demokratiska vänsterkrafter. Den sydkoreanska armén styrdes av officerare som tjänat i den kejserliga japanska armén ”och de var stolta över det.” Många av dem hade gjort sig skyldiga till krigsförbrytelser på Filippinerna och i Kina. Deane, Hugh, ”Korea. China and the United States: A Look Back”, *Monthly Review* Feb. (1995, s. 20 & 23).

¹⁴ Efter kriget hyllades Herman Abs, chef för Deutsche Bank och ”Hitlers kassör” av David Rockefeller som ”den viktigaste bankiren i vår tid.” Enligt nekrologen i New York Times spelade Abs ”en dominerande roll i återuppbyggnaden av Västtyskland efter andra världskriget.” Varken Times eller Rockefeller sa ett enda ord om Abs nära band till nazisterna, hans banks rovgiriga plundringståg i det av nazisterna ockuperade Europa eller hans egen inblandning, som styrelseledamot i I.G. Farben, i användandet av slavarbetskraft i Auschwitz. Carl Miller, Robert, *Portland Free Press* Sept/Oct (1994).

¹⁵ Higham, Charles. *Trading with the Enemy* (New York 1983).

Henry Kissinger MSI:s ledare Giorgio Almirante i Washington för att diskutera vilka tänkbara ”lösningar” som fanns om de italienska kommunisterna skulle vinna valet och få regeringsmakten.

Hundratals nazistiska krigsförbrytare fann en fristad i USA, antingen i bekväm anonymitet, eller anställda av den amerikanska underrättelsetjänsten under kalla kriget. Några av dem fick en plats i kampanjkommittéer för republikanska presidentkandidater som Richard Nixon, Ronald Reagan och George Bush.¹⁶

I Italien pågick, från 1969 till 1974, en terror- och sabotagekampanj känd som ”spänningarnas strategi”. Pådrivande var höga befattningshavare inom de italienska militära och civila underrättelsetjänsterna; medlemmar i P2, en hemlig sammanslutning av överklassreaktionärer, profascistiska tjänstemän inom Vatikanen och delar av det militära toppskiktet; och GLADIO, en Nato-inspirerad antikommunistisk grupp av legoknektar. Andra deltagare var bland andra en hemlig nyfascistisk grupp kallad Ordine Nuovo, Nato-tjänstemän, medlemmar av carabinieri (en slags elitpolis, övers.anm.), maffiabossar, trettio generaler, åtta amiraler och inflytelserika frimurare som Licio Gelli (en fascistisk krigsförbrytare som värvades av den amerikanska underrättelsetjänsten 1944). Terrorismen fick hjälp och stöd av den ”internationella säkerhetsapparaten”, inklusive CIA. 1995 vägrade CIA att samarbeta med en italiensk parlamentarisk kommission som undersökte ”spänningarnas strategi.”

De terroristiska konspiratörerna genomförde en rad kidnappningar, mord och bombdåd inklusive den explosion på tågstationen i Bologna i augusti 1980, som dödade 85 personer och skadade omkring 200, varav många allvarligt. De efterföljande undersökningarna drog slutsatsen att ”spänningarnas strategi” inte bara var en produkt av nyfascism, utan konsekvensen av en större kampanj, genomförd av statliga säkerhetsstyrkor, mot den demokratiska vänsterns växande popularitet. Målet var att ”med vilka medel som helst bekämpa valframgångarna för det italienska kommunistpartiet” och att skapa tillräckligt mycket skräck hos folket för att underminera det demokratiska flerpartisystemet och ersätta det med en auktoritär ”presidentrepublik”, eller åtminstone ”ett starkare och mer stabilt styre.”¹⁷

Under 80-talet mördades människor i Tyskland, Belgien och på andra ställen i Västeuropa av högerextremister i tjänst hos statliga säkerhetsmyndigheter.”¹⁸ Dessa terroraktioner blev mestadels inte omnämnda i den företagsägda amerikanska pressen. Som tidigare med ”spänningarnas strategi” i Italien, var syftet att skapa tillräckligt med skräck och osäkerhet för att underminera de existerande demokratierna.

Myndigheterna i dessa västeuropeiska länder och i USA har gjort lite för att avslöja nynazistiska nätverk. I takt med att de fascistiska småpuffarna växer till en omisskännlig stank påminns vi om att Hitlers arvtagare fortfarande finns bland oss och att de har farliga kontakter med varandra och med säkerhetstjänster i diverse västliga kapitalistnationer.

1994 vanns valet i Italien av den Nationella Alliansen, en breddad version av den nyfascistiska MSI, i koalition med en allians av norditalienska separatister, och Forza Italia,

¹⁶ En av dem. Boleslavs Maikovskis. en lettisk polischef som flydde till Västtyskland och sedan vidare till USA för att undkomma sovjetiska undersökningar av krigsförbrytelser var starkt knuten till den nazistiska slakten av över två hundra lettiska bybor. Han arbetade under en tid för den republikanska kommittén för återval av president Nixon, varefter han flydde tillbaka till Västtyskland undan amerikanska undersökningar. Han dog vid 92 års ålder (*New York Times* 960508). Nazistiska krigsförbrytare har rätt hjälp av västliga underrättelsetjänster. affärsintressen. militärer och till och med av Vatikanen. I oktober 1944 slaktade den tyske befälhavaren för fallskärmstrupperna major Walter Reder 1.836 försvarslösa civila i en by nära Bologna, som hämnd för aktiviteter utförda partisanerna. Han släpptes ur fängelse 1985. efter en nådeansökan från bland andra påven Johannes Paulus II – trots kraftfulla protester från anhängare till offren för massakern.

¹⁷ *La Repubblica* 950409; *Comere della Sera* 950327, 950328. 960529.

¹⁸ *Z Magazine*, mars 1990.

en kvasifascistisk rörelse styrd av industrimagnaten och mediamogulen Silvio Berlusconi. Den Nationella Alliansen spelade på missnöje med arbetslösheten, skatterna och invandringen. Den krävde en enhetlig skatt, lika för rika och fattiga, skolpeng, kraftiga nedskärningar i socialhjälpn och privatiseringar av stora delar av offentliga sektorn.

De italienska nyfascisterna hade lärt sig hur man kunde uppnå fascismens klassmässiga mål inom ramarna för en slags kvasidemokrati av amerikanska reaktionärer: börja med en upptrappning, Reagansk optimism; ersätt de stövelbeklädda militaristerna med mediahypade publikfriare; övertyga folk om att regeringen är fienden — speciellt den sociala sektorn — samtidigt som du stärker statens repressiva kapacitet; uppmuntra rasistisk fientlighet mellan den vanliga befolkningen och invandrargrupper; predika den fria marknadens mytiska dygder; och genomför en skatte- och utgiftspolitik som distribuerar inkomsterna uppåt i hierarkin.

Konservativa i västländerna använder sig av en utspädd form av det fascistiska sättet att tilltala massorna. I USA propagerar de populistiskt till den ”vanlige genomsnittssamerikanen” samtidigt som de i tysthet genomför en politik som gynnar de mest välbärgade individerna och företagen. 1996 propagerade högermannen och talmannen i Representanthuset, Newt Gingrich, för en prissänkningsspolitik som påstods vitalisera hela samhället, med orden ”Jag är en äkta revolutionär”. Närhelst högern erbjuder en ”ny revolution” eller en ”ny ordning”, oavsett om det är i Italien, Tyskland eller USA, eller i något annat land, så sker det i de gamla vanliga penningfurstarnas intressen. Och det leder ned längs samma väl-trampade stig av reaktion och förtryck som så många länder i tredje världen tvingats ta, den väg som de på toppen vill att vi alla ska ta.

”Rational Fascism”. *Blackshirts and reds*, (San Francisco 1997)

ÖVERSÄTTNING: Emil Persson

Lars Herlitz: Den tolererade fascismen

En krympande demokrati.

I skolböckerna — och i åtminstone en handbok för universitetsstudier i historia — framställs mellankrigstiden som en tid av framsteg för demokratin. Hitler och Stalin, judeförintelse och massteror, blir fula bläckplumpar mot denna vita bakgrund. Det är inte någon särskilt verklighetstrogn bild. Följande lista förtecknar inskränkningar och/eller avskaffande av demokratiska institutioner i olika europeiska länder under mellankrigstiden och något om deras resultat.

Ungern 1919 (Horthy, ”regeringspartiet”, Bethlen)

Italien 1922, 1924 (Mussolini, fascismen)

Polen 1926 (Pilsudski, militärdiktatur)

Litauen 1926 (Smetona, militärdiktatur)

Portugal 1927 (Salazar, katolsk korporativistisk diktatur)

Jugoslavien 1929 (Alexander I, monarkisk diktatur)

Albanien 1929 (Zog I, monarkisk diktatur)

Tyskland 1933 (Hitler, nazismen)

Österrike 1934 (Dollfuss och Schuschnigg, katolsk semifascistisk diktatur)

Estland 1934 (Päts, nationella agrarer)

Lettland 1934 (Ulmanis, nationella agrarer)

Bulgarien 1934 (militärkupp, Boris III, monarkisk diktatur)
 Grekland 1936 (monarkisk diktatur, Metaxas)
 Spanien 1936-1939 (Franco, ”falangismen”, katolsk och militär diktatur)
 Rumänien 1938 (Carol II, monarkisk diktatur)
 Tjeckoslovakien 1938— 1939 (tysk ockupation)

Några anmärkningar bör göras. I Jugoslavien och Albanien fanns från början lite av demokrati, men kungadiktaturerna reducerade det som fanns. I Spanien kan man tala om demokrati först från 1931. Den blev alltså mer kortlivad än vad listan anger. I flera av länderna var avdemokratiseringen mer successiv. Årtalen för Bulgarien, Grekland och Rumänien anger snarast utvecklingens fullbordan. Omvänt anger årtalet för Ungern krossandet av Bela Kuns sovjetrepublik med tillhörande blodbad på kommunister och judar. Det följdes av inskränkningar i den allmänna rösträtten och rätten till facklig organisation. Den generositet som Horthy sedan hade råd med beredde också mark för mer renodlat fascistiska rörelser på 30-talet. Kort sagt avskaffades demokratin alltså i sju europeiska länder från krigsslutet och till 1930 och i ytterligare nio på 30-talet. Till detta kan läggas de länder som 1940 ockuperades av Hitlertyskland: Danmark, Norge, Belgien, Holland och Frankrike. Bara i fem europeiska länder gick demokratin någorlunda helskinnad genom mellankrigstid och krigsår: Storbritannien, Irland, Schweiz, Sverige och (med viss generositet) Finland.

Genomgående kom dessa angrepp på demokratin från höger. De olika ländernas högerkrafter och diktaturer uppvisade olika ansikten. Fascismen i Italien, Tyskland och Österrike representerade en ny och radikal höger av annan karaktär än de konservativa eller reaktionära högerströmningar i jordbruksländerna, som anförtrodde sig åt kungliga, militära, katolska, eller agrarpartiledda diktaturer. Skillnaderna kunde vara stora, men de minskades såtillvida som de senares samhällsbevarande konservatism i regel sympatiserade med, orienterade sig mot och anpassade sig till fascistregimerna. Genomgående riktade sig alla mot arbetarrörelsen och vänstern. De gällde också agrarpartidiktaturerna i Estland och Lettland, som visserligen upprättades också för att avvärja ännu mer reaktionära högerkrafter i de egna länderna men därvid på väsentliga områden tillgodosåg dessas krav.¹

Kriget, freden och den manhaftiga reaktionen

Varför fascism och högerreaktion? Liberalismen hade varit borgerskapets ideologi under 1800-talet. I frihetens och jämlikhetens namn hade den bidragit till att bryta ned det gamla ståndssamhällets privilegier och hävdad den likhet inför lagen som var marknadssamhällets förutsättning. Arbetarfrågan och socialismen ställde den mot slutet av 1800-talet inför ett nytt val mellan jämlikhet och frihet, mellan utjämning också av kapitalismens klasskillnader eller ett kompromisslöst försvar av äganderättens frihet. Det valet splittrade liberalerna. Några anslöt sig till en del socialistiska reformkrav. Andra försökte kanalisera arbetarnas krav i en annan riktning. Det var liberaler som på 1890-talet födde idén om Italien som en ”proletär nation”, där klasserna skulle enas i kampen mot en gemensam fattigdom genom att utvidga landet med militär expansion mot norr eller söder. Nationalism, militarism och våldsheroisering förenade sig med en ekonomisk och utpräglat elitistisk liberalism. Med Italiens sena och ganska misslyckade försök att bli en segrarmakt i det första världskriget beredde denna nyliberala strömning väg för fascismen.

Inte bara i Italien tjänade nationalismen som socialt bedövningsmedel. ”Vi känner inte längre några partier, vi känner bara tyskar”, förkunnade den tyske kejsaren vid krigsutbrottet 1914,

¹ För detta och följande avsnitt har framför allt använts: Hobsbawm, E.J. *Age of extremes* (1994, sv. övers. *Ytterligheternas tidsålder*, 1997); Mohlin, Yngve, *Från demokrati till diktatur. Central- och Östeuropa under mellankrigstiden* (1991); Rogger, Fl.— Weber, E. (red.), *The European right: a historical profile* (1966 repr. 1974); Maier, C.S. *Recasting bourgeois Europe* (Princeton 1975); Østergaard, Uffe, *Fascismen i Italien* (Den tyske historiker 1984).

och Bertolt Brecht översatte: ”fortfarande klasser, men ingen klasskamp”. Soldater gick sjungande ut till de slagfält, där långt fler skulle offras än i något föregående krig. Staterna fick sina krigskrediter beviljade också av de socialdemokratiska partierna (utom Rysslands, Serbiens och det oberoende labour-partiet i Storbritannien, plus enstaka individer), trots Andra Internationals förpliktande resolutioner om motsatsen.

Kriget utmynnade i myterier. Som vanligt var det de besegrade som såg klarast. Det började i Ryssland 1917, där myterierna gick över i revolutioner. Först februarirevolutionen mot tsaren som bar ansvaret för kriget och nöden, och sedan bolsjevikernas oktoberrevolution mot Kerenskij, som fullföljde Lenins paroll om att vinna fred genom att vända vapnen mot den egna regeringen. Flera följde. I början av 1918 gjorde sjömännen på den österrikisk-ungerska flottan i Adriatiska havet myteri som kulmen på en våg av politiska strejker och fredsdemonstrationer. I september samma år gjorde bulgariska bondsoldater myteri och gick hem för att störta sin regering, och i november var det matroserna i Kiel som gav signal till en mer allmän resning i Tyskland. Också här gick kampen för fred och samhällsförändring samman som den gjort i Ryssland.

Nästan överallt framtvingades allmän rösträtt och åttatimmarsdag. Faktiskt var det bolsjevikerna som omedelbart efter oktoberrevolutionen inkallade den sedan länge beslutade nationalförsamlingen men sedan upplöste den till förmån för sovjeterna.² I Tyskland och Österrike-Ungern störtades kejsardömena. Sovjetrepubliker utropades och slogs ner i Tyskland. Den i Ungern genomfördes av en vänsterregering som fått sitt mandat av republikens president; den levde i tre månader våren 1919. Men politiska strejker fortsatte över stora delar av Europa under åren 1919-1920. Bland annat försvårades och begränsades segrarmakternas intervention i det pågående ryska inbördeskriget av arbetarkrav på ”händerna bort från Ryssland”.

I Italiens historia är åren 1919-1920 de två röda åren, il biennio rosso. I städerna strejkade industriarbetarna för att få krigsårens löften infriade. Fackföreningsrörelsen mer än fördubblade sitt sammanlagda medlemsantal till fyra miljoner. Strejkrörelsen kulminerade med storstrejk och fabriksockupationer. På landet rätade lantarbetarna sina ryggar, organiserade sig, krävde jord och valde egna representanter i nya byråd och Kooperationer.

Med depression och arbetslöshet följde två år av fascistisk terror över hela landet. I spöknippens tecken hade beväpnade svartskjortor redan i april 1919 angripit socialisttidningen *Avantis* redaktion, med sex döda och 39 sårade som offer. De fascistiska kampgrupperna hade byggts upp kring kärnor av i världskriget förrådd soldatesk med rekryter ur besvikna lägre medelklasser. Nu specialiserade de sig på systematiskt våld och terror mot arbetarrörelsens organisationer och lokaler i städer och på landsbygd. Från städerna spred sig terrorn till Nord- och Mellanitaliens landsbygd, där de röda områdena rensades, borgmästare och byrådsmedlemmar, fackförenings- och kooperationsledare mördades eller fördrevs, och lokaler brändes ner. Med ”eldsommaren” 1922 nådde den svarta terrorn sin kulmen. På dessa meriter fick Mussolini så sitt regeringsbildaruppdrag efter sin teatraliska ”marsch mot Rom” i oktober 1922. Denna politiska framgång kröntes med ”händelserna i Turin” den 16 december samma år. En rad arbetarledare dräptes. Pietro Ferrero, sekreteraren i Metallarbetarförbundet, fick händerna sammanbundna med järnkedja, länkades vid en lastbil, och slets ihjäl mot gatstenarna. Med fortsatt terror, ändrade vallagar, beskuren tryckfrihet, och slutligen parlamentsupplösning och författningsändring kunde det fascistiska maktövertagandet fullföljas i början av 1925.

Sverige hade fått allmän rösträtt, åttatimmarsdag och socialdemokratisk regering. Borgerligheten var skakad, men i september 1921 kände också den högervindarna utifrån.

² Roy Medvedev, *Oktoberrevolutionen* (Stockholm 1980), s. 123—135. Ger en omsorgsfull framställning om detta.

Harald Hjärne, före detta historieprofessor i Uppsala och en av högerens gamla förgrundsgestalter, gav till sin elev Eli Heckscher karakteristiska uttryck för både hopp och besvikelser:

Nu får vi hoppas, att socialisterna slås någorlunda tillbaka. Sedan vi nu kommit ned till botten i fråga om rösträttsförhållanden m m, kunna vi, om det nu går emot sossarna, känna oss något lugna för framtiden. Gripa de sedan till något slags ”direkt aktion”, räddas vi väl av den allmänna ”reaktionen” ute i världen, ty på vår egen bourgeois manhaftighet litar jag ej stort.³

Den europeiska bourgeoisin visade många prov på den manhaftighet som Hjärne efterlyste hos den svenska. Inte bara den röda vågen utan också demokratin pressades som vi sett tillbaka i praktiskt taget hela Öst-, Central- och Sydeuropa. De från uppror förskönade segerländerna i Västeuropa sörjde för att flera länders, egna och ännu hellre andras, trupper intervenerade på den vita sidan i det ryska inbördeskriget 1918-1920.

Det var mindre stake i det borgerliga motståndet mot fascismen. Den italienska, tyska och österrikiska bourgeoisin stödde eller tolererade, sympatiserade med eller trodde sig ha användning för fascism och nazism. Inga generaler, kungar eller biskopar gjorde kontrarevolution mot höger. Någon västeuropeisk intervention i Italien eller Tyskland övervägdes inte efter Mussolinis eller Hitlers maktövertagande. Nonintervention skulle sedan bli det märkliga svaret på den italienska och tyska interventionen på Francos sida i hans uppror mot den spanska republiken.

Folkfront och kollektiv säkerhet

Den ryska oktoberrevolutionen avsåg att inleda en världsrevolution. Förutsättningen var att den skulle följas av arbetarrevolutioner i Europa. Den Tredje Internationalen (Komintern) bildades 1919 och formades av sina regler för medlemspartierna till en armé för världsrevolutionen. Men förutsättningen brast, och efter inbördeskriget stod bolsjevikerna med ett stort men sargat och utarmat brohuvud. Efter krigskommunismens hårdföra spannmålsrekvisitioner sökte Lenin försoning med bönderna i den ”nya ekonomiska politiken” (NEP), som erbjöd ett fritt varubyte mellan stad och land, där staden hade föga att bjuda. Partistriderna efter hans död gällde väsentligen vad man skulle göra åt denna situation, som inte var förutsedd, och som teorin inte hade några recept för. De vanns av Stalin, som lovade ”socialism i ett land” med voluntaristiska 5-årsplaner för en supersnabb industriell utveckling. Brödfrågan ”löstes” därvid, i strid mot Bucharin och den så kallade högeroppositionen, med NEP:s avskaffande och en tvångskollektivisering av jordbruket. Samtidigt kördes Komintern med uttalade förväntningar om revolutionära följder av världskrisen 1919 in i en inåt påfrestande och utåt steril vänstersektarism.

1934 hade industrialiseringen haft framgångar, men kollektiviseringen hade kostat våld, mord och massdeportationer, samt svår hungersnöd på landsbygden, kostnader som varken på kort eller lång sikt ens framstod som ändamålsenliga. Nu hade också Hitler segrat i Tyskland. Att kommunismen var hans huvudfiende och erövringen av Ryssland hans krigsmål var liksom judeförföljelserna klart uttalat i *Mein Kampf* och föreföll också bekräftas av hans utrikespolitik. Både världsrevolutionen och socialismen i ett land tycktes äventyrade och försvagade.

En ny kurs signalerades i Pravda i maj och juni 1934 där nazismens aggressiva och destruktiva dynamik angavs som huvudfienden till arbetarrörelsen och freden och som den allvarligaste faran för Sovjetunionens säkerhet. Ett avtal om politisk aktionsenhet slöts några månader senare i Frankrike mellan kommunistpartiet och socialistpartiet (den franska sektionen av Andra Internationalen). Den fick snart sin motsvarighet i Spanien. Båda de på dessa avtal byggda ”folkfronterna” skulle vinna valsegrar 1936, samtidigt som

³ Hjärne, Harald till Heckscher, Eli F. 15/9 1921. K.B. Handskriftssamlingen: Heckschers samling.

kommunistpartierna i samma länder fördubblade sina medlemsantal för att sedan utvecklas till masspartier. Enhetsfront, folkfront, nationell front mot krig och fascism formulerades som strategiska målsättningar på Kominterns 5:e kongress 1935. På hösten 1934 inträdde Sovjetunionen i Nationernas Förbund — som Hitler då redan lämnat och Mussolini snart skulle lämna — för att ge eftertryck och arena åt den politik för ”kollektiv säkerhet”, som redan tidigare lanserats av dess utrikesminister Livinov. Sin största framgång nådde denna politik 1935-1936 med det fransk-sovjetiska fördraget om ömsesidigt bistånd; det kompletterades med en sovjetisk utfästelse om bistånd även till Tjeckoslovakien förutsatt att Frankrike infriade sina redan tidigare givna löften om bistånd till samma land vid eventuell aggression. Då hade socialdemokratin krossats i Österrike (av Dollfuss och Schuschnigg semifascism), Tyskland hade återtagit Saarområdet och Rhenlandet, och Italien hade angripit Etiopien. Kring parollerna om folkfront och kollektiv säkerhet samlades en växande antifascistisk opinion i Europa och Förenta Staterna.

Den skulle få anledning att växa ytterligare. Med stöd av den fascistiska Falangen, den traditionella högern, kyrkan och monarkisterna gjorde Franco med flera andra generaler uppror mot den spanska republiken och dess på valseger byggda folkfrontsregeringen den 17 juli 1936. De fick omedelbart militärt stöd från Hitler och Mussolini, som efter hand och i växande utsträckning brukade det spanska inbördeskriget som ett övningsfält för både stridsflyg, sjöstridskrafter och större arméförband. Mindre betydande var stödet från Salazars Portugal. I oktober 1936 kom de första frivilliga till republikens hjälp. De skulle inalles bli över 40.000 från mer än 50 nationer, därav uppemot 3.000 från andra sidan Atlanten. Krigsmaterial och reguljära trupper till republikens försvar kom bara från Sovjetunionen. Demokratierna stod ståndaktigt fast vid det noninterventionsavtal som bar trofasta underskrifter också av Tyskland, Italien och Portugal. Detta skådespel fortsatte ännu efter det att tyska, krigsfartyg hade bombarderat staden Almeria (maj 1937) och Mussolini officiellt medgivit närvaron av 40.000 italienska soldater i Spanien och fäst medaljer på någras bröst (oktober 1937).

Åren 1936-1937 nådde antifascismen sin största utveckling i Europa. Visserligen förstärktes axeln Rom-Berlin, Japan angrep Kina på nytt, och antikominternpakten förenade Berlin och Tokyo under 1937. Men solidaritetsrörelsen med Spanien konkretiserade kampen. Konst och litteratur mobiliserades, Sovjetunionen hade förvärvat en betydande prestige, och kommunisternas insatser erkändes och respekterades mot bakgrund av noninterventionsbedrägeriet.

Ändå hade besvikelserna redan börjat. För de facto innebar västmakternas nonintervention att fascismen långsamt men obevekligt vann mark på det avgörande slagfält som Spanien hade blivit. På Englands konservativa regering, som såg varje vänsterrörelse i sin närhet med misstro, hade väl förväntningarna varit små. Dess bekymmer tycks ha varit att Franco inte fick slut på kriget snabbt nog.⁴ Men i Frankrike regerade folkfronten efter sin valseger 1936. Och trots att det gällde Frankrikes sydgräns kunde inte ens denna regering stå emot den samlade verkan dels av engelska påtryckningar, dels av en starkt pacifistisk folkopinion med det första världskrigets stora människooffer i färskt minne. När Leon Blums regering gav vika fick tilltron till folkfronten och den kollektiva säkerheten — där Frankrike i båda fallen hade en nyckelroll — sin första svåra knäck.

Den tredje franska regeringen efter folkfrontens seger, under Daladier, skulle bli dödgrävaren. Begravningen ägde rum i München i september 1938. Hitler, som tidigare på året hade anslutit Österrike till det tyska riket, krävde nu strategiskt viktiga delar av Böhmen från Tjeckoslovakien med hänvisning till och stöd av den sudettyska befolkningsandelen i denna del av landet. England, Frankrike, Italien och Tyskland beslöt att ge honom det begärda mot den tjeckoslovakiska regeringens protester och i dess frånvaro. Avtalet var inte bara det slags

⁴ Gathorne-Hardy, G.M. *A short history of international affairs 1920-1939* (4 ed. 1950). s. 434 ff.

katastrofala eftergiftspolitik, för vilket det blivit en symbol. Frankrike förmåddes att svika de förpliktelser mot Tjeckoslovakien, som bildade den då i avtal förankrade kollektiva säkerhetspolitikens livsnerv. Sovjetunionen, som förklarat sin beredvillighet att för sin del uppfylla sina av franskt bistånd villkorade förpliktelser, isolerades; det ställdes som man redan då sade ”utanför Europa”. Strategiskt öppnades vägen mot öst för Hitlers krigsmakt, som utnyttjade den för att sluka resten av Tjeckoslovakien i mitten på mars 1939. En månad senare svalde Mussolini Albanien.

Facit av 1938 och halva 1939 var att fascismen lagt under sig Österrike, Tjeckoslovakien, Spanien och Albanien, att av två folkfrontsregeringar hade en besegrats och den andra komprometterats, och att den kollektiva säkerhetens bärande avtal blivit skrift i sand. På den sovjetiska partikongressen i mars 1939 anklagades den engelska imperialismen för dolska planer på att offra Östeuropas småstater, inrikta den nazistiska aggressionen mot Sovjetunionen och så få socialismen och den tyska revanschismen att förblöda i krig mot varann. Kriget hade redan börjat, sade Stalin, men Sovjetunionen tänkte inte kratsa någons kastanjer ur elden. Redan några dagar efter München hade Litvinov sagt till den franske ambassadören:

Jag noterar bara att västmakterna höll Sovjetunionen utanför förhandlingarna. Min arme vän, vad är det ni har gjort? För vår del ser jag inget annat resultat än en fjärde delning av Polen.

I maj 1939 utbyttes han på utrikesministerposten mot Molotov. Den 23 augusti undertecknades den tysk-ryska nonaggressionspakten i Moskva. Den gav i sin hemliga del Sovjet fria händer i Finland, Baltikum, östra Polen och Bessarabien, som med växlande framgångar också utnyttjades.⁵ Den engelske premiärministern Chamberlain, som i München ansåg sig ha ”räddat freden i vår tid”, infriade nu sina givna garantier till Polen och ”gick i krig för demokratin”. Det var en behjärtad paroll men inte utan tvetydighet: Spanien och Tjeckoslovakien hade varit demokratier, men det kunde inte sägas om Polen.

Komintern betecknade det nu inträdda kriget mellan Tyskland och västmakterna som ett imperialistiskt krig och de antifascistiska parollerna byttes mot pacifistiska — med förödande verkningar för den allmänna och starka tilltro till sin antifascism, som partierna erövrat.⁶ (Däremot återupplivades inte den leninska parollen från det första världskriget: vänd vapnen mot den egna regeringen!) Efter Frankrikes nederlag — när tyskarna ockuperat Danmark, Norge, och den nordvästra delen av Europas kontinent — skärptes Kominterns antityska hållning på nytt, och partierna uppmanades om aktiv men självständig kamp mot ockupationen och för nationell befrielse i de ockuperade länderna.⁷ Med det tyska angreppet mot Sovjetunionen i juni 1941 kunde Komintern omdefiniera kriget till ett antifascistiskt befrielsekrig och inrikta partierna på ett både hängivet, skickligt och framgångsrikt arbete för nationella, antifascistiska befrielseörelser. Man bör erinra sig att samma angrepp naturligtvis också stärkte de inflytelserika protyska opinionerna runt om i Europa, som nu krävde solidaritet med Hitlers nyordning och med vad som såg ut att kunna bli ett korståg mot kommunismen. I Sverige fann till exempel överbefälhavaren det nu rimligt med en svensk uppslutning på Tysklands sida i detta krig, och högern krävde åtgärder mot de inhemska kommunisterna, åtgärder som också begärdes från Berlin och som delvis genomfördes.

Den stalinska terrorn

Parallellt med den internationella kampen för folkfront och kollektiv säkerhet med dess framgångar och besvikelser plågades Sovjetunionen och Komintern av den stora terrorn. Dess

⁵ Spriano, P. *Stalin and the European communists* (Verso 1985), s. 7-28, 67-78, 90-100.

⁶ Spriano, *Stalin and the European communists*, s. 101-126.

⁷ Halvorsen, T. *Mellom Moskva og Berlin. Norges Kommunistiske Parti under ikke-angrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland 1939-41* (Oslo 1996), s. 185-189.

utgångspunkter var mordet på Kirov, partisekreteraren i det dåvarande Leningrad, avslöjandet av tidigare oppositionsmäns fortsatta förbindelser med den landsflyktige Trotskij, och en hög frekvens av skador och skadegörelser inom den nya sovjetiska industrin. Med hjälp också av skådeprocesser med framtvingade bekännelser framkallades en förstärkt misstänksamhet mot sabotage, spioneri, mordplaner och annan folkfientlig verksamhet. I mitten av 1937 förde uppgifter om en militär komplot upp antalet angivelser, arresteringar, domar och avrättningar till en kulmen av dittills okända mått. Det ojämförligt största gällde sabotage och skadegörelse i produktionen och drabbade företagsledare och tekniker. Men också partiet led enorma förluster, så också Komintern, och inom Komintern särskilt de finska, jugoslaviska och polska partierna. Terrorn utmärktes inte bara av mängden fall utan också av straff utan rimliga proportioner till vad man fälldes för och av en omfattande användning av tortyr för framtvingande av bekännelser. Att Stalin i sin egenskap av mer och mer maktfullkomlig generalsekreterare bar ett personligt huvudansvar är uppenbart, och han tvangs också till reträtt och vissa eftergifter — Jezjovs avrättning och ett förbud mot användning av tortyr — när terrorn ebbade ut 1938-1939. Men en personlig ansvarsfördelning är inte en förklaring.

Vad gäller personlighetens roll står för närvarande två tolkningar mot varandra. Den ena söker härleda terrorn ur Stalins långsinta misstänksamhet mot sina tidigare, ofta i personliga egenskaper överlägsna medtävlare inom partiet, och ser den som en listig, planmässig och välberäknad aktion för att stärka generalsekreterarens maktställning.⁸ Den andra tar fasta på motsägelser, svängningar, och starka inslag av ändamålslöshet och dysfunktionalitet både i förlopp och i enskildheter. Den tolkar så terrorn som en serie häftiga, våldsamt överdrivna och starkt panikartade reaktioner på uppkommande faktiska hot eller hotbilder, en reaktionstyp som känns igen från Stalins uppträdande både under kollektiviseringen och inför det tyska angreppet 1941.⁹ Man kan säga att den i någon mån avdemoniserar Stalin men också starkt reducerar föreställningarna om hans handlingskraft.

Totalitarismen som teori och förlopp

Fascism — särskilt då den tyska, nazismen — och kommunism sammanförs ofta som totalitära regimer eller system. Eller är rent av de totalitära systemen. Sammanställningen kan förefalla välanpassad till det kalla kriget. Men den är faktiskt äldre. Den har också gjorts av folk som inte låter sig inordnas i det kalla krigets frontställningar, framför allt då Hanna Arendt.

Totalitär måste, om det ska ha någon mening, betyda något mer än auktoritär eller odemokratisk. Hanna Arendt tog fasta på terror eller terrorbenägenhet. Men i allmänhet har man uppställt vissa villkor för att ett system ska kunna kallas totalitärt. Till en koncentration av makten till en individ eller mindre grupp som inte kan ställas till ansvar eller utbytas på institutionaliserad och fredlig väg har man då vanligen fogat två villkor: en ideologi, och ett enda massparti med därtill knutna mobiliserande organisationer. Det säregna, totalitära draget — en framtvingad enhällighet hos hela befolkningen — antas då vara just ideologins och den politiska mobiliseringens verk.¹⁰ Det är numera klarlagt att både Hitlers Tyskland och Stalins Sovjet i verkligheten befann sig mycket långt från den orwelliska mardrömmen om en hos hela befolkningen frammanipulerad total självdisciplin och själv censur. Förväntningarna om vad ideologi och mobilisering kan åstadkomma har kanske varit något överdrivna.

Det betyder inte att totalitarismen som begrepp är vare sig ointressant eller oanvändbart. Å ena sida finner man att totalitarismen med denna begreppsapparat har placerats längst ut på en skala, där man i andra ändan finner den regelbundna växlingen vid makten mellan

⁸ Volkogonov, D. *Stalin — triumph and tragedy*, red. Shukman, H. (London 1991).

⁹ Thurston, R. W. *Life and terror in Stalins Russia 1934-1941* (New Haven—London 1996).

¹⁰ Linz, J.J. "Totalitarian and authoritarian regimes", *Handbook of political science 3. Macropolitical theory*, red. Greenstein—Polsby (Reading—London 1975), s. 187-192.

konkurrerande politiska partier i en helt avideologiserad service-demokrati där medborgarna endast mobiliseras till valurnorna med jämna mellanrum. Å andra sidan förefaller det inte omöjligt att konkurrerande partiers marknadsföring i kamp om marginalväljare och tillsammans med latent ideologier och massmedial desinformation kan vara väl så effektiva inslag i en opinionsmässig likriktning som ett enda parti med en uttalad ideologi. Till detta skall slutligen sägas att en genomtänkt ideologi och ett sammanhållet parti med starkt mobiliserande förmåga är nästan outhärliga för rörelser, som ifrågasätter och vill omvandla samhällets bärande institutioner. Som i viss mening främmande kroppar under huden har sådana rörelser sina särskilda tillväxtvillkor. Till en eventuell samhällsomvandling för de alltså med sig vissa element av totalitarism. Vi närmar oss här de jakobinska inslagen i marxismen, vars roll vi strax ska återkomma till.

Linz har framhållit att också fascismen hade en ideologi, fast artfrämmande från kommunismens marxism med dess filosofiska och samhällsvetenskapliga ambitioner. Fascismen hade en särpräglad stil, retorik och sensibilitet. Men den definierade sig väsentligen negativt, som antiliberalism, antikommunism, antiinternationalism, antiproletarianism, med mera, och sin filosofiska inspiration sökte den hos olika handlings- och känslöorienterade tankeströmningar med starka inslag av irrationalism. Jämförd med den marxistiska tankebyggnaden blev fascismens ideologi i långt högre grad manipulerbar för dess ledare. Nazismens

kombination av socialdarwinism och helt ovetenskaplig rasism med irrationalistisk voluntarism blev i händerna på en obildad autodidakt en trångsynt och grov ideologi, vars uppfyllande utlöste ett ideologiskt totalitärt styres värsta potentialer.

Man kan därför, konstaterade Linz, skilja kommunismen från dess värsta manifestationer under Stalin men aldrig nationalsocialismen från Hitler och hans slutgiltiga lösning.¹¹ I förbigående sagt är naturligtvis detta en viktig del av förklaringen till att många inte vill avstå från att kalla sig kommunister för till exempel Stalins skull. Man kan när det gäller ideologin tillägga, att kommunismen hade sitt idémässiga ursprung i upplysningen — med Lenins ord i engelsk ekonomi, fransk socialism och tysk filosofi — och med denna utgångspunkt klart och otvetydigt tog strid mot kapitalism och klasskillnader. Fascismen däremot gjorde sig dels medvetet urarva upplysningsidéerna. Dels kom nazismens antikapitalistiska demagogi att i handling begränsa sig till primitiv rasförföljelse.

Linz noterade också betydelsefulla skillnader i partisyn och organisatoriska principer och traditioner. De fascistiska och nazistiska kampgrupperna var byggda av knektar för knektar och vann sina meriter i selektiv terror mot arbetarrörelsen med mord och mordbränder. Den illegala verksamheten under tsarismen kunde hänvisa bolsjevikerna till bankrån, men partiet byggdes upp efter europeiska förebilder som en del av arbetarklassens organisering och med uppgift att gå före i opinionsbildning och politisk handling.¹²

Det återstår att knyta marxismens jakobinska tradition till mellankrigstidens erfarenheter. Jakobinism betyder radikal demokratism plus hög beredskap inför kontrarevolutionärt våld. Vad som binder dessa delar samman är den så kallade realistiska statsteorin, som faktiskt har kunnat vara gemensam för långtgående höger- och vänsteridéer. Den säger i högerens formulering att staten har en ovillkorlig nödvärnsrätt, när själva samhällsordningen hotades, som hos Lenin kallades ”det av inga lagar begränsade våldet”. Det är klart att ju starkare eftertryck som läggs på en sådan rätt hos staten, ju mer sjunker utrymmet för garantier mot statligt övervåld. Det är också ett faktum att betoningen av det efterrevolutionära politiska

¹¹ Linz, ”Totalitarian and authoritarian regimes”, s. 235-236.

¹² Linz, ”Totalitarian and authoritarian regimes”, s. 236-238. Slarvig läsning av Lenins *Vad bör göras* har här skapat en del förvirring. På en diskussion i Stockholm 990321 förkunnade Martin Lindblom för ett häpet auditorium att inga arbetare fick vara medlemmar av bolsjevikpartiet. Det är en monumental men lyckligtvis ganska ovanlig missuppfattning.

våldets ofrånkomliga uppgifter kunde överrösta problemen med att bygga upp en demokratisk statsapparat för en ny samhällsordning, och gjorde det i så centrala dokument som Kommunistiska Manifestet och Lenins Staten och revolutionen. Den jakobinska traditionen har möjligen höjt toleransnivån för kommunistiska övergrepp i statlig maktutövning. Men när den åberopats till stöd för ett systematiskt åsiktsförtryck som undergräver medborgarnas civilkurage, handlar det om en uppenbar urartning av själva idén. Än mindre kan den jämföras med den makthunger och våldsdyrkan som präglar fascismen.

Men det var fascismen som tolererades av mellankrigstidens europeiska kapitalism. Det fanns som vi vet inget lagligt maktövertagande av kommunister, i varje fall inte för längre tid än Bela Kuns tre månader. Men flera lagliga maktövertaganden av fascisterna blev varaktiga. Mellankrigstidens europeiska kapitalism erbjöd en laglig väg till fascism och nazism. Den gav inte ens stöd åt demokratier som angreps utifrån av fascism och nazism. Demokratins område krympte kontinuerligt.

Förklaringen till denna olikformiga behandling av de två totalitarismerna ligger i att den ena uppfattades som en del av ett hot medan den andra uppfattades som en åtminstone potentiell tillgång i striden mot samma hot. Det allmänna hotet var arbetarrörelsens ökade självtillit och förstärkta positioner under åren 1918-1920; kommunism och oktoberrevolution var en del av det. Vad som förenade fascism och nazism var inte antisemitismen — som Mussolini snarast föraktade — utan antisocialismen, och deras företrädare gentemot andra antisocialister såsom konservatism och liberalism låg i att de kunde slåss där motståndaren fanns, på gatorna och bland massorna. Det var denna manhaftighet som tillförsäkrade dem starka sympatier bland maktägande grupper i det borgerliga samhället; i affärslivet, i det militära försvaret, i prästerskapet och vid universiteten.

Sovjetregimen hade genast bemötts med intervention. När den, ställd inför det uttalade hotet från Hitlers Tyskland, erbjöd sitt bidrag till en kollektiv säkerhet mot fascistisk aggression, blev den till sist demonstrativt isolerad i de borgerliga demokratiernas eftergivna uppgörelser med de fascistiska angriparna. Stalins teori om att revolutionens fiender blev vildare och farligare ju starkare socialismen byggdes var en orimlig manipulation av marxismens jakobinism till försvar för en närmast evig terror. Men det internationella spelet mellan demokrati, fascism och kommunism i Europa och världen under mellankrigstiden gynnade denna teoretiska förnyelse. Utan det kan den knappast tänkas.

Helene Carlbäck: Rösträtt och revolution

VÅREN 1917 VAR en orolig tid i Europa. Folk drog ut på gatorna i upplopp och kravaller. Oroligheterna skulle komma att upprepas ytterligare en gång, på senhösten 1918. De båda orosvågorna hade föregåtts av två revolutioner — den ryska februarirevolutionen 1917 och den tyska novemberrevolutionen 1918. ”Det var så påtagligt som helst, att revolutionsstämningen uti i Europa satt sinnena i rörelse inom de breda lagren av svensk arbetarrörelse”, har Ernst Wigforss skrivit i sina memoarer.¹ För Sveriges del bidrog dessa händelser till att den politiska demokratin slutligen infördes i vårt land. Den ryska revolutionen gav den första puffen framåt — med aktioner i svenska riksdagen för lika och allmän rösträtt till riksdag och kommunala organ — medan den tyska revolutionen framkallade så starka folkliga orosstämmningar att den svenska högern slutgiltigt måste kapitulera inför kraven på ovillkorlig politisk demokrati. I sina memoarer konstaterar Ture Nerman att:

Den svenska demokratin kunde dra nytta av de två stora omvälvningarna i öster och söder. Den radikala stämningen i krigets slutskede smittade av sig även här. Utan egna omvälvningsbekymmer fick Sveriges folk så gott som grans på ryssars och tyskars lidande en författningsreform i laga lugn

¹ Wigforss, Ernst, *Minnen*. II. 1914-1932 (Stockholm 1951), s. 96.

— det definitiva demokratiska genombrottet i politiken.²

Den här uppsatsen ska handla om året 1917 — Sverige och Ryssland. Den ryska februarirevolutionen tog så småningom en så radikal vändning att på senhösten 1917 ett helt nytt samhällssystem såg dagens ljus, som hade sin maktbas i ”proletariatets diktatur” där de egendomsägande klasserna ströks bort ur historien som legitima samhällsaktörer. Med stöd av arbetare och soldater drevs omvälvningen fram av det vänstersocialistiska partiet (bolsjevikerna) som bara åtta månader tidigare befunnit sig i minoritet inom den folkliga och socialistiska rörelsen. I Sverige föddes ett vänstersocialistiskt parti på våren 1917, det parti som så småningom skulle bli Sveriges kommunistiska parti för att långt senare, med starkt förändrat innehåll, bli vänsterpartiet. Trots de upproriska vindar som blåste genom Sverige på våren 1917 fick inte de svenska vänstersocialisterna majoritetens stöd för sina krav; i stället blev det de reformistiska socialdemokraterna som lyckades kanalisera stämningarna bland landets demonstrerande arbetare till en kamp för allmän och lika rösträtt, samtidigt som folkliga krav på militär nedrustning, republik och arbetarkontroll över produktionen hölls tillbaka.

Förklaringen till de skilda förloppen i Ryssland och Sverige står att finna i de olika historiska traditioner, som de två länderna vilade i 1917. Det handlar om skillnader i politisk kultur och om i vilken grad folket hade tillgång till makt. Det handlar om traditioner av konfliktlösningar över sociala gränser (Sverige) kontra traditioner av gapande sociala klyftor som skapade samhällsklasser isolerade från varandra med vattentäta skott (Ryssland).

Låt oss i korta drag se på det händelseförlopp som snabbt utvecklade sig våren 1917 — i Ryssland och i Sverige. Världskriget hade pågått i över två år. Det hade utvecklat sig till en katastrof för ett Europa som i stort sett levte i fred sedan uppgörelsen mellan Tyskland och Frankrike nästan femtio år tidigare. Det generalerna trodde skulle bli en kortvarig strid visade sig dra ut på tiden och övergå i ett segt ställningskrig längs västfronten. Som alltid förorsakade kriget allvarliga störningar i det dagliga livet: transportväsendet drabbades, odlade jordar lades i träda, de internationella handelsströmmarna stannade av. Vardagsvaror fördröjades — särskilt kännbara blev prishöjningarna på livsmedel. Importen av spannmål från Europas kornbod Ryssland upphörde under kriget, medan leveranser från sädesproducerande länder på andra sidan Atlanten försvårades av ubåtskrig och handelsblockader. Foder till boskap blev även det en bristvara, varefter priserna rakade i höjden på kött och fläsk; statliga ransoneringar infördes. Samtidigt hade lönerna stått stilla i många industribranscher.

Särskilt svår blev krigsvintern 1916-1917, både i Sverige och Ryssland. I den ryska huvudstaden Petrograd (Sankt Petersburg döptes snabbt om efter världskrigets utbrott till ett mer ryskklingande namn) gick arbetarkvinnorna ut på gatorna den 8 mars för att i demonstrationer kräva ökade ransoner och sänkta priser på bröd. Ännu hade revolutionen inte erövrat den politiska dagordningen. De till en början fredliga demonstrationerna 8 mars övergick dock efter några dagar till allvarliga sammanstötningar mellan folket på gatan och utkommenderad militär. Vändpunkten i riktning mot en skarp radikalisering av händelseförloppet kom när soldaterna från Petrograds garnison valde att solidarisera sig med folkmassorna genom att öppna eld mot utkommenderade polistrupper.

På kort tid raserades hela den gamla maktapparaten i Ryssland. Få personer, ens inom den högsta ekonomiska och politiska eliten hade något intresse av att längre stötta enväldet. Tsaren tvingades abdikera och det sittande parlamentet (som i Ryssland inrättats först 1906 och vars sammansättning 1917 avspeglade en begränsad rösträtt) med liberalerna i spetsen tog över regeringsmakten och bildade den så kallade provisoriska regeringen. Samtidigt uppstod spontant ett helt nytt maktorgan, den så kallade sovjeten, eller på svenska: rådet, baserat på dem som hade gjort revolutionen ute på gatorna, det vill säga arbetare och soldater. Medlemmarna i rådet valdes på arbetsplatser och i garnisoner, ofta utan särskilt fastställda

² Nerman, Ture, *Allt var rött. Minne och redovisning* (Stockholm 1950), s. 230.

procedurer — det var till en början ultrademokratiska institutioner, som skulle uttrycka folkets vilja. För många var rådet det legitima maktcentrat — här fanns arbetarna och soldaterna representerade; här fanns som en självklar ideologisk förutsättning att den privata äganderätten skulle upphävas, arbetarna få makt över produktionen i landet och bönderna få bestämma över den jord de själva brukade. Rådet fungerade som ett organ för kontroll av den nya revolutionära regeringen, den så kallade provisoriska regeringen. Och Petrogradrådet hade verkligen makt att stoppa beslut som togs i regeringen! När den första uppsättningen ministrar försökte samordna de ryska krigsinsatserna på östfronten tillsammans med Ententen, rådets hörande, ledde det till en första regeringskris som förde med sig att flera socialister togs in i regeringen. Just denna makt som rådet hade, på bekostnad av en med tiden alltmer kraftlös provisorisk regering, kom att bli en nagel i ögat på alla de som stod utanför rådet — näringslivets män, de borgerliga partierna, militären, de högre ämbetsmännen och det tunna skikt av politisk elit som funnits under tsarväldet. Dessa grupper mobiliserade motstånd mot det hotande ”pöbelväldet” som man med förskräckelse såg välla fram i landet. Så småningom skulle motståndet kanaliseras i väpnad motrevolution varvid inbördeskriget var ett faktum — men det var först på sommaren 1918.

Den första tiden efter händelserna i februari/mars 1917 (enligt den då rådande tideräkningen i Ryssland skedde revolutionen i februari, medan den utanför Ryssland daterades till mars) rådde emellertid en ”smekmånad” mellan regeringen, de politiska partierna, arbetarråden och soldatgarnisonerna. Ryssland hade ju gjort revolution och i ett slag förvandlat landet till det mest demokratiska i hela världen. Så här skrev Erik Palmstierna, socialdemokratisk riksdagsman och sedermera minister i den första liberal-socialistiska koalitionsregeringen, i sin dagbok den 17 mars:

”Aftonbladet, Allehanda, Aftontidningen! Alla ryssarnas självhärskare har gått och gömt sig”, skrika tidningspojkar på gatan. Tsarens abdikation är nu officiell [...] Verkan av det som försiggått i Ryssland, blir oerhörd i hela vår världsdel.³

Fredrik Ström, som var socialdemokraternas partisekreterare, men som snart skulle komma att följa vänsterfraktionens utträde ur moderpartiet, beskriver sina intryck i en ännu mer hänförd ton:

Ingen som icke upplevt den ryska marsrevolutionen 1917 kan göra sig en föreställning om dess effekt på världen, i all synnerhet inom demokratin och arbetarmassorna. För att förstå att den tedde sig som en jordbävning skall man besinna vad tsardömet sedan århundraden betytt, en inkarnation av reaktion, förtryck, krig utplundring, slaveri, våld och masshunger [...] Tsardömet hade legat som en mara över Europa [...] Med olidlig spänning följdes telegrammen från utlandet om tilldragelserna i Ryssland. I riksdagen hörde inga på förhandlingarna, alla riksdagsmän stod framför telegramtavlor eller tidningarnas extraupplagor.⁴

Ledande socialdemokrater som Hjalmar Branting och Värner Rydén reste till Petrograd, besökte arbetarrådet där och talade med representanter för den ryska vänsterns olika fraktioner — de socialdemokratiska mensjevikerna, agrarsocialisterna och de vänstersocialistiska bolsjevikerna. Påtagligt inspirerad av de ryska händelserna framställde Branting en interpellation i riksdagen med krav på en omfattande revidering av den svenska författningen: ”Branting är återkommen. Han gick direkt från stationen upp i riksdagen och höll ett av sina mest glänsande tal om Sveriges demokratisering. Det var en fläkt av revolutionen i öster”, skrev Palmstierna den 14 april.⁵

En månad efter att nyheten hade spritt sig om det ryska folkets befrielsekamp var demonstrationer och kravaller igång i Sverige. Från Seskarö i Norrbotten till Trelleborg i Skåne

³ Palmstierna, Erik, *Orostd, 1917-1919. Politiska dagboksanteckningar* (Stockholm 1953), s 36-37.

⁴ Ström, Fredrik, *I stormig tid* (Stockholm 1942), s. 193.

⁵ Palmstierna, *Orostd, 1917-1919*, s. 46.

uttryckte arbetare sin ilska över dyrtid och livsmedelsransoneringar och sitt missnöje med försämrade reallöner och långa arbetsdagar. Man gick ut på gatorna i massdemonstrationer med krav på ökad livsmedelstilldelning, högre löner och lägre priser, åtta timmars arbetsdag och förbättrade arbetsvillkor. Om inte dessa krav blev tillgodosedda skulle storstrejk utlysas. På landet ”inventerades” böndernas förråd av potatis och i städerna besökte demonstranterna brödbutiker och krävde att få se vad som fanns i lager. Ransonerna, som fördelades enligt kortsystem för en vecka framöver, var så små att potatis och bröd ofta tagit slut när arbetarna fick sin lön i slutet av veckan — och då blev det att vänta ända till måndagen när ett nytt ransoneringskort skulle börja gälla. Kulmen på oroligheterna blev en demonstration i Stockholm i början av juni 1917. 20.000 personer hade samlats på Gustav Adolfs torg och intilliggande gator för att ge stöd åt bland annat Brantings interpellationer i riksdagen om en demokratisk reform av kommunal- och riksdagsval. Trots att demonstrationen fick ett fredligt förlopp, gjorde polisen chock mot folkmassan; beriden polis högg med sablar mot folk i värsta kosackstil.

En arbetare bäres med kluven hjässa in i Arvfurstens palats. En annan släpas innanför polisspärren vid Norrbro i ett ohyggligt tillstånd. En sanslös, halvt ihjältrampad kvinna föres in. Andra bege sig själva blödande, barhuvade, med söndertrasade kläder från valplatsen.

Så beskrev journalisten Nils Horney händelserna den juni i tidningen Social-Demokraten.⁶ Demonstrationen upplöstes, men följdes av jättelika folksamlingar på olika platser i Stockholm de närmast följande dagarna. Talare på mötena var såväl socialdemokrater som vänstersocialister och båda kategorierna manade massorna att inte låta sig provoceras av utkallad polis. Lugnet bibehölls, men de radikala stämningarna höll i sig fram till riksdagsvalet i september 1917, då högern led nederlag och socialisterna (såväl de gamla socialdemokraterna som det nybildade vänstersocialistiska partiet) tillsammans med liberalerna gick framåt. Den första vänsterregeringen (socialdemokrater och liberaler) i Sverige bildades som en följd av valet, en regering som ett år senare drev igenom allmän och lika rösträtt till kommun och riksdag. Det ”demokratiska genombrottet” var ett faktum.

Den ryska revolutionen på vårvintern 1917 friggade sålunda de motståndskrafter och det missnöje som funnits latent i det svenska samhället under en tid. Men för att motståndet i form av strejker, upplopp och demonstrationer skulle ge resultat krävdes organiserade politiska aktioner. Vilken eller vilka organisationer var det då som stod beredda att kanalisera den folkliga upprorsrörelsen i Sverige på våren 1917? Som de främsta aktörerna på den politiska arenan återfinns vi dels den traditionella socialdemokratiska arbetarrörelsen, såväl partiets som fackföreningarnas ledning, dels den vänstersocialistiska rörelsen (bestående främst av ledande personer i det socialdemokratiska partiets ungdomsförbund som på vårvintern 1917 var på väg att bryta sig ur moderpartiet). Syndikalisterna hade en avsevärd del i demonstrationer och kravaller men tog inte del i den politiska kampen av principiella skäl.

För de två huvudriktningarna inom arbetarrörelsen handlade det om att fånga upp och kanalisera de folkliga revolutionära stämningarna åt ett håll som låg respektive riktning närmast. För vänstersocialisterna gällde detta frågor om en radikal och snabb förändring av den rådande författningen — i riktning mot politisk demokrati innefattande rösträtt för alla i val till kommun och riksdag, avskaffande av den otidsenliga första kammaren och införandet av republik. Det gällde också frågor om en rättvisare livsmedelsdistribution, åttatimmars arbetsdag, högre löner och fler och bättre bostäder för det arbetande folket. Jorden skulle omfördelas till förmån för de jordlösa och arbetarmakt införas på fabrikerna; även total nedrustning av det militära försvaret stod på vänstersocialisternas program.

⁶ Andrae, Carl Göran, *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917-1918* (Stockholm 1998), s. 81.

Efter mönster från den ryska revolutionen inrättades inom den vänstersocialistiska rörelsen en sorts arbetarråd, eller arbetar- och soldatkommittéer som de stundtals benämndes. Under inspiration från Petrograd, där soldaterna ställt sig på arbetarnas sida och krävt total demokrati inom försvaret, förekom oroligheter på regementen runt om i Sverige. Meniga soldater gick till demonstrationsmöten och marscherade därifrån i sluten trupp utan befäl — något oerhört i det dittills så hierarkiskt präglade militära livet. På somliga platser tågade arbetare och soldater i demonstrationer tillsammans. I den vänstersocialistiska tidningen *Stormklockan* uppmanades: ”Skapa en revolutionsarmé!” Stämningarna fångades upp av vänstern som organiserade militärkommittéer ute på förbanden och i slutet av april bildades föreningen Soldater och arbetare. Syftet med agitationen bland soldaterna var att förbereda för en eventuell revolution; om en sådan kom skulle soldaterna på samma sätt som i Ryssland visa solidaritet och göra myteri när stunden var kommen.

Inom den socialdemokratiska, reformistiska, riktningen som ju organiserade majoriteten av de svenska arbetarna, rådde inte samma enhet vid den här tiden om hur långt ett radikalt samhällsprogram skulle sträcka sig. Partiledningen valde att försöka länka in de upproriska stämningarna i den kamp för allmän och lika rösträtt, såväl till riksdag som till kommuner, som partiet hade fört sedan seklets början; det var den frågan som arbetarrörelsen borde prioritera i sin politiska kampanj inför valet hösten 1917. Också frågan om en rättvis fördelning av livsmedel skulle föras in på den politiska arenan genom att kräva av den sittande regeringen att ett handelsavtal med England snarast undertecknades som skulle säkerställa leveranser av det nödvändiga spannmålet, foderkakorna, metallerna och smörjoljorna. Kampen för politisk demokrati skulle föras i riksdagsarbete tillsammans med liberalerna, var den socialdemokratiska partiledningens linje. Detta tvingade fram en avvaktande hållning hos partiledningen till mer radikala krav som fördes fram inom partiet på republik, enkammarsystem, militär avrustning och socialisering av delar av näringslivet.

Kraven som hörts ljudliga i de folkliga demonstrationerna runt om i landet på högre löner och kortare arbetstid, återfanns inte heller lika ofta i de socialdemokratiska offentliga deklarationerna som hos vänstersocialisterna. Den svenska arbetarrörelsen vilade traditionellt på två ungefär lika starka ben — det socialdemokratiska partiet och fackföreningarna, förenade i Landsorganisationen (LO). Mellan dessa två delar av arbetarrörelsen rådde en arbetsfördelning. I första hand var det fackets sak att i förhandlingar med arbetsgivarna sköta frågor om arbetstid och löner. 1917 var man inom LO:s ledning orolig för de folkliga kraven på strejk — arbetarrörelsen hade för tillfället långt ifrån de resurser som krävdes för att hålla ut och vinna en storstrejk. Resultatet kunde istället bli inbördeskrig, hävdades det från fackligt håll. Från lokala socialdemokratiska föreningar fanns dock övertygelsen om att en storstrejk borde bli det yttersta vapnet om inte kraven kunde genomdrivas på annat sätt. Ernst Wigforss, sedermera berömd finansminister, beskriver sin irritation över att den socialdemokratiska partiledningen gick så milt fram 1917 gentemot högern i frågan om politisk demokrati — ”en snöplig reträtt”, menar Wigforss.

En stor strejk dvs arbetarmassorna på gatan såsom vakt omkring en socialdemokratisk regering [...] som sätter första kammaren ur funktion, den skulle ha segrat i samma ögonblick som den blev beslutad.⁷

Den nya ryska revolutionen, den socialistiska (eller som den kom senare kallas: den bolsjevikiska statskuppen) som inträffade i november 1917 (oktober enligt gammal rysk tideräkning) mötte betydligt mer avvaktande reaktioner i den svenska pressen än vad februarirevolutionen gjort. Samtidigt väckte oktoberrevolutionen stort intresse, minns Fredrik Ström:

Den vänstersocialistiska tidningen] *Politikens* upplaga sprang genast i höjden och journalister från

⁷ Wigforss, *Minnen*. II. 1914-1932, s. 97.

alla världens hörn trängdes på Torsgatan 10 och på redaktionen. Vår lilla tidning hade i ett slag blivit en internationell storhet. Vi fick dagligen massor av telegram från Ryssland.⁸

En påtaglig antibolsjevikisk stämning skulle inte komma att genljuda i den svenska pressen förrän ett år senare, då den tyska revolutionen stod för dörren och Komintern bildades. För lång tid framöver skulle polemik föras mellan socialdemokrater och vänstersocialister (kommunister) om bolsjevikernas legitimitet som ledare i det nya Sovjetryssland. ”Om jag ändå kunde få nyckel till gåtan, varför just bolscheviki ska anses representera folket och dess vilja i Ryssland”, skrev socialdemokraten Ernst Wigforss till en partikamrat redan på sommaren 1917.⁹ De vänstersocialistiska aktörerna uttrycker inte oväntat en otvetydigt positiv hållning till vad som hände i Ryssland på senhösten 1917.

Vi vänstersocialister hyste fantastiska förhoppningar på bolsjevikrevolutionen både för Ryssland och för andra länder. Vi såg en stor social och ekonomisk omvälvning förestå för hela världen [...] Världsrevolutionen stod för dörren.

Så skrev den första vänstersocialistiska ledaren Zeth (Zäta) Höglund, medan Ture Nerman (sedermera brinnande antinazist under andra världskriget) betecknar oktoberrevolutionen som

en i eminentaste mening världshistorisk händelse; det går inte att beskriva, hur det kändes för oss socialistiska radikaler, när budet kom om den nya, som vi ansåg socialistiska revolutionen i öster. Det var som allt skulle lossna, hela den gamla väven med alla sina fel och orättvisor [...] vägen till framtidsriket sprängas fri. Hela världen skulle påverkas — kriget skulle ta slut, massmordet skulle upphöra!¹⁰

Vilken kan då slutsatsen bli av denna korta framställning om Sverige och Ryssland 1917? Finns det beröringspunkter mellan revolutionens Ryssland och revolternas Sverige? Ett sätt att jämföra är att ta reda på vilken rörelse som lyckades kanalisera de spontana folkliga missnöjesyttringarna till fördel för sitt eget politiska program. I Sverige blev det den traditionella socialdemokratiska (reformistiska) arbetarrörelsen som ”tog hem spelet. Kraven på gator och torg länkades in mot det stora övergripande kravet på lika och allmän rösträtt till riksdag och kommuner för män och kvinnor, medan mer långtgående krav på enkammarförsamling och republik inte fördes fram av partiledningen, krav som ändå omfattades av många inom rörelsen. Ett år senare och även då under trycket från vad som hände i arbetarvärlden utanför Sverige — den här gången i Tyskland — tvingades det gamla politiska etablissemangen med förstakammarhögern och kungen i spetsen att godkänna en författningsrevision. Den politiska demokratin hade erövrats; nu skulle den ekonomiska demokratin genomföras, på parlamentarisk väg. Den reformistiska vägen till folkmakt hade segrat i Sverige. Utredningar om industriell demokrati och socialisering av näringslivet tillsattes av den första socialdemokratiska regeringen 1920 — att sedan åtskilligt från dessa utredningar aldrig kom upp på den politiska dagordningen är en annan fråga och ska inte tas upp här.

Den vänstersocialistiska rörelsen, som också hade demokratiska förändringar på sitt program, dock i en snabbare och radikalare variant och med mindre tilltro till den parlamentariska vägen, lyckades inte fånga upp rösterna från det stora flertalet av dem som gått ut i demonstrationstågen på våren 1917. Man var ännu svagt organiserad, och inviter till det socialdemokratiska partiet och fackliga rörelsen om samarbete på våren 1917 avvisades. Kanske var också de många antiparlamentariska uttalanden som gjordes av vänstersocialister för magstarka för de svenska arbetarna. Att vänstersocialisterna hade sina rötter såväl i en svensk tradition (demokratiska och fackliga krav), som i en internationell vänsterradikal rörelse med bakgrund i första världskrigets realiteter (ultraradikal antimilitarism) är

⁸ Ström, *I stormig tid*, s. 265.

⁹ Wigforss, *Minnen*. II. 1914-1932, s. 100.

¹⁰ Nerman, *Allt var rött*, 5. 219-220.

uppenbart. Ibland lyckades man lyssna till vad de svenska arbetarna krävde, ibland identifierade man sig så mycket med den starkare organisationen, den kommunistiska internationalen, att det svenska perspektivet gick förlorat. 1917 fanns trådarna såväl till den svenska verkligheten, som till den radikala rörelse som 1917 tycktes gå framåt med stormsteg i revolutionens Ryssland. Inom den kommunistiska internationalen skulle så småningom de ryska bolsjevikerna få ett dominerande inflytande med ett politiskt program som vuxit fram ur en långvarig, specifik rysk tradition, där folkets deltagande i varje form av politisk beslut (både på lokal och central nivå) lyst med sin frånvaro. Detta var ett program som i sin radikalism och dogmatism stod främmande för den svenska politiska arbetarkulturen med rötter i en tradition av samförståndstänkande och folkrörelseanda.

Citat som inte källangivits i noterna är hämtade från följande böcker:

Höglund, Zeth, *Minnen i fackelsken*. III. *Revolutionernas år 1917-1921* (Stockholm 1956).
Kilbom, Karl, *I hemligt uppdrag. Ur mitt livs äventyr II* (Stockholm 1954).

Per Francke: Antifascismen — en klassfråga

KLASSKAMP I NÅGON mer utvecklad form var inte precis utmärkande för den bygd där jag tillbringade mina första år, skogsbygden i gränstrakterna Småland/Halland. Det var skogar och småbruk som gällde. Ändå var det där jag lärde mej att Sverige är ett klassamhälle, att det finns olika ekonomiska skikt, med skilda ekonomiska intressen. Jag lärde mej också mycket tidigt att det någonstans högt uppe, nästan oåtkomligt, finns krafter som utnyttjar detta, som kan åstadkomma motsättningar mellan olika grupper.

Över hela bygden härskade ”bolaget”. Det ägde sjumilaskogarna, det ägde hela byar med småbruk som arrenderades ut. Självägande bönder hade egna små skogar, men egentligen var alla beroende av bolaget, ett antal bönder dock i mindre grad.

Att ”hugga i skogen” — köra för dem som hade hästar — var den viktigaste sysselsättningen. Bolaget lät stämpla ut avverkningsskiften, ”hyggen”, av olika karaktär. Det finns ju skog av många slag. Mestadels var det massaved av granen och randskalad pitprops till brittiska kolgruvor av tallen.

Så kallade bolaget till auktion. Alla villiga skogsarbetare — det var i princip alla, för på vintern fanns inget annat att tillgå — kallades för att bjuda på skogsskiftena. Byar, familjer, enskilda arbetare ställdes mot varandra. Meningen var att de skulle underbjuda varandra så att bolaget fick alla avverkningar gjorda till lägsta möjliga kostnad. De skulle konkurrera. Resultatet blev vanligen hårt arbete till underpris, det vill säga rena svältlöner.

Solidaritet

Här kom grupp motsättningar in. Eller var det egentligen klassmotsättningar? Dagsverkare, ”småfolk” som vi sade på 20-talet, arrendatorer och motsvarande egendomslösa, var helt beroende av skogsjobben. Sommartid dikade de, skötte skogsplantering, vägjobb och mycket annat. Sen var det skogen som gällde.

För bönderna och bondsönerna, var det lite annorlunda. De hade sin försörjning av jordbruket, ofta hade de egen skog att avverka. Men ofta var sönerna många och det fanns gott om tid att ta andra arbeten för att förbättra de kontanta inkomsterna. Dessa bjöds också in till auktionerna. Och de kunde bjuda under. De kunde arbeta till underpris, eftersom de inte var helt beroende av denna inkomst utan såg den som ett välkommet tillskott. Något öre lägre ; en arbetare tvingades gå från auktionen utan att ha något jobb — eller han tvingades gå ännu lägre och visste att han denna vinter fick inkomster som det egentligen inte gick att leva på.

Denna skillnad i behov av arbete kunde ”bolaget” skickligt utnyttja. Det var min första lärdom om vårt klassamhälles struktur. Den följdes mycket snart av en annan — viktig — lärdom. Solidaritet! Sammanhållning arbetare emellan var det vapen som kunde användas mot bolaget. Överenskommelser arbetarna emellan att ingen bjuder under ett visst pris. Fungerade det så var det möjligt att gemensamt påverka så att alla tjänade lite bättre. Också bondsönerna fick veta att ingen skulle gå under ett visst pris. I regel ansåg de det klokt att följa rekommendationerna.

Så hade man plötsligt en ny situation. De arbetande i en gemensam front mot det kapital de alla var utsugna av. Klasserna och klassmotsättningarna framträdde mycket klarare.

Sådan var min barndomsbild. Det fanns ingen given ”rättvisa”. Det gällde för arbetande människor att kämpa för sin rätt. Det gällde inte minst när 30-talskrisen slagit till och ”Bolaget” var indraget i pappersindustriarbetarnas konflikt.

Klasslagar

30-talet gav mig en helt ny omgivning — och helt nya insikter. Jag blev textilarbetare i Borås, en på den tiden genuin arbetarstad. Det var stor ungdomsarbetslöshet och jag upptäckte nya sidor av klassamhället: hur det alltid fungerade till förmån för dem som redan hade alla privilegier. De rikaste, de ägande, kom i första hand, vi andra var ett slags samhällets styvbarn. Det drabbade på ett sätt mej själv. Jag fick arbete på Konstsilke — och beordrades jobba treskift. Det var egentligen förbjudet i lag för så unga, man skulle ha fyllt 18 år, men bolaget hade generell dispens och brydde sig inte ens om att göra den läkarundersökning som egentligen var obligatorisk för att man skulle kunna utnyttja dispensen.

Många unga var utan jobb. De stod också utanför samhället. Började man tala med en okänd ungdom så var vanligen första frågan ”Har du jobb”. Och lika vanligt var svaret ”Nej, jag är på resan”. Att vara ”resande” var ett slags omskrivning för att vara på luffen, ett slags tiggarfärd för dem som inte längre stod ut med att vara kvar hemma och dela på svälttillvaron där. Tiggarfärden var nödortfikt maskerad genom försäljning av rakblad, skosnören eller dylikt.

Men det fanns något som hette lösdrivarlagen, en verklig klasslag. En lag som många nitiska poliser tillämpade. Varje person var mantalsskriven i en hemkommun, en hemsocken som det då fanns mer än 2.000 av. Lagen sade att den som utan tillgångar överskred hemsocknens gräns, i princip var en lösdrivare. Hade man en femma i fickan var man en välbeställd turist — var man pank utsattes man för polisernas godtycke.

Polisen kunde ta hand om ”lösdrivaren” var som helst i landet och återsända honom till hemsocknen. Där fick han en skriftlig varning, en ”travarapp”, och efter tre sådana betraktades han (det var alltid en han, flickor kunde inte luffa på den tiden) som så kvalificerat samhällsfarlig att han kunde tas om hand för statligt tvångsarbete på till exempel Svartsjö.

Att bekämpa dessa orättvisor, att verka för alla människors lika rätt, har för mej sedan dessa tidiga år varit liktydigt med att arbeta för fördjupning och förbättring av demokratin. Att delta i demokratiskt basarbete har alltid känts nödvändigt, alldeles oavsett de aktuella förutsättningarna för framgång.

Socialism

I arbetslivet i Borås blev jag snart engagerad fackligt och politiskt. I den tidigare tillvaron hade jag haft kontakt med den socialdemokratiska ungdomsklubben på närmaste bruksort. Det gav knappast mersmak.

I Borås var det politiska livet mångskiftande och rätt intensivt. Där fanns kommunister och socialdemokrater, ”flygare” och syndikalister, unga och gamla om varandra i klubbar och

arbetarkommuner. ABF var livaktigt med många cirklar.

Jag blev — via en arbetskamrat — medlem i en kommunistisk ungdomsklubb. En aktiv medlem som deltog i all verksamhet, med studier som specialintresse. Jag försökte tillägna mej socialismens grundtankar i något sånär organiserad form. Det var som att ”komma hem”. Jag tyckte mej börja förstå samhället, en marxistisk analys gav svar på de frågor jag ställt om klasser och klassmotsättningar, om ägandeklass och proletariat, om hur nödvändigt det var att kämpa för ekonomisk demokrati, för socialism.

Det blev klart att kapitalism inte är förenlig med demokrati. Kamp för demokrati betyder kamp mot kapitalismen.

Det var inte bara på det teoretiska planet. Tillvaron i textilindustrin bekräftade varje dag hur riktig analysen var. Först med socialism skulle vi arbetare få bestämmanderätt, först då kunde vi förena arbetet för allas bästa med det individuella intresset av välfärd. Först då skulle vi se helheten i det vi producerade, först då skulle det monotona upprepadet av vissa rörelser förvandlas till meningsfullt arbete.

Bekämpa nazismen

En av 30-talets stora uppgifter för aktiva inom arbetarrörelsen var att bekämpa det fascistiska hotet. Det var en gemensam uppgift för arbetarrörelsen, men inom arbetarrörelsens huvudgrenar, kommunister och socialdemokrater, fanns det ofta stor oenighet om hur det skulle gå till.

Det fanns dels hemmanazism, dels det europeiska hotet. Stora delar av Europa var hel- eller halvfascistiskt. Finland, de baltiska staterna efter statskupper i mitten av 30-talet, Pilsudskis Polen, Horthys Ungern, Rumänien med järngardet, Italien, Portugal. Att försvara demokratin blev liktydigt med att bekämpa fascismen.

Efter Hitlers makttillträde skrev man från socialdemokraternas internationella byrå i Amsterdam att man i kampen mot nazismen skulle kunna samarbeta med kommunisterna, om vissa villkor uppfylldes. Detta erbjudande ledde så småningom till att enhetsfronter upprättades i Frankrike och Spanien. I Sverige skrev kommunistiska partiet till socialdemokratin om liknande samarbete. Det blev blankt avslag. Saken har ”ingen aktualitet” svarade Ivan Pauli från socialdemokratin. Och Rickard Lindström, chefredaktör för tidningen Ny Tid, tillfogade: ”Med kommunister gör man inte enhetsfront, dem likviderar man”.

Den antinazistiska opinionen ledde dock bland annat till att LO-ledningen utfärdade en bojkott mot import från Tyskland. Det var dock en snarast symbolisk åtgärd och beslutet återkallades officiellt 1940 när Tyskland ockuperat Norge och Danmark.

Hemmanazismen

Den svenska nazismen fanns i många läger. Olika nazistiska grupper poppade upp ur högern, som var ett slags modercell. Högerns ungdomsförbund, Nationella Ungdomsförbundet, ombildades 1934 till ett nazistiskt parti. Några högerriksdagsmän följde med till nazismen. Inom ämbetsmannavärlden, i byråkratin, i militären, poliskåren, den gamla jordbrukaradeln, kunde nazisterna breda ut sig. Hur skulle nazismen bemötas. Meningarna var delade inom arbetarrörelsen.

I Göteborg var nazisterna starka. De demonstrerade provokativt i Masthugget och samma nazigäng kom i bussar till Borås för att demonstrera. De fick förstås polistillstånd och med poliser i spetsen skulle de provocera genom att gå till arbetarstadsdelen Norrby. Socialdemokraterna uppmanade invånarna på Norrby att stanna hemma, dra ned rullgardinerna och inte låtsas om nassarna. Kommunisterna tyckte tvärtom att nazisterna borde hindras. ”Ut på gatorna”, var parollen. Den fungerade. När nassedemonstrationen kom

Magasinsgatan norrut och skulle svänga till höger upp på Norrby Tvärgata, kunde de helt enkelt inte komma fram. Demonstrationen tvärstannade och kom aldrig längre, eftersom gatan var packad av folk, antinazistiska arbetare som inte alls var vänligt stämda mot fascistiska inkräktare.

Arbetarna såg att nazisterna var en fara för demokratin. Men det fanns de som gett upp i den ekonomiska krisens grepp och hoppades att nasselöftena ändå skulle innebära något nytt. Ett ganska tragiskt exempel ger den socialdemokratiska partiveteranen Torsten Nilsson i sin bok *Lag eller näve*.

Nilsson var då ordförande i Socialdemokratiska ungdomsförbundet och en av dem som ställde upp på formella debatter med nazisterna. De flesta ansåg det meningslöst. Som ”Amalthea-mannen” Anton Nilson. Han hade en gång fått kritik för att inte ha deltagit i en sådan debatt och svarade indignerat: ”Vad skall jag diskutera med dem, som om de får makten, kommer att ta livet av mig?”

Men Torsten Nilsson hade sina speciella skäl. Han försökte argumentera, inte inför nazisterna i första hand, utan inför de socialdemokrater som lämnade SAP för att låta sig ledas av Birger Furugård, en av de nazistiska förgrundsgestalterna i angreppen på demokratin.

Torsten Nilsson berättar i sin bok att man i Skånedistriktet hade SSU-patruller som systematiskt åkte runt till nassemöten och försökte ”ta över” dem. Det lyckades inte alltid.

Ett bland de många mötena skall jag skildra. Det var arrangerat av nazisterna i Sjöbo.

När vi anlände stod det en lång kö utanför möteslokalen, en gymnastiksal. En för mig välkänd medelålders socialdemokrat, stenhuggare från Veberöd, sålde inträdesbiljetter. Något skamsen medgav han att han gått över. Strax efter stötte jag på en trädgårdsmästare, även han en av de våra, som följt samma väg. Mer än någonsin kände jag mig då övertygad om nödvändigheten av att vi gick till motangrepp.

Lokalen var spikad från golv till tak av en förväntansfull publik. Nazisterna i avgjord majoritet. Den svenske führern Birger Furugård var huvudtalare. Han uppträdde i full mundering omgiven av en storvuxen livvakt. I en timme öste han lögnen och okvädingsord över allt och alla. Han avbröts av larmande bifall och visslingar.

Torsten Nilsson begärde ordet och Furugård frågade retoriskt publiken om den ville bevilja ”detta marxistiska yngel tio minuter att förklara sig. Sitt korta anförande avslutade Torsten Nilsson på ett sätt som åstadkom rena upproret bland nassepubliken.

Det sades om den geniale konstnären Rafael: Hugg av honom händerna och han är en lika stor målare. Jag säger om Furugård: Hugg av honom huvudet och han är en lika stor tänkare.

Sen blev det statspolisens tur att ingripa och återställa ordningen.

Den farligare nazismen uppträdde inte så. Den låg gömd i statsförvaltning, ämbetsmannavärld, byråkrati. Inte minst militären och universitetsvärlden. Den fanns också bland textilbaronerna. Det fanns disponentvillor som flaggade med hakkorset och det fanns inom textilindustrin en del tyska, nazistiska arbetsledare. Det var en klassfråga: arbetarna stod på demokratins sida, demokratins fiender fanns, som tidigare, inom överklassen.

Det fanns något enstaka undantag. Flyg-partiet (Socialistiska partiet) tidigare Kilbomspartiet, gick en tragisk väg från radikalt arbetarparti till nazistisk medlöpare. En av partiets kända medlemmar i Borås blev efter kriget utesluten ur Textils avdelning 19 på grund av sitt nazistiska engagemang. Flera ur den centrala partiledningen fick fängelsestraff för sina tjänster åt Hitler. Långt dessförinnan hade Karl Kilbom själv återgått till socialdemokratin och fått ett så kallat toppjobb — mot löfte att inte blanda sig i aktuella politiska frågor.

På flykt för livet

I sitt första stora tal efter det han blivit rikskansler sade Hitler att hans stora uppgift var att krossa kommunisterna. Han misslyckades ju kapitalt men det kunde ingen veta då. Han hade ju hela Europas storkapitalister bakom sig. (Hur det skall lyckas för dagens kommunistdödare Lars Leijonborg kan vi inte heller veta. Vilka har han bakom sig?) Hitler började med att krossa det tyska kommunistiska partiet, därefter också socialdemokratin och fackföreningsrörelsen. Radikala arbetare fängslades och fördes till koncentrationsläger. Tusen och åter tusen tvingades fly för livet.

Flyktingar kom också till Sverige. Dessa 30-talsår är en skamfläck i svensk politik, i det officiella Sveriges politik. Det är också en period som det antinazistiska Sverige, inte minst den kommunistiska rörelsen, har anledning att vara stolt över. Hela partiet ställdes på fötter för att i solidaritetens namn hjälpa flyktingar undan Hitlers terror. Kommunistiska sjömän smugglade ut flyktingar från tyska hamnar, i kommunistiska hem gömdes flyktingar som måste vistas här illegalt. Att ge sig tillkänna kunde vara detsamma som att bli sänd till Tyskland, till koncentrationsläger eller direkt halshuggning. Det var då straffbart att gömma flyktingar.

Det fanns flera hjälporganisationer. Kändisar kunde få hjälp via svenska kollegor — som Bertolt Brecht fick hjälp av Johannes Edfelt — socialdemokrater hjälpte andra socialdemokrater. Kommunisterna hade en särskild organisation — Röda hjälpen — som hade kontinuerlig insamling av pengar hela tiden, och som, så långt den kunde, gav hjälp åt alla antinazister, oavsett parti. Röda hjälpen hade gott rykte. Det hände, efter Hitlers ockupation av Österrike 1938 att österrikiska socialdemokrater, så kallade austromarxister, vid ankomsten till Sverige sökte kontakt med Röda hjälpen eftersom de inte litade på sitt broderpartis stöd. Det var alltid en känslig verksamhet, det fanns många utsända provokatörer från Nazityskland. Och svensk polisledning stod i nära kontakt med tyska Gestapo.

Det ekonomiska stödet låter förstås löjligt litet i dessa dagar; den som inhyste en flykting fick 85 öre per dag i matpengar, flyktingen själv fick två kronor i veckan som fickpenning.

Fallet Ganske

Ett uppmärksammat fall gällde paret Gertrud och Otto Ganske. De hade tagit sig till Malmö, men greps av polisen som omedelbart försökte sätta dem på färjan i Trelleborg för deportation till Nazityskland. Ganske försökte fly, och händelsen uppmärksammades av svenska antinazister. Polisen måste förklara sig. Makarna Ganske hade inga pass, hette det. Det var sant. Hur skulle de kunna ha det? Otto Ganske, en målare, var kommunist och fackligt aktiv. Nazisterna hade jagat honom i ett år, då han hållit sig dold i Tyskland. Att söka pass hade varit att ange sig själv.

Då förklarade polisen att makarna Ganske skulle avvisas direkt, eftersom de ”inte kunde uppge något bestämt politiskt brott, för vilket de var eftersökta”. Men det behövdes ju inte i Tyskland, för nazisterna var det tillräckligt att vara radikal för att släpas till koncentrationsläger.

Röda hjälpen framhöll denna risk, men det ansåg inte polisen vara något argument. Polis-kommissarie Steen i Malmö och kommissarie Johnsson vid Stockholmspolisens utlänningsavdelning förklarade att koncentrationsläger är ”inte att betrakta som straff i vanlig mening”.

För antinazister var det en ständig kamp för att rädda livet på flyktingar. En del lyckades få tillstånd att stanna här, en del fick till och med arbete, men de stod under ständig uppsikt och förnekades rätten att delta i politisk verksamhet. Kommunisterna motionerade för övrigt i riksdagen om att de skulle få sådan rätt. Det avslogs förstås. Bakgrunden var att flyktingar från kontinenten vanligen var aktiva antifascister, många var kommunister eftersom det var

dem Gestapo i första hand var ute efter. Flyktingpolitiken var en del av klasspolitiken och det var starka krafter som på skilda sätt sökte hålla Sverige ”kommunistfritt”.

Många flyktingar isolerades i läger — Långmora, Smedsbo — där de behandlades ganska strängt. Många, antalet är inte riktigt känt, levde illegalt hos svenska ”gömmare”. De kände till den svenska polisledningens samarbete med Gestapo och vågade inte ge sig tillkänna av fruktan för att bli utlämnade. Den svenska polisen utlämnade till och med norska motståndsmän till Nazityskland.

Under hela tiden reste andra svenskar, inte minst studenter, till Berlin och vrålade ”Sieg Heil”!

För oss antifascister fylldes 30-talet av solidaritetsarbete.

Antisemitismen

Innan den nazistiska utrotningen av judar inleddes hade judiska tyskar möjlighet att emigrera — om de fick inresevisum till något land. Ofta innebar det att nazisterna lade beslag på deras egendom innan de fick utresetillstånd, men de hade möjligheter att rädda livet. En del sökte sig till Sverige. De flesta förgäves. Antisemitismen i svensk förvaltning var stark, liksom i en del politiska kretsar. Man var angelägen att bevara ”den svenska rasens renhet”. I universitetsvärlden var nazister och andra reaktionärer mycket aktiva för att hindra inresetillstånd ens för ett fåtal judiska läkarspecialister.

Den svenska regeringens och myndigheternas handlande i denna sak utgör fortfarande en skamfläck för Sverige. Det kom resande med tyska pass utan några särskilda beteckningar. Hur skulle man då kunna veta vilka som var judiska så att man kunde avvisa dem? Man kom överens med Nazityskland att judiska tyskars pass skulle stämplas med ett rött J på bestämd plats. Denna regel infördes i Tyskland den 2 oktober 1938. Tre veckor senare, den 27 oktober, utgick ett hemligt meddelande till alla svenska tullkontroller att resande som hade denna stämpel i passet, omedelbart skulle avvisas. Det var byrådirektör Paulsson, chef för Socialstyrelsens utlänningsavdelning, som utfärdat ordern. Han samarbetade även under hela kriget med Gestapo.

LO-ekonomen Rudolf Meidner har berättat att när han efter flera år i Sverige sökte svenskt medborgarskap, fick han av departementsrådet Isaksson följande svar: ”Jag tillstyrker inte er ansökan, för i princip vill vi inte ha sådana som ni här”.

I februari 1939 diskuterade riksdagen bland annat frågan om huruvida judiska flyktingar skulle kunna få yrkesutbildning i Sverige. Senare högerledaren Fritiof Domö var skeptisk: ”Vi är lyckliga nog att inte ha något judeproblem här i landet, men vi måste akta oss att få något sådant”. Hans partikamrat Karl Magnusson sade sig icke tilltalas av utsikten ”att få vår jordbruksbefolkning även i mycket ringa mån uppblandad med yrkesmän av en ras som kanske är mycket fjärrad från vår egen”. Och Otto Wallén, bondeförbundare, anförde: ”Jag erkänner gärna, utan att blygas, att jag är antisemit [...] den asiatiska folkstammen passar icke i sällskap med vår hyggliga svenska folkstam”.

Den öppna antisemitismen fanns också kvar efter kriget. Några tusen polsk/judiska kvinnor hade räddats från koncentrationslägren och fått en tillflykt i Sverige undan gaskamrarna. Men skulle de få stanna?

Den 28 september 1945 diskuterade utrikesnämnden saken. Två ledamöter var emot att kvinnorna skulle få stanna. En var Harald Åkerberg, socialdemokratisk chefredaktör i Örebro: ”... det skulle leda till en icke önskvärd inblandning av judeblod [...] Det vore bättre att principiellt inställa sig på att judinnorna skulle tillbaka.”

Den andre var Erik Fast i Nässjö socialdemokratisk riksdagsman och landstingsförbundets

ordförande. Han undrade ”vilka konsekvenser judinnornas behållande här skulle få på arbetsmarknaden”.

För oss kommunister blev 30-talet också en kamp mot antisemitismen. Det blev i praktiken en del av kampen mot demokratins främsta fiende — det nazistiska hotet.

För Spanien!

Kampen mot fascistiseringen av Europa fördes öppet i Spanien. Där hade en folkfront upprättats mellan arbetarrörelsens partier och borgerlig vänster. Folkfronten vann valet i februari 1936, bildade regering och började så smått inleda en demokratisering. Framför allt förberedde regeringen en jordreform. Demokratiseringen godkändes inte av de tre reaktionära maktgrupperna: godsägarna, katolska kyrkan och militären. Efter en serie mord och sabotage av olika slag gick de i juli 1936 under ledning av generalen Francisco Franco till öppet uppror mot den demokratiskt valda regeringen. Fascistupproret fick öppet stöd av Italien och Tyskland, de största fascistiska staterna.

Det blev snart klart att västmakterna Frankrike och Storbritannien lämnade Spanien som lovligt byte åt fascisterna. De förbjöd hjälp åt den spanska regeringen för kamp mot Franco och hans fascistiska arméer. Det skedde i skydd av något som kallades noninterventionspolitik. Till denna anslöt sig också Sverige. Francosidan hade gott om moderna Bofors-kanoner och allt annat modernt i stridsväg, medan den spanska demokratins försvarare led svår brist på vapen. Det enda land som i praktiken sökte hjälpa Spanien var Sovjetunionen, men från oktober 1936 låg tyska och italienska u-båtar utanför Spaniens kuster och sänkte alla hjälpsändningar. Det tyska flyget härjade fritt och genomförde i april 1937 historiens första ”utradering” av en oskyddad stad — bombningen av Guernica. Antifascister världen över reagerade snabbt och i stor skala. Analysen var klar: Spanien är för fascisterna ett experimentalfält för det stora kriget, bland annat utprovning av nya vapen. Därför måste den spanska demokratin räddas och Franco slås tillbaka. Annars kommer med obönhörlig konsekvens ett större krig vid fascismens nästa attack.

Frivilligrörelsen

Från hela världen kom frivilliga för att försvara den spanska demokratin. Det var något unikt i arbetarrörelsens historia. Omkring 40.000 män från alla världsdelar bildade de Internationella brigaderna i kampen mot fascismen. Drygt 500 svenskar tog sig till Spanien, beredda att offra livet i försvaret av demokratin. Vi brukade säga, lite skämtsamt, att det var 500 kommunister och en socialdemokrat. Egentligen stämde det rätt bra.

Bland de första som tog sig till Spanien var många sjömän. Där kände man solidaritetens bud mycket starkt. Sjömännen gick i land i Rotterdam, tog ut sitt sjömanspass och kunde utan svårigheter få kontakt med Spanien.

Men detta ändrades snart.

Det blev förbjudet att kämpa för demokratin i Spanien. Den 7 mars 1937 — senare än många andra stater — beslöt svenska riksdagen att kriminalisera de frivilliga. Sex månaders fängelse skulle bli påföljden för den som trotsade förbudet. Då hade vi kommunister redan ett par hundra kamrater på republikens sida mot fascisterna i Spanien. Det kändes omöjligt att acceptera ”icke-inblandning.” när fasciststaterna öppet stödde Franco. Efter förbudslagen måste varje Spanienfrivillig smugglas i väg. Det bildades en särskild organisation för detta.

Kommunisterna var ”illojala” gentemot riksdagens förbudslag. Solidaritetens och demokratins krav kändes starkare. Socialdemokraterna var lojala mot sitt parti och regering — därför var de mycket sparsamt representerade bland de frivilliga.

Däremot var hela arbetarrörelsen enig i annat solidaritetsarbete. Lokala Spanienkommittéer

bildades över hela landet och i den centrala kommittén var Georg Branting, socialdemokratisk riksdagsman, ordförande. Spanienstödet blev en omfattande folkrörelse och historiskt sett lite av en moralisk upprättelse för Sverige. Det fanns något annat än regeringens skamliga eftergifter för hitlerismen.

Men Spaniens folk offrades. Hjaltemodig kamp och internationell solidaritet från tiotusentals arbetare är inte tillräckligt för att motstå obegränsade mängder fascistiska stridsvagnar och bombplan. Den spanska regeringen gjorde en sista vädjan: de internationella brigaderna avvecklades. Det spanska folket stod ensamt mot fascismens angrepp. Skulle det då kunna få den hjälp mot angrepp utifrån som folkrättsligt sett var självklar. Svaret var nej!

Bekräftelsen på detta kom redan genom den skamliga Münchenpakten i september 1938. England/Frankrikes Chamberlain och Daladier gjorde upp med Hitler och Mussolini. Väst-makterna godkände Hitlers ockupation av Österrike, styckade Tjeckoslovakien, gjorde det försvarslöst och utlämnade stora delar till Nazityskland. Att fascisterna skulle få krossa den spanska demokratin var underförstått, även om republiken fortfarande kämpade för sin existens. Det betydde krig, vägen jämnades för fascisternas nästa angrepp. Men det kallades, inte bara av Chamberlain utan av hela det officiella Västeuropa, för ”fred i vår tid”.

För oss kommunister gällde snarast att: ”Det måste bli klart för alla, att de regeringar, som låter Spaniens folk förblöda, därmed utlämnar de egna folken att förblöda vid fascismens nästa angrepp”.

Det var vår analys, och i enlighet med den handlade vi. De frivilliga spelade stor roll i försvaret av Madrid 1937. I en känd strof sjöng de att ”det är vårt eget fosterland vi försvarar, här utanför Madrid”.

Spanienarbetet spelade en central roll för oss dessa år. Insamlingar och annat stöd förekom ständigt, under massanslutning. Spanientiden kan inte jämföras med någonting tidigare i svensk arbetarrörelse.

För vår lokala del i Borås innebar det också att ett tiotal unga kamrater blev frivilliga i försvaret av den spanska demokratin. Fyra av mina kamrater blev kvar i den spanska jorden. I maj 1938, då vi redan kunde ana slutet, hade vi i vårt demonstrationståg en ”stridsvagn” av plywood med påmålad text ”Vi kräver vapen åt Spaniens lagliga regering”. Det var vi ensamma om. Andra kunde bara tänka sig humanitär hjälp till fascismens offer — inte hjälp att försvara demokratin mot fascismen.

Talare på vårt majmöte var Herbert Larsson. Han höll ett glödande brandtal om solidaritet, om försvar av demokratin och nödvändigheten att stoppa fascismens utbredning.

Det var sista gången jag såg och hörde honom. Några dagar senare drog han själv konsekvenserna av sitt tal och tog sig i tysthet till Spanien (förberedelser för detta talade man aldrig högt om). Han kom aldrig tillbaka.

Nästa i maj hade det nyligen hänt — Spanien hade helt fallit i fascisternas händer. Det spanska folket var utlämnat åt general Francos mördarband.

Och Europa väntade på fascisternas nästa angrepp. Det kom i september med angreppet på Polen. Det stora kriget var igång.

Ironiskt nog ledde det till att en hel del av de kommunister som slagits för demokratin i Spanien blev placerade i svenska interneringsläger, som ytterligare en svensk eftergift för Hitler. Däremot blev de aldrig straffade enligt den svenska lagen om förbud att delta som frivillig.

Världskriget

Det kommunistiska partiets ledning beslöt efter krigsutbrottet att

utarbete ett kampprogram att framläggas inför hela Sveriges folk till försvar för demokratin, det nationella oberoendet och folkets levnadsstandard samt de inkallades intressen.

Kommunisterna ville att Sverige skulle söka bevara sin neutralitet och fred. Samtidigt uttalade partiets ordförande Sven Linderot i riksdagen som partiets uppfattning att ”högre än freden står friheten”. Det kändes inte möjligt att krypa alltför mycket för hitlerismen, att offra demokratiska värden för att vara Hitler till lags.

Men den samlingsregering, med alla partier utom kommunisterna, som bildades hösten 1939, hade en tysk seger som arbetshypotes. Det ledde till konflikt med antinazisterna. Denna konflikt kom att prägla det politiska livet för oss kommunister under alla krigsåren. Kommunisterna utgjorde den enda politiska oppositionen, och var naturligtvis i den egenskapen särskilt utsatta för övriga partiers angrepp. Men samlingsregeringens partier använde också statsmakten, samhällets resurser i form av myndigheter; polis, militär och så vidare för att bekämpa en viss åsikt och förfölja en viss politisk riktning, dess organisationer och dess medlemmar.

Borgerlig och socialdemokratisk press och deras övriga propagandaorgan startade en samfällad kampanj mot allt som kunde kallas kommunistiska åsikter. Det hade sin bakgrund både i eftergifter för Hitlertyskland, ”vanligt” klassintresse och den socialdemokratiska ledningens försök att definitivt krossa sin radikala konkurrent inom arbetarrörelsen.

Att vara kommunist definierades som att vara spion och alla som inte skrev under på samlingsregeringens eftergiftspolitik klassades som landsförrädare. Drevet satte igång, utan hänsyn till lagar i många fall, kommunisterna gjordes fredlösa. Alla partier i samlingsregeringen gjorde sig under denna tid skyldiga till en mängd överträdelser av demokratiska regler. Det är en unik politisk historia, rätt okänd därför att den är mörklägd. Mycket av det som gjordes är tabubelagt, onämnt.

Tvångslagar

Samlingsregeringen lät införa särskilda tvångslagar, vilka riktades mot kommunisterna. Man öppnade våra brev, lyssnade på våra telefoner, åsiktsregistrerade, angav, deporterade folk från arbetsplatser, stängde vissa arbeten för radikalt folk, avskedade, hade förhandlingar med utsända nazityska kurirer för att förbereda förbud mot partiet. Man förbjöd offentliga möten, genomförde omfattande polisrazzior, anhöll folk upp till 60 dagar utan att berätta varför och utan att underrätta anhöriga. Socialdemokraterna bidrog med att stänga alla Folkets hus för den radikala delen av arbetarrörelsen, fackliga toppar beslutade att alla röster på kommunister i fackliga val skulle betraktas som ”obefintliga”. Flera hundra sattes i militära interneringsläger. Denna förföljelse gällde generellt.

Den kommunistiska pressen och partiets centrala verksamhet attackerades speciellt. Tidningarna åtalades för vad de skrev, de dömdes regelbundet och ansvariga utgivare för kommunistisk press gick i skytteltrafik ut och in i fängelserna. Flygblad och andra tillfällighetsskrifter åtalades också. Ekonomiska sanktioner vidtogs för att knäcka tidningarna. Då inget tycktes hjälpa tog man till något nytt — i strid mot tryckfrihetsförordningen, en grundlag. Regeringen lät införa transportförbud, som i flera år tillämpades mot alla kommunistiska tidningar.

Vad vet allmänheten om detta i dag? Praktiskt taget ingenting. I den mån något är känt, så framstår den liberala Handelstidningen i Göteborg, med Torgny Segerstedt som chefredaktör, som den förföljda och trakasserade. I en tidningsintervju förklarade den kände folkpartisten Erik Huss apropå eftergifter för Hitlertyskland: ”Det är klart att det fanns mycket som inte var bra, till exempel ingreppen mot *Handelstidningen*”.¹

Det var vad han hade upptäckt. (Han hade tydligen ingen uppfattning eller kännedom om till

exempel de 2. 170.000 nazityska soldater som reste genom Sverige). Men Handelstidningen var aldrig transportförbjuden, Torgny Segerstedt sattes aldrig i fängelse. Historien är friserad, förföljelserna mot kommunisterna får aldrig nämnas. Torgny Segerstedt, en hederlig antinazist, gjorde storartade insatser i sin tidning — han var ett lysande undantag — och han blev bespottad och förföljd. I första hand blev han utfrusen av sina egna i den överklass han kom från. Han gick tidvis till och med pistolbeväpnad för att kunna freda sig mot överfall. Men det är något helt annat än de förföljelser som riktades mot arbetarrörelsens vänster.

I ett avseende drabbades emellertid hans tidning något av myndigheternas försök att censurera sådant som kunde reta Hitler och hans anhang. Handelstidningen belades med kvarstad några gånger, när Torgny Segerstedt stuckit ut hakan.

Begreppet kvarstad hade hittats i en gammal, nästan bortglömd lag. Om en text kunde åstadkomma ”missförstånd med främmande makt” så hade myndigheterna möjlighet att utan föregående rättsförfarande helt enkelt beslagta alla de tidningsexemplar de kunde träffa på.

Det betydde i praktiken att när nazityske ambassadören klagade över något; så stod poliskåren till hans förfogande för att hindra att allmänheten fick ta del av det förhatliga.

Sådana beslag, ”kvarstad” på tidningar som redan tryckts, ägde rum 315 gånger under kriget. Åtta (8) av dessa gällde Handelstidningen, varav den ena var ett misstag. Den anmälda misshagliga artikeln stod inte i Handelstidningen utan i den kommunistiska Arbetartidningen i Göteborg. Ture Nermans tidning Trots Allt drabbades också åtta gånger. Resten är tystnad, onämnbart då denna verksamhet råkar nämnas officiellt.

Men enkel matematik säger att då dessa två tidningar drabbades sammanlagt 16 gånger, så måste det av 315 kvarstadsförfaranden återstå 299 stycken. Fältet är fritt för gissningar. Vilka var de drabbade? Handelstidningen beslagtogs sista gången i början av september 1942. Den kommunistiska Arbetartidningen var transportförbjuden ytterligare mer än ett år efter detta, och beslagtogs flera gånger.

Men också denna form av umgänge kunde ha sina risker. I Borås — där vi hade Arbetartidningen med olika transportsätt från tryckorten Göteborg — hände att en polisman Lund ofta avdelades för att utföra beslaget. Han kom till vår lokal gång på gång, vi blev bekanta och så småningom utvecklades ett slags rutin. Vi lade 2-3 exemplar på disken och han frågade inte efter fler. Däremot blev han efter hand kvar längre och längre för att diskutera saker och ting. Efter kriget, när förföljelsen lättat, blev han medlem i kommunistiska arbetarkommunen.

Det framstår som en historiens ironi att tidningen Vii september 1941 utgav ett speciellt tryckfrihetsnummer. Där skrev den socialdemokratiska riksdagsmannen Ruben Wangsson att ”tanke- och yttrandefriheten är demokratins livsnerv”.

Samma dag — 22 september — beslöt regeringen att förlänga transportförbudet mot de kommunistiska tidningarna med ytterligare ett halvår. Samlingsregeringen hade inga bekymmer med att angripa ”demokratins livsnerv”.

Torgny Segerstedt var en av de ytterst få som vågade nämna interneringslägren för antifascister, i praktiken för kommunister. Hitlertyskland och dess bundsförvanter angrep Sovjetunionen den 22 juni 1941. Fem dagar senare, den 27 juni, sammanträdde den svenska försvarsstaben och beslöt upprätta interneringsläger. Också Sverige skulle ju bidra till Hitlers angelägna kamp. De två som upprättades först var lägren i Öxnered och LövnäsvalLEN, det så kallade SveglägreT. Det var som att direkt bjuda Hitler att ta hand om sina värsta motståndare, om han tagit denna vägen. I Danmark fängslades kommunisterna i Horseröds-lägreT, för att därefter utlämnas till Tyskland och de nazistiska koncentrationslägren.

Den följsamma pressen skrev ingenting om detta. Den kommunistiska pressen fick

allmänheten inte läsa. Torgny Segerstedt var ett undantag. Han fick så småningom höra talas om lägren och skrev i sin personliga spalt "I DAG" den 24. november 1941: "Med vad rätt användas skattebetalarnas medel, avsedda att bestrida kostnaderna för vårt försvarsväsen, till detta slags koncentrationsläger för personer med misshagliga åsikter"?

Något svar fick han aldrig.

Ouppklarad är också en uppgift som socialminister Gustav Möller lämnade på socialdemokratiska partistyrelsens möte 15 januari 1940. Där redogjorde han för kampen mot kommunisterna, speciellt den stora razzia som han i egenskap av polisminister låtit genomföra fem dagar tidigare. Han slutade: "Jag vill tillägga, att det sedan åtskillig tid faktiskt sker en övervakning genom andra organ än polisen".

Vad kan han ha menat?

Mordhets

Hetsen ledde till mordbrand på den kommunistiska tidningen Norrskensflamman i början av mars 1940. Fem människor dödades, varav två barn, och ytterligare fem personer skadades. Tidningshuset ödelades helt. Det utgjorde kulmen på förföljelserna och utfördes av samhällets stöttepelare: stads-fiskal Ebbe Hallberg i Luleå hade under razzian 10 februari specialstuderat var man lämpligen skulle anbringa sprängmedlen, kapten Uno Svanbom, riddare av svärdsorden, tre andra officerare och en redaktör utförde attentatet, som planerats i högtidningen *Norrbottnens-Kurirens* redaktionslokaler.

Attentatet föregicks av en rå mordhets i många tidningar. *Norrländska Socialdemokraten* skrev om "de kommunistiska skadegörarna och deras lika skadliga tidningsorgan". "Kommunistpressen måste utrotas fullständigt [...] Allt måste göras för att oskadliggöra kommunisterna". *Ny Tid*, Göteborg: "De måste hållas efter, ja, ännu mer, de måste utrotas [...] Alla sentimentala hänsyn måste nu vika när det gäller kommunister ... " "De måste oskadliggöras med alla medel som står till buds", sade LO-ordförande August Lindberg i *Folket i Bild*.

Norrbottnens-Kuriren skrev tre dagar före mordgärningen: "Myndigheternas uppgift är vidare att spränga kommunisternas distriktsorganisation vilken åtgärd bör åtföljas av en snabb upprepning i de lokala organisationerna [...] Snabb handling är i denna angelägenhet önskvärd ... "

De som gjorde i ordning sprängbombarna hade all anledning att känna sig säkra, särskilt som det var medbrottslingen Ebbe Hallberg som skulle sköta utredningen. Borgerlig och socialdemokratisk press visade stor sympati för attentatsmännen. Högern och socialdemokraterna delade för övrigt de kommunala förtroendeuppdrag som blivit lediga, sedan kommunister deporterats eller mördats.

I rättegången som följde sedan mördarbandet avslöjats, realbehandlades aldrig det faktum att fem människor dött. Domen gällde skadegörelse på annans egendom. Dessutom skulle de ersätta försäkringsbolaget samt utge en mindre summa till tidningsföreningen Norrskenet för driftsstoppet. Mamman till Arthur Hellberg, en av de mördade, som brukade få lite ekonomisk hjälp av sin son, undrade om hon kunde få något skadestånd. Kunde hon tillerkännas 50 kr i månaden? Ansökan behandlades inte ens av rätten, utan tillbakavisades av rättens ordförande med att hon "inte var behörig" att komma med några krav.

Sådan var rättssäkerheten för vänsterfolk under dessa år. *Norrländska Socialdemokraten* vägrade ta in en förhandsbetald dödsannons över offren. Stadsfiskal Hallberg, ännu inte avslöjad, styrde i Luleå och vägrade begravningsfolket att tåga genom staden. Han satte polisspärar så att tåget — någon lokal fick de inte hyra trots att det var 25 grader kallt — tvingades gå runt i ytterområden för att komma till begravningsplatsen.

En tidsbild ger också det faktum att det flygblad partiet gav ut om attentatet åtalades och en ansvarig dömdes till 200 kronor i böter. Det hette nämligen ”Luleåmorden — den ruskigaste politiska förbrytelsen i modern tid”.

Bakgrunden

Hetsen motiverades mycket med finska vinterkriget — kriget Finland—Sovjet vintern 1939-1940. Det hade samband med Sovjets förberedelser inför det väntade nazistiska anfallet. Formellt ville Sovjet få storstaden Leningrad mer säker och erbjöd Finland ett markbyte. Mot områden inte långt från Leningrad skulle Finland norrut i Karelen få mycket större områden. Finland sade nej och Sovjet fullföljde då sina avsikter med militärmakt. Det väldiga Sovjet mot det lilla tappra Finland, vars sak blev Sveriges.

Vi kommunister tyckte vanligen att Finlands politiska ledare och statsmän handlade oklokt, då de lät det gå till krig istället för att göra upp något sånär vänskapligt i konkreta frågor. Till detta kom att Finlands ställning till det nazistiska Tyskland inte var helt klar. Det var med hjälp av tyska trupper som de vita kämpat ned den finska arbetarklassen 1918 och efteråt dominerades Finland starkt av fascistiska krafter. Då Hitler tog makten stärktes de militära och politiska förbindelserna, och från 1938 förekom officiellt militärsamarbete mellan Finland och Tyskland. Tyska experter ledde befästningsarbetena över Karelska näset och de inspekterades av den tyske generalstabschefen Halder. Vad betydde det? I första förhandlingsskedet ville Sovjet ha en garanti att Finland inte skulle tillåta anfall mot Sovjet över finskt territorium. Finland sade nej.

Det fanns starka krafter i Sverige som direkt ville ingripa i kriget på Finlands sida. Andra gav den militära hjälpen sådana proportioner att Sverige i praktiken blev icke-krigförande på Finlands sida. Vi kommunister hävdade starkt neutraliteten. Därav hetsen mot oss, framför allt fiendskap från militärt håll. Vår analys var att om vi låter oss drivas alltför långt från neutraliteten, nästan till krig mot Sovjet, så ligger det i sakens natur att vi samtidigt mer och mer hamnar på Nazitysklands sida. Det fick inte ske, vi hörde hemma på demokratins sida mot fascismen.

Finland löpte linan ut och ingick i intimt samarbete med Nazityskland. De angrep gemensamt Sovjet den 22 juni 1941 och senare på hösten samma år sade den finska socialdemokratins ledare Väinö Tanner vid en rundresa i av bundsförvanten behärskade områden på kontinenten:

Syftet med detta krig är för oss som står i intimaste vapenbrödraskap med Tyskland att skapa en bättre framtid för den kommande generationen [...] De hittillsvarande framgångarna visar att vi är på bästa väg mot målet. Vi hyser intet tvivel om att vi tillsammans med Tyskland och de övriga mot det tyska riket vänskapliga makterna skall föra kampen för den europeiska kulturen till ett lyckligt slut.

I slutet av oktober meddelade nazisternas presschef Dietrich att striderna i öster nu strängt taget var slut. Det återstod bara rensningsaktioner.

Det föranledde svenske kungen Gustaf v att skicka telegram till Hitler med gratulation för ”de hittills vunna segrarna”.

Men riktigt slut var det inte. Och långt senare erkände Torsten Nilsson att det stred ”mot de neutralitetsrättsliga reglerna [...] när vi under vinterkriget bistod Finland med vapen”. Ett senkommet erkännande, men det var precis vad kommunisterna påstod då det var aktuellt. Då betecknades det som landsförrädisk.

Social kamp

En kommunistisk lokalorganisation på den tiden bestod nästan uteslutande av LO-anslutna arbetare. Det var ett genuint arbetarparti, för vilket den sociala kampen helt dominerade. Det

gällde att förbättra arbetarklassens levnadsförhållanden. Där spelade den fackliga verksamheten stor roll: kamp för högre löner, bättre arbetsförhållanden och inflytande över arbetet, det vi då kallade företagsdemokrati. På det politiska fältet var partiet pionjären då det gällde reformer.

I den tidigare nämnda majdemonstrationen 1938 bar jag banderollen ”Vi kräver två veckors betald semester.”. På den vägen fortsatte det. I kommunalvalet 1938 spelade sjukvården en stor roll. Vårt krav var att behovet av vård och inte tillgången till pengar skulle avgöra vårdinsatsen.

Under krigsåren blev den sociala kampen särskilt viktig, eftersom krigskostnaderna inkräktade på arbetarnas levnadsstandard. Ett centralt ramavtal garanterade sänkt reallön i takt med att priserna steg. Kapitalisterna kunde som vanligt fortsätta berika sig.

Den 7 juni 1942 införde samlingsregeringen lönestopp. All höjning av lönerna blev förbjuden, ja till och med straffbar under vissa omständigheter. Eftersom kommunisterna var den enda oppositionen, måste man ansluta sig till dem för att bekämpa vad som uppfattades som en arbetarfientlig politik. Alla andra var bundna vid sina partiers reformstoppspolitik.

Kommunistiska partiet anslöt sig till arbetarrörelsens efterkrigsprogram 1944 och det såg ett slag ut som om arbetarrörelsen kunde enas om att gemensamt omdana samhället, demokratisera näringslivet för att slippa undan kapitalismens återkommande kriser, vilka alltid skapat elände.

Borgerligheten, partier och arbetsgivarnas övriga organ, gick till våldsam motattack. De fruktade det värsta eftersom de vid denna tid inte längre kunde tro på det stöd kapitalet skulle få genom en Hiderseger i kriget. Sin fruktan gav SAF uttryck för i ett instruktionsbrev till sina ombudsmän:

Det finns många som tror, att vi står inför en nyordning i Europa efter tyskt mönster. Skulle så bli fallet, torde det ej finnas någon anledning att öka vår stridsberedskap. En förutsättning härför är emellertid att Tyskland vinner kriget. Skulle Tyskland ej vinna kriget, innebure detta en enorm framgång för arbetarna, varvid arbetsgivarna skulle få svårt att göra sig gällande.

Arbetsgivarnas intressen var identiska med Hitlertysklands. Det gjorde det ännu mer angeläget att bekämpa både hitlerismen och den inhemska kapitalismen. Riksdagsvalet 1944 blev en stor vänsterframgång. Bland de nyvalda riksdagsledamöterna fanns Gerda Linderot. Hon motionerade om allmänna barnbidrag eftersom barnfamiljerna eftersatts under kriget. Hon var också ledamot i den kommitté som utredde frågan. Hon lyckades där i första hand övertyga socialdemokraterna om att det var dags att överge det gamla systemet med anvisningskuponger för mat, skor och så vidare, det vill säga att ta bort fattigstämpeln. Så det blev kontanta bidrag, utbetalda till mödrarna. I fråga efter fråga fanns kommunisterna med som idégivare och pådrivare i det sociala reformarbetet. Efter många år blev det äntligen gensvar för en allmän sjukförsäkring och i striden på 50-talet om en allmän tjänstepension spelade vänsterns parti en stor roll. Borgerligheten motsatte sig som vanligt och då det inte fanns riksdagsmajoritet blev det 1958 ett extraval till andra kammaren på pensionsfrågan. I elva valkretsar (det fanns då inte riksvalkrets och 4-procentsspärr) ställde kommunisterna inte upp egna listor utan uppmanade radikala väljare att rösta på socialdemokraterna för att säkra att ATP infördes. Det lyckades också. Det blev en mandatvinst och utan den hade det inte blivit någon ATP.

Det är en oerhörd uppoffring av ett parti att göra så. Det illustrerar med vilket allvar arbetarrörelsens vänster fört den sociala kampen. Det är också mitt huvudintryck efter mer än 60 års partiverksamhet: i vänstern engagerade sig arbetare för att slå vakt om och utvidga demokratin och för att gemensamt, i solidarisk samverkan, förbättra levnadsförhållandena för de breda lagren.

C.H. Hermansson: Vägen från stalinismen

POLITISKA PARTIER FÖRÄNDRAS under sin existens. Det har flera orsaker. Dels ändras samhället och omständigheterna. Dels är de politiska partierna inte sådana ideologiska monoliter som fanatiska partigångare inbillar sig. De rymmer alltid olika ståndpunkter, olika opinioner i sakfrågor och allmänna attityder. Ofta kan det gälla skillnader i själva bevekelsegrunderna för att stödja ett visst parti. Allt detta är sunt och ett villkor för utveckling.

Ursprunget till det nuvarande vänsterpartiet bildades vid en kongress i Stockholm 13-16 maj 1917. På kongressen deltog ombud för 60 arbetarkommuner som lämnat det socialdemokratiska partiet, för 39 nybildade arbetarkommuner och för 94 ungdomsklubbar samt ett trettiotal andra arbetarorganisationer. Det nya partiet antog namnet Sveriges Socialdemokratiska Vänsterparti.

De meningsskiljaktigheter inom det gamla socialdemokratiska partiet som låg bakom splittringen hade funnits under ett antal år. De gällde bland annat militärfrågan, ministersocialismen, ställningen till monarkin och till den utomparlamentariska verksamheten. Världskrigets utbrott 1914 skärpte ytterligare motsättningarna. Den internationella socialdemokratiska rörelsen svek sina löften att söka stoppa kriget. De socialdemokratiska partierna i de krigförande länderna slöt i stället upp bakom "sina" nationella regeringar.

Det socialdemokratiska ungdomsförbundet hade bedrivit en energisk kamp mot militarismen. Denna ökade nu i intensitet. Fredsfrågan i allmänhet och särskilt vad som borde göras för att hindra högeraktivistiska krafter att dra in Sverige i kriget blev huvudfrågor. Parollen "Icke en man, icke ett öre till militarismen" ställdes från den stora fredskonferensen i mars 1916. Arrangörerna dömdes till fängelse för landsförräderi.

Motsättningarna inom den socialdemokratiska rörelsen gällde också andra ideologiska frågor. Några av dem, som försumrats i den tidigare historieskrivningen, drogs fram av historikern Werner Schmidt i hans avhandling *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum*.

Schmidt understryker bland annat den betydelse som kulturkampen hade för den socialistiska vänstern. Denna hävdade att socialdemokratin ensidigt betonat den materiella utvecklingens faktorer och glömt bort människans och samhällets andra verklighet, den andliga, intellektuella, etiska sfären, kulturen.

Ännu mera betydelsefull var en annan motsättning. Karl Marx hade i sina skrifter ställt människans frigörelse från olika typer av våld som den avgörande målsättningen. Och han framhöll i *Kommunistiska manifestet* envärs, det vill säga individens, fria utveckling som förutsättning för allas fria utveckling. Det är alltså inte samhället eller staten som skall frigöra individen. Det måste hon göra själv. Organisation är nödvändig för att övervinna de krafter som gör motstånd, främst de kapitalistiska egendomsförhållandena. Men organisationens form måste alltid bestämmas av dess syfte: att vara ett instrument i individens självemancipation.

I Andra internationalens ortodoxa marxism sågs däremot människan som ett passivt objekt. Den mänskliga självemancipationen ersattes med individernas kollektiva befrielse uppifrån genom uppfostrarens, det vill säga det socialdemokratiska partiets, verksamhet.

Vänstersocialisterna hade, menar Schmidt, en annan politisk strategi. De tog avstånd från socialdemokratins mekaniska materialism. De ansåg det inte tillräckligt att ensidigt koncentrera ansträngningarna på att erövra den politiska makten, det vill säga på att lägga makten i en ny politisk elits händer, med uppgiften att genomföra förändringar i de ekonomiska maktförhållandena och sedan hoppas på en automatiskt efterföljande förändring i

människornas etiska och politiska beteende. För att åstadkomma djupgående och varaktiga förändringar måste människornas individuella förmåga och initiativkraft utvecklas samtidigt med och lika energiskt som de socialekonomiska förändringarna. Partiet måste vara demokratiskt, ett organ för individernas frigörelse, och i sina arbetsformer förebåda det nya samhället.

Det nya vänsterpartiet anslöt sig 1919 till den nybildade Tredje eller Kommunistiska internationalen. Det innebar 1921 också namnbyte till Sverges Kommunistiska Parti. Det är svårt att skriva en rättvis historia, men naturligtvis ännu svårare att i det aktuella läget ta riktiga beslut. Det är emellertid lätt att också i efterhand förstå entusiasmen för en ny international hos de socialister som svikits så grymt av Andra internationalens kapitulation inför krigshetsarna och militarismen. Tiden var också revolutionär med starka antikapitalistiska rörelser och utbrott över hela Europa.

I efterhand måste det emellertid sägas att den starkt centraliserade och byråkratiska uppbyggnaden av den nya internationalen inte var lyckosam. Det ledde ju så småningom till dess upplösning 1943 efter insikten att det inte gick att leda revolutionära rörelser i hela världen från ett centrum. Inom Komintern dominerade också teorier och strategier som utvecklats under de historiska förhållandena i ett Ryssland där arbetarrörelsen var illegal och en tsaristisk diktatur härskade med våld och förtryck.

Jag vill erinra om att Sverges Kommunistiska Parti i likhet med övriga anslutna partier under Kominterntiden var en sektion av den kommunistiska internationalen som också bestämde huvudlinjerna i dess politik. En sådan ordning måste naturligtvis hämma ett partis förmåga och försvåra dess utveckling.

Vid bildandet i maj 1917 hade det nya partiet helt naturligt också antagit ett partiprogram. I detta heter det bland annat:

Genom en propaganda, som förbinder idépolitik med dagspolitik, strävar partiet att genomsyra folket med socialismens idéer, fylla de undertryckta klasserna med medvetenhet om sitt läge och sina uppgifter och göra dem skickade att genomföra det nya samhället.

I ett särskilt avsnitt kritiseras ”bristen på verklig demokratisk anda i de demokratiska formerna”.

Maktfilosofin, som genomtränger de härskande klassernas tänkesätt och institutioner, bemäktigar sig även de demokratiska rörelserna. Starka symptom på envælde, fåvälde och byråkrati framträder jämväl inom dessa rörelser, förstörande och vanryktande demokratins väsen.

Som ”en ofrånkomlig uppgift” ställer programmet ”att fördjupa demokratin och förverkliga dess uppgifter även inom densamma”.

Och vidare måste även folkets stora livskrav föras fram och deras frigörelseideal förkunnas icke blott utanför utan även inom parlamenten. Det gäller att upphäva klassväldet och skapa ekonomisk och andlig frihet för alla, att avskaffa fattigdomen och införa ett samhällsskick, som jämnar vägarna för alla till bröd, frihet och självansvar.

Efter anslutningen till Kommunistiska internationalen antogs ett nytt partiprogram vid partikongressen 1921. Detta var gällande fram till 1928 då Kommunistiska internationalen vid sin sjätte världskongress antog ett program, som gällde för samtliga dess sektioner.

Redan frågan om anslutning till Kommunistiska internationalen hade skapat splittring i det nya partiet. En minoritet röstade för en revision av anslutningsvillkoren. Partikongressen 1921 beslöt att de som motsatte sig Internationalens riktlinjer skulle betraktas som icke tillhörande partiet. Partiets program och stadgar skulle förändras i överensstämmelse med de internationella besluten. Första åtgärden var att kalla partiet Sverges Kommunistiska Parti.

I det nya programmet sägs att den ryska revolutionen betecknar inledningen till en ny

historisk epok: världsrevolutionen. ”I såväl inom- som utomeuropeiska länder står klasskampen på inbördeskrigets tröskel. Den socialistiska världsrevolutionen är arbetarklassens och mänsklighetens enda räddning ur det elände, i vilket imperialismen störtat folken.”

Sverges Kommunistiska Parti, fortsätter programmet,

betraktar de arbetande massornas utomparlamentariska direkta aktioner som vägen till klassamhällets störtande och socialismens genomförande. Det varnar arbetarklassen för borgerligt-demokratiska och reformistiska illusioner även i den form de framförs av den så kallade centerriktningen i arbetarrörelsen. Den borgerliga demokratin har överallt visat sig som kapitalets och borgarklassens fortsatta herravälde i beslöjad form. Den ger en formell, politisk likställighet, utan ett motsvarande reellt ekonomiskt och politiskt innehåll. Den är otillräcklig och oduglig, när det gäller slutuppgörelsen med det kapitalistiska systemet. Partiet betraktar i stället proletariats diktatur, det vill säga arbetarklassens politiska och ekonomiska allenavälde, som ett nödvändigt genomgångsled till socialismen, under vilken först en verklig demokrati är möjlig.

När det kommunistiska partiet fortfarande deltar i den parlamentariska verksamheten så är det dels för att i parlamentet bevaka arbetarklassens intressen, dels för att utnyttja valkampanjerna och parlamentens talarstolar för revolutionär propaganda. Samtidigt understryks att ”vårt land ännu icke inträtt i den revolutionära situation, som själv skapar den proletära demokratis nya organ”. Detta skall enligt programmet vara

rådsinstitutionen, vilken lägger hela makten i det arbetande folkets händer och som grundar medborgarnas rösträtt uteslutande på deras deltagande i det produktiva arbetet.

I programpunkten om partiets roll heter det: ”Den Tredje, den Kommunistiska Internationalen, som bildats av de revolutionära socialistiska partierna i alla land, skall genomföra arbetarklassens befrielse.” Den utgör förtruppen.

De kommunistiska partierna, sammanslutna i Tredje Internationalen, utgör den organisatoriska och politiska hävstång, med vars hjälp och ledning de breda massorna genomför revolutionen, tager makten i sina händer och realiserar de socialistiska kraven.

I Kominterns program (1928) behandlas rådssystemet mera utförligt.

Oktoberrevolutionen 1917 och den ungerska revolutionen, vilka oerhört utvecklade erfarenheterna av Pariskommunen 1871, har givit den lärdomen, att den proletära statsmaktens ändamålsenligaste form är en ny statstyp, vilket principiellt skiljer sig från den borgerliga statens inte bara genom sitt klassinnehåll, utan även genom sin inre struktur. Råden samlar de bredaste skikten av arbetarna, bönderna och alla arbetande till kamp och socialistiskt uppbyggnadsarbete samt drager in dem till praktiskt deltagande i statens förvaltning. I hela sin verksamhet stödjer sig råden på arbetarklassens massorganisationer, förverkligar bland de arbetande den vidsträcktaste demokrati och är mycket närmare förbunden med massorna än varje annan statsform ...

De motsättningar som ledde till en splittring av vänsterrörelsen i Sverige hade sin motsvarighet i många länder. Den brittiska historikern E.J. Hobsbawm sammanfattar dem i fjärde volymen av sin skildring av framförallt västerlandets historia efter franska revolutionen (*Ytterlighetens tidsålder*) på följande sätt:

De europeiska, folkliga vänsterrörelserna, däribland de marxistiska arbetar- och socialiströrelser varav bolsjevikpartiet var en, hämtade sin inspiration från två politiska traditioner: den demokratiska och ibland direktdemokratiska, och den centraliserade, handlingsinriktade revolutionära traditionen som härstammade från den jakobinska fasen av den franska revolutionen. De stora arbetar- och socialiströrelser som uppstod nästan överallt i Europa i slutet av 1800-talet, antingen som partier, fackföreningar, kooperativ eller som en kombination av allt detta, var starkt demokratiska, både till sin inre uppbyggnad och i sina politiska strävanden. I de länder där rösträtten ännu inte var allmän var de i själva verket de viktigaste krafter som krävde reformer, och till skillnad från anarkisterna var marxisterna först och främst inställda på politisk handling. Det politiska systemet i Sovjetunionen, som längre fram överfördes till andra delar av den socialistiska

världen, bröt tvärt med den demokratiska sidan av socialiströrelserna, även om det bevarade ett alltmer akademiskt engagemang för demokratin i teorin. Det gick rentav långt bortom det jakobinska arvet, som trots sitt engagemang för revolutionär stränghet och hänsynslös aktion inte gynnade personlig diktatur. Kort sagt: på samma sätt som den sovjetiska ekonomin var en kommandoekonomi var den sovjetiska politiken en kommandopolitik.

Om termen ”stalinism.” skall ha någon rimlig innebörd (förutom den allmänna beskrivningen att det var den politik som Josef Stalin förordade och bedrev) bör den innefatta följande moment:

- en kommandopolitik i form av proletariats diktatur förvanskad till det kommunistiska partiets diktatur och slutligen till personlig diktatur. Detta innebar enpartistat och hänsynslös kamp mot politiska motståndare, verkliga och inbillade, driven till fysisk förintelse genom deportationer och avrättningar.
- en kommandoekonomi administrerad av en svällande statlig byråkrati (ej att förväxla med planerad hushållning).
- ett ledande parti där demokratisk centralism tillämpas så att kommandovägarna från toppen och nedåt utesluter verklig diskussion och debattfrihet och där även den allmänna samhälls- och kulturdebatten är beskuren.

Det var en strategi utvecklad i ett ekonomiskt efterblivet land med motiveringen att det gällde att hinna ifatt de mest utvecklade kapitalistiska länderna bland annat för att stå stark gentemot eventuella anfallskrig.

Sverges kommunistiska parti anslöt sig genom sitt program från 1921 och Kommunistiska internationals program från 1928 formellt till ett system med proletariats diktatur, rådssystem och det kommunistiska partiets ledande roll. Samtidigt drev emellertid partiet i och utanför riksdag och kommunala församlingar olika krav som gällde försvar för demokratiska rättigheter och utveckling av demokratin.

I den första valrörelse som partiet deltog i efter sitt bildande ställdes den allmänna rösträtten för kvinnor och män som den viktigaste frågan. Demokratins försvar och utveckling till ett verkligt folkstyre, där — för att citera den statliga maktutredningens definition på demokrati ”alla skall räknas lika i beslut om hur samhället skall styras” — har hela tiden varit en huvudfråga i partiets arbete. Det gäller inte minst makten på det ekonomiska området, där så mycket återstår att göra innan man kan säga att demokrati råder.

På 1920-talet drev partiet kampen för industriell demokrati och för inrättande av driftsråd i företagen. Under den ekonomiska krisen med dess massarbetslöshet krävde man statliga och kommunala arbeten i socialdepartementets respektive ordinarie kommunala verks regi till avtalsenliga löner samt obligatorisk arbetslöshetsförsäkring. Kommunistiska partiet hade under 1920-talet ett starkt fackligt inflytande. Man bekämpade tvångslagstiftningen på arbetsmarknaden och arbetsgivarnas bruk av strejkbrytare.

Fascismens seger i Italien och Tyskland gjorde den antifascistiska kampen till en huvudfråga. Många medlemmar i det kommunistiska partiet och ungdomsförbundet reste 1936 och följande år till Spanien för att som medlemmar av de internationella brigaderna stödja försvaret av den spanska demokratin mot general Franco och hans herrar, Hitler och Mussolini.

Hitlertysklands aggressiva politik gjorde försvaret av Sveriges nationella oberoende till en huvudfråga. Tillsammans med övriga nordiska kommunistpartier tog partiet initiativ för att skapa ett nordiskt försvarsförbund. Och i riksdagens remissdebatt hösten 1939 förklarade partiordförande Sven Linderot:

Om Sveriges folk blir angripet, från vilket håll det vara månne, så att folket är utsatt för hotet att

dragas in i kriget och Sveriges folk står inför risken att förlora sin nationella oavhängighet, då skall också Sveriges folk vara parat att med alla de krafter som står till buds gå ut i kampen, gå till fronten och kämpa för landets frihet och oavhängighet. I den kampen kommer den svenska arbetarklassen att vara den pålitligaste och stridsdugligaste delen av folket.

Samtidigt som det kommunistiska partiet och dess medlemmar deltog i den dagliga kampen för att försvara och utvidga demokratin också inom ramen för det kapitalistiska samhället kvarstod partiet alltså såsom en sektion av den kommunistiska internationalen och med dess principprogram från 1928 såsom gällande. Här fanns en motsättning — liksom givetvis för andra kommunistiska partier i en liknande historisk situation.

I maj 1943 upplöstes den kommunistiska internationalen. I den deklaration som exekutivkommitténs presidium utformade heter det bland annat:

Redan långt före kriget — allt eftersom de enskilda ländernas såväl inre som yttre läge komplicerades — framgick allt klarare att det skulle stöta på oövervinnerliga svårigheter att från något internationellt centrum lösa arbetarrörelsens uppgifter i varje enskilt land. Den djupa skillnaden mellan de vägar som utvecklingen tagit inom de enskilda länderna i världen, karaktärsskillnaden, ja till och med motsatsförhållandet mellan deras samhällsbyggnader, skillnaden i nivå och tempo i deras samhälleliga och politiska utveckling samt slutligen skillnaden i graden av arbetarnas medvetenhet och organisering, medför också att arbetarklassen i de olika länderna står inför olika uppgifter.

Det svenska partiet skrev nu sitt eget program. Som grundval för programdiskussionen lades de allmänna grundsatserna i det socialdemokratiska partiets program från 1920 med ett tillägg om frågor som inte fanns behandlade i detta. Det sades att man ville skapa ett program för ett marxistiskt enhetsparti.

Något fullständigt partiprogram antogs inte av partikongressen 1944, utan istället vad som benämndes ”grundsatser”. I detta förklaras att

det är arbetarklassens historiska uppgift att i förbund med övriga utsugna och utplundrade klasser erövra den politiska makten och skapa sin egen demokratiska stat för att upprätta en socialistisk samhällsordning.

Begreppet ”proletariatets diktatur” fanns inte med.

Partiets talesmän förklarade vid andra världskrigets slut genom fascismens militära krossande sin tro på möjligheten av en fredlig utveckling till socialismen i vårt land och att partiets vilja var att på vanliga demokratiska vägar, genom fackliga förhandlingar, avtalsuppgörelser, lagstiftning, riksdagsbeslut, regeringsåtgärder etc. komma framåt på fredlig väg.

De första stegen hade tagits på den ideologiska vägen från de gamla dogmerna. I den praktiska politiken hade partiet alltifrån sitt bildande och under de gångna årtiondena arbetat för att söka förbättra förhållandena för de arbetande klasserna, utveckla demokratin och försvara Sveriges nationella intressen.

Det spänningsförhållande och den motsättning jag tidigare talat om — mellan människornas självemancipation och individernas kollektiva befrielse uppifrån, mellan den demokratiska, ibland direktdemokratiska, och den centraliserade, handlingsinriktade revolutionära traditionen, mellan demokratiskt politiskt vardagsarbete och principerna om enpartistat och hänsynslös kamp mot alla oliktankande var därmed inte helt borta. Det återkom till exempel i den falska panegyrik som under många år fanns i partiet av Sovjetunionen och dess ledare. När uppgifter publicerades om massmorden och förtrycket i Sovjetunionen sökte man förneka och negligera dessa. Det betydde inte att partiet och dess medlemmar ville skapa förhållanden i Sverige liknande dem som rådde i ”det socialistiska föregångslandet”. Jag har under mina år i partiet — jag blev medlem på hösten 1941 — aldrig träffat någon medlem som velat göra Sverige till en kopia av Sovjetunionen. Avsaknaden av kritik skulle vara ett uttryck för solidaritet i en tid av skarpa motsättningar mellan kapitalism och socialism.

Man måste sätta in även detta i sitt historiska sammanhang. Kallt krig rådde mellan stormakterna och detta återspeglades även i den svenska politiken. Tage Erlander lovprisade USA och ville göra varje fackförening till ett slagfält mot kommunisterna. Säpo registrerade partiets medlemmar och sympatisörer. Partiet trängdes in i ett hörn. Det fanns bara svart och vitt. Men detta kunde inte få vara motivering varför man inom det kommunistiska partiet felaktigt betecknade samhällsordningen i Sovjetunionen som socialism och såg Stalins uttalanden som sakrosankta.

Ett uttryck härför var det tal som jag höll vid Josef Stalins död 1953. Nu behöver man inte vara stalinist för att man uttrycker en hög uppskattning av Stalin som krigsledare. Tillsammans med Churchill och Roosevelt stod han i spetsen för den stora koalition av folk som befriade Europa och världen från hotet om en fascistisk ”nyordning” med allt vad den skulle inneburet. Men de positiva värderingarna i talet begränsades inte till detta.

Jag har som bekant vid upprepade tillfällen offentligt tagit avstånd från detta tal. I tidningen *Arbetet* skrev jag 1965:

Jag har ingenting att anföra till försvar för det talet. Där finns flera sakligt felaktiga omdömen och framför allt saknas en karakteristik av det terrorvälde som utvecklades under den tid som brukar kallas personkultens eller stalinismens tid. Talet är dessutom hållet i ett språk som jag anser avskyvärt.

Jag citerar inte detta som något slags ”avbön”, utan för att belysa den kamp som jag under mer än fyra decennier fört mot stalinismen i ord och handling.

Vad som kallades ”solidariteten med Sovjetunionen” hade emellertid redan tidigare ersatts av en öppen kritik av olika företeelser som hörde till det stalinistiska systemet. Kritiken tilltog särskilt efter Chrusjtjovs avslöjanden om massmorden och skräckväldet i det ”hemliga” talet vid partikongressen 1956 och Sovjetunionens militära intervention i Ungern på hösten 1956.

För egen del uttryckte jag denna inställning bland annat i ett tal i november 1956 (publicerat i samlingsvolymen *För socialismen*). Talets rubrik var ”För en svensk väg till socialismen”. Jag kritiserade de politiska förhållandena inte endast i Sovjetunionen utan även i de ”folkdemokratiska” Polen och Ungern, där man gjort ”olika meningar i takten i uppbygget och om andra politiska delfrågor i den perversa misstänksamhetens anda till partiskiljande, ja kriminella frågor”.

En förödande inbördeskamp fördes in i partiernas ledningar. Ärliga partimedlemmar och andra patrioter, ofta i ledande ställning i samhället, fängslades och dömdes på oriktiga grunder, i vissa fall till döden.

Jag sammanfattade: ”Det är så klart att det egentligen inte behöver utsägas att vårt parti inte bara tar avstånd ifrån, utan bekämpar dylika metoder.”

Avgörande steg på vägen bort från dogmatiken togs vid 1967 års partikongress. Detta kom till uttryck framför allt i det nya partiprogrammet och de nya stadgarna. Punkt 3 i partiprogrammet förklarade:

Vänsterpartiet kommunisterna bygger på den socialistiska traditionen i svensk arbetarrörelse. Det står på marxismens grund.

Som en del av arbetarrörelsen verkar det ständigt för omedelbara och näraliggande krav, men förbinder denna kamp med rörelsens framtid och mål.

Partiet är anhängare av fri åsiktsbildning, allmän och lika rösträtt, parlamentarism och beslut enligt majoritetsprincipen. I samverkan med andra grupper, partier och organisationer vill det försvara och utvidga vunna rättigheter, så att folket bestämmer över samhällets utveckling.

I punkt 25 under *Aktuella uppgifter* ställs krav om en demokratisk författningsreform. Denna bör tillgodose bland annat följande krav: Parlamentarismen — riksdagens obegränsade rätt att

välja och vraka regeringen — skrivs in i grundlagen. Riksdagen får en kammare som väljs i ett sammanhang genom direkta val. Mandaten fördelas riksproportionellt. En rättighetsförklaring om medborgarnas politiska, juridiska, sociala och ekonomiska fri- och rättigheter i ett demokratiskt statsskick inskrivs i grundlagen. Frågan om kyrkans skiljande från staten aktualiseras. Trosfrihet garanteras alla medborgare. Rösträtts- och valbarhetsåldern sänks till 18 år. De under 1980- och 1990-talet genomförda författningsreformerna följer som bekant i hög grad dessa riktlinjer.

I de nya stadgar som antogs av partikongressen heter det i paragraf 2 moment 2:

Varje medlem har, i enlighet med demokratins principer, lika rätt att delta i utformningen av partiets politik och verksamhet genom att ställa förslag, framföra synpunkter och delta i fri debatt. Alla medlemmar skall, oavsett framförda åsikter, religiösa och etiska värderingar, alltid mötas med respekt och tolerans.

Och i paragraf 14 moment 4 sades: ”Partiinstans kan icke ålägga partimedlem att i fackförening eller folkrörelse företräda viss mening eller rösta på visst sätt.”

Både partiprogram och stadgar var nu långt borta från de stalinistiska principerna om hur politik skulle bedrivas och ett parti fungera. Ännu ett antal år skulle emellertid de mentala bindningar existera som kom till uttryck i att vissa statsbärande partier betraktades som ”broderpartier”, ett fenomen som skildrats bland annat i den till partiets kongress 1992 utgivna skriften *Lik i garderoben?*

I ett föredrag 1991 sökte jag beskriva hur vårt parti historiskt frigjorde sig från det sovjetiska ideologiska beroendet. Jag tog även upp frågan om vänsterns ansvar och skuld för skönmålningen av förhållandena i Sovjetunionen, för förtigandet av förtrycket och massförintelsen. Redan 1967 hade jag framhållit att vårt parti självfallet har ett moraliskt och politiskt ansvar för förtigandena och skönmålningen. Dessa fel — jag citerar talet från partikongressen 1967 — ”kan icke utplånas genom att vi glömmer dem. De kan endast gottgöras genom aktiv kamp.” Mitt föredrag fortsatte:

Men när vi tar på oss detta ansvar har vi rätt att kräva av högern i bred mening att den också uttryckligt påtar sig ansvaret och skulden för tystnaden under många år och det direkta försvaret av först Frankrikes, sedan Förenta staternas folkmord i Indokina, ansvaret för flirten med nazismen före och under det andra världskriget. Listan kan göras mycket lång, men jag stoppar uppräknningen där. Om vi drar ut konsekvenserna är vår, de rika västerländska folkens skuld överväldigande.

Örjan Appelqvist: Varifrån kom hotet mot demokratin?

DET KALLA KRIGET har tagit slut. Gamla hotbilder är uppenbart förlegade. Det blir naturligt att fråga sig: hur realistiska var de? I kölvattnet på Tysklands återförening och uppgörelsen med det övervakningssystem som Stasi, den östtyska säkerhetspolisen utvecklade, har paradoxalt nog frågor också börjat ställas om de västeuropeiska säkerhetstjänsternas verksamhet. Hur omfattande har deras registreringar varit, och hur har de förhållit sig till rätts säkerhetens regler?

Norges sanningskommission, den så kallade Lundkommissionen, har här varit ett föredöme.

Tanken att vi i Sverige skulle följa Norges exempel och öppna säkerhetspolisens personregister för en granskning av dess övervakning och registrering av kommunister under efterkrigstiden har upprört en av socialdemokratins trotjänare, förre landshövdingen Karl Frithiofson. I *Aftonbladet* den 25 januari 1999 gick han till ett glödande försvarstal för den svenska säkerhetspolisen: "IB höll efter landets fiender".

Ännu vet vi inte hur omfattande denna registrering var — nej, just det! — men att det liksom i Norge handlade om tiotusentals personer, som vanligtvis uppmärksammats bara för att de sålde kommunistiska tidningar eller var fackföreningsaktiva är dock inte en alltför vågad gissning.

Om dessa personer skriver Frithiofson:

Dessa objekt för säkerhetsorganens verksamhet framställs ibland som sårade integritetskränkta oskulder (några av dem var väl rena) medan de som jobbat med att hålla koll på dem svartmålas som lömska bovar.

Det är uppenbart att det är sin egen historia han vill försvara:

Redan under mina år som partiombudsman i Sörmland (1947-1953) kom jag i kontakt med detta klientel. Det kunde gälla personer som oftast kom från Stockholm och fick jobb vid järnverk, hamnar, järnvägsstationer av särskild betydelse, vissa industrier och dylikt. De sökte nästla sig in i facklig nyckelställning.

Frithiofson är mycket stolt över effektiviteten i de socialdemokratiska fackliga förtroendemännens hemliga samarbete med säkerhetsorganen under dessa år:

Uppmärksamma fackliga förtroendemän hade dock ögonen öppna och höll de nya och misstänkta på avstånd, ibland efter att jag kunnat informera om att den misstänkta varit på lång och upprepad "utbildning" i Moskva. Efter en tid gav de misstänkta infiltratörerna upp. De framtogs inte jobbet utan gav sig iväg när de inte kom någon vart i facket. Det var väl så de instruerats. Polisen var inte inblandad. Arbetarrörelsen skötte renhållningen mot sina och det demokratiska Sveriges fiender.

På några korta meningar presenteras här en gången tids världsbild. Den rymmer så många faror att elementen i dess verklighetsbeskrivning förtjänar att lyftas fram tydligt.

För det första handlar det om ett *omänskliggörande* av offren för övervakning. De beskrivs som "objekt" eller "klientel". De betraktas som fjärrstyrda. de handlar som de gör eftersom de "instruerats". De jämföras med ohyra. Det som till slut leder till att vissa ger upp; den angiververksamhet och det misstänkliggörande av deras egentliga avsikter med exempelvis sitt fackliga arbete betecknas som "renhållning".

För det andra beskrivs det kommunistiska inflytandet som *inriktat på sabotage* och landsförrädisk verksamhet. Frithiofson vill göra gällande att det växande inflytandet för kommunisterna i Sörmland vid "järnverk, hamnar och järnvägsstationer av större betydelse" som han som ung partiombudsman noterade förorsakats av att SKP från Stockholm (detta syndens näste, för en ung landsortsgrabb) skickat ut infiltratörer. (Det vore onekligen intressant att få veta hur många av de sörmländska fackförenings-aktiva som Frithiofson

rapporterat om som varit ivägskickade till Moskva, och vad deras kurser där bestått av förutom sovande dogmer.) Märk särskilt termen ”järnvägsstationer av större betydelse”. Den antydda tanken är att vid större järnvägsstationer och hamnar ska kommunisterna stå redo att ta emot sina vänner ryssarna. Det här är uppenbarligen något som en svensk Säpo-tjänsteman, något förläst på agentromaner, kan inbilla sig. För fackföreningshistoriker torde dock existensen av kommunister vid hamnar och järnvägar ha enklare förklaringar. Båda dessa branscher har under de senaste femtio åren varit fästen för svensk arbetarradikalism, i socialdemokratisk, kommunistisk och syndikalistisk skepnad.

För det tredje: vad säger den lilla inskjutna parentes ”(några av dem var väl rena)”? Att Frithiofson menar att det stora flertalet av dem fortfarande ska ses som orena. Trots att Säpo, alla tusentals övervakningar till trots, inte har några dömda sabotörer att uppvisa? De orena var kanske potentiella sabotörer som bara inte fick chansen? Här ser vi *angiveristatens rättsprincip tillämpad*; den som efter år av övervakning inte lyckats beslås med något oegentligt är inte oskyldig, bara fortfarande fri i brist på bevis.

För det fjärde: Hade de sörmländska kommunisterna ”nästlat sig in” när de lyckats få fackliga förtroendeuppdrag vid Scania-Vabis i Södertälje eller vid Järnvägsmannaförbundets avdelning i Flen? Om de tre första synsätten speglar säkerhetsorgans verklighetssyn (vare sig det nu gäller hur Säpo, Stasi eller FBI ser på det ”klientel” de har att övervaka) återspeglar detta ordval mer det *auktoritära enpartitänkande* som funnits så starkt både hos kommunister och socialdemokrater. En annan tänkbar förklaring till att unga, radikala medlemmar fick styrelseuppdrag i en mängd fackklubbar och avdelningar de här åren skulle kunna vara att det fanns ett vitt spritt missnöje med krigsårens lönestopp och att de socialdemokratiska förtroendevalda i hög grad förknippades med en försiktighet som inte längre kändes motiverad. Ett generationsskifte i en ny tidsstämning. En ganska naturlig förändring i en demokratisk organisation med andra ord. Men ”den rätta linjens” företrädare inom arbetarrörelsen, oavsett vilken beteckning de haft, har alltid haft svårt att tänka sig att det inte är just de som uttrycker arbetarklassens ”verkliga intressen”, medan de avvikande rösterna, oppositionen, alltid betecknas som ”splittrare”. Detta är ett synsätt som har djupa rötter i arbetarrörelsens tidiga barndom men som inte desto mindre är väsensskilt från den demokratiuppfattning där debatten och meningsbrytningarna är en omistlig del i demokratins arbetssätt.

För det femte finns i Frithiofsons försvarstal ett uttryck för ytterligare en av de sämsta beröringspunkterna mellan de socialdemokratiska och kommunistiska traditionerna: elitismen. Smaka på Frithiofsons självbelåtna slutsats: ”Arbetarrörelsen skötte renhållningen mot sina och det demokratiska Sveriges fiender.” Vad säger den? Inte bara att den ”riktiga” arbetarrörelsen enbart innehöll socialdemokrater, inte kommunister. Vilka var egentligen den ”arbetarrörelse” som skötte renhållningen? Jo, det var vissa, noggrant utvalda socialdemokratiska fackligt aktiva. Det stora flertalet av de fackliga medlemmarna, ja även av de socialdemokratiska medlemmarna, hölls ovetande om den ”renhållning” som den systematiska registreringen innebar. Inte nog med det. Utåt förnekade de berörda socialdemokraterna upprört all registrering. Än mer upprört skulle de ha förnekat det samarbete med ”säkerhetsorganen” som nu Frithiofson är så stolt över. Alltså: en liten utvald klick använder sig av hemlighetsmakeri och lögn för att påverka exempelvis utgången av lokala fackliga val! Och inte ens idag kan Frithiofsson förmå sig till att inse att detta var ett övergrepp inte bara mot ”integritetskränkta oskulder” utan mot den demokratiska debatten över huvud taget.

Sett så här i efterhand är det inte svårt att förstå den omfattande registreringsverksamhet som växte fram i slutet av fjortioalets hysteriskt uppjagade stämningar. Många tog uppenbarligen ”det kommunistiska hotet” på allvar och såg i andanom ryska soldater invadera både Västeuropa, Finland och Sverige. Det är inte heller svårt att förstå att det fanns ett konkret sammanfallande maktpolitiskt intresse mellan Säpos tjänstemän och socialdemokratiska

partifunktionärer att bibehålla denna hotbild. Det ligger i varje säkerhetspolis intresse att hålla misstankar och hotbilder levande: ju farligare man kan utmåla ”det demokratiska Sveriges fiender” desto större blir den egna verksamhetens omfång, desto högre dess status, desto fler tjänster kan man få besätta. Och för socialdemokratin innebar utan tvekan det snabbt växande fackliga inflytande som kommunisterna fick efter krigsslutet ett allvarligt problem. Det var ju den omdiskuterade kontrollen över den fackliga rörelsen som var basen för socialdemokratis väljarstöd och dess förhandlingsstyrka gentemot SAF.

Man kan också förstå Karl Frithiofsons eget behov av att i efterhand försvara en livslögn, att den angiveriverksamhet och det hemliga kamaraderi han och andra socialdemokrater utvecklat i samarbete med olika delar av den svenska säkerhetspolisen i någon bemärkelse varit ett arbete i demokratins tjänst. Men vi andra måste ändå kunna dra några slags lärdomar av historien. Vi måste klart kunna säga som det är: hela denna föreställning om att efterkrigstidens kommunister konspirerade mot Sveriges statsskick, att de förberedde sabotage eller förmedlade militära upplysningar till Sovjet — allt detta måste avfärdas som ett av de hysteriska tankefoster som ibland blir tidens rådande förnuft. Att låta en Fritjof Enbom eller en Hilding Andersson vara bevis på att kommunisterna i allmänhet var landsförrädiska är lika befängt som att påstå att Sveriges flygvapenofficerare stod i sovjetisk sold bara för att Stig Wennerström gjorde det.

II

Låt oss utifrån detta konstaterande istället ställa oss frågan: Vad betydde den svenska kommunismens renässans efter andra världskriget för den svenska demokratin?

För det första: Vad var egentligen denna renässans, medlemstillströmningen och valframgångarna 1944 och 1946 uttryck för? Ett första svar kan vara omsvängningen i synen på Sovjetunionen, och det är inte helt fel. Tacksamheten över att nazismen besegrats, och vetskapen om att det varit den ryska befolkningen som burit huvudbördan i den kampen gav naturligtvis vind i seglen åt det parti som så enträget i alla väder förfäktat Sovjetstatens förträfflighet.

Men det var nog bara en liten del av förklaringen. Radikaliseringen av arbetarrörelsen var en allmän faktor i Västeuropa. I grund och botten handlade det om förhoppningarna om en bättre värld att leva i efter krigets fasor, förhoppningar som arbetarrörelsen klädde i socialistiska termer. I Sverige formulerades dessa förhoppningar främst av socialdemokraterna med ”Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram” och dess paroller om full sysselsättning, rättvis fördelning och demokrati inom näringslivet. Formulerat som ett valprogram 1944 var det både fast förankrat i arbetarrörelsens socialistiska idéarv och radikalt i sina konkreta förslag — därför var det inte svårt för SKP att ställa sig bakom det.

Att det sedan var kommunisterna och inte socialdemokraterna som skördade de främsta vinsterna av detta valprogram hade nog att göra dels med socialdemokratis förflutna i samlingsregeringen och dels den starka önskan som fanns bland arbetarbefolkningen att ta igen förlorad mark, att snabbt få se påtagliga förbättringar i levnadsvillkoren efter krigsårens försakelser. Försakelser som lämnat företagarna helt skadeslösa. Med rätt eller orätt var det naturligt att fackförbundsledningarna fick klä skott för krigsårens eftergifter och att man med parollen ”bryt lönestoppet” formulerade en ny opposition fick omfattande stöd.

Det var alltså framförallt tidens förhoppningar som bar fram de svenska efterkrigskommunisterna. Förhoppningar som de själva förstärkte. Genom att hävda det rättvisa i en klassmässig utjämning av levnadsvillkor och inflytande: att lönerna skulle höjas på kapitalets bekostnad, att sociala reformer skulle bekostas genom skärpt beskattning av dem som hade överflöd. Och här finns ett samband mellan förhoppningarna och (båda) partiernas agitation. De sociala reformerna sågs inte bara som steg på vägen mot ett drägligare liv utan också som en del i en större kamp för mänsklig frigörelse. Detta samband, dessa större förhoppningar, gjorde

demokratin till en angelägenhet också för dem som dittills varit uppgivna.

För det andra kan vi fråga oss: vad betydde striderna mellan kommunister och socialdemokrater för den svenska demokratin? Det råder ju ett paradoxalt förhållande dem emellan. Vid en mängd olika tillfällen betyder de att de strävar efter samma, socialistiska mål. Efter kriget var man dessutom ense om mer dagspolitiska mål, sedan SKP anslutit sig till det "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram" som socialdemokratin gått till val på 1944. Ändå finns det inga som kan gräla så intensivt. Om lönestoppet, om metallstrejken, om Pragkuppen eller Marshall-hjälpen. Otaliga häftiga debatter ägde rum dessa år, ständigt påeldade av respektive partis tidningar.

Det har funnits — finns — en rädsla för denna debatt inom arbetarrörelsen. Åsiktsbrytningen har setts som en svaghet. I både 1946 och 1948 års val, alltså innan det riktigt blivit god ton att avfärda kommunister som landsförrädare, var ett av de stående socialdemokratiska argumenten mot SKP att partiet sysslade med "splittringsverksamhet". Stod arbetarrörelsen enig bakom socialdemokratin skulle den vara så mycket starkare. (I värsta fall var det kommunistiska motargumentet att det bara var de som "egentligen" företrädde arbetarklassen eftersom den socialdemokratiska ledningen lierat sig med kapitalet.)

Istället för att beklaga denna splittring och dessa ständiga gräl skulle jag vilja se dem som något ytterst livgivande för den svenska demokratin. Dessa debatter där Ernst Wigforss mötte Hilding Hagberg i Konserthuset 1944 och Tage Erlander mötte Sven Linderot 1948 samlade tusentals åhörare. Otaliga var debatterna i fackliga sammanhang och de drog folk till mötena som aldrig förr. Poängen är här inte vilka som hade rätt i sak: i debatten tvingades man att skärpa sin argumentation och ta hänsyn till meningsmotståndarens invändningar. Debatterna var — när de var som bäst — inga nollsummespel utan en strid där man lärde sig något av den andres perspektiv.

I den bemärkelsen var inte "splittringen" något negativt. Den relativa jämvikten mellan två partier inom arbetarrörelsen var istället till stort gagn. När försiktighetens och otålighetens perspektiv tydligt får brytas mot varandra är det i allmänhet möjligt att klokheten blir något större.

Dessa debatter gav den svenska demokratin en ökad styrka även på ett annat sätt. De innebar också en uppfordran till ställningstagande från alla som på ett eller annat sätt deltog. Vare sig det handlade om debatter, avtalsomröstningar eller fackliga val; arbetarrörelsens inre "gräl" fostrade aktiva medborgare.

Ett tredje sätt att besvara frågan om kommunisternas betydelse för svensk demokrati utgår från övertygelsen att den svenska demokratin har sin främsta bas i aktiva folkrörelser. Och alla politiska tråtor socialdemokrater och kommunister emellan ska inte skymma en viktig sak de hade gemensamt: de byggde organisationer. Efterkrigstidens radikaliserade arbetarrörelse ledde till en enorm tillväxt av antalet organisationer inom arbetarrörelsen. Där det fanns en avdelning bildades flera sektioner, där det fanns sektioner bildades klubbar, där det fanns klubbar valdes gruppstyrelser. Om någon gjorde en undersökning av hur antalet fackliga förtroendevalda ökades under årtiondet efter kriget skulle jag inte bli förvånad om man kom fram till en tredubbling av uppdragen. Och likadant var mönstret inom hyresgäströrelsen och konsumföreningarna. Och gentemot de ännu oorganiserade var det samma evangelium SSU:are och ungkommunister predikade. Organisation är styrka. Och detta saknar inte betydelse. Om det fanns något dokument som var heligt för den svenska arbetarrörelsen så var det inte Marx Kapitalet utan ABF:s *Mötesteknik*.

I ett evigt tragglande med dagordningar, mötesregler och protokoll växte en fast rotad demokratisk kultur fram, gemensam för kommunister och socialdemokrater. Det var i denna träning som hundratusentals vanliga svenskar fick sin viktigaste utbildning, som de lärde sig att ta ordet och framföra sina krav. De lärde sig att diskutera, fatta beslut och ta ansvar för dem.

Tänk hur vitt skild denna kultur är från den andra starka organisationskulturen i Sverige: företagsvärldens. Där skolas människor i lydnad. Chefen lyssnar i bästa fall, men det är han som bestämmer. Här finns ingen tanke på att varje röst är lika värd.

Det var i denna sterila värld dominerad av auktoritära företagsorganisationer som fackföreningarna och folkrörelsernas övriga organisationer växte upp som späda plantor. Visst fanns en mängd auktoritära tendenser i dessa organisationer, såväl kommunisternas som de socialdemokratiskt präglade. Tendenser som hämtade näring både ur de egna traditionerna och utifrån. Men i förhållande till den omgivning där de växte upp var också en dåligt styrd fackklubb en demokratisk spjutspets.

Efterkrigstidens svenska kommunister utgjorde inte något hot mot den svenska demokratin. Istället utgjorde de, i sina förhoppningar om mer genomgripande sociala reformer, i sitt pågående ”gräl” med socialdemokraterna och i sitt deltagande i byggandet av folkrörelseorganisationerna, en av de viktigaste demokratiserande krafterna i Sverige under efterkrigstiden. Oavsett vad de dogmatiskt troende eller blåögt kan ha sagt om Stalintidens Ryssland.

III

Mitt betonande av den politiska debattens betydelse för demokratin dessa år föranleder frågan: Är då all debatt bra för demokratin? Som de flesta goda ting kan den urarta till något dåligt. Den som varit med om sterila poängplockarstrider vet det alltför väl. Debatter kan bli skyttegravar, präglas av monologer, oförsonlighet och dolda avsikter. Sådana debatter leder sällan till nya kunskaper och lämnar ofta åhörarna en känsla av avsmak. Sådana debatter blockerar det förnuftiga samtalet och förvandlar aktiva medborgare till passiv publik. Den demokratiska debattens livsluft är öppenhet, ärlighet och den pluralistiska respekten för motståndare. Den förkvävs av misstänkliggöranden och hemlighetsmakeri. Med de måtten mått vet vi i dag att det stora hotet mot den demokratiska debatten under slutet av fyrtiotalet istället kom från högern och det privata näringslivets främsta företrädare.

Åren efter kriget präglades inte bara av en intensiv debatt inom arbetarrörelsen. Det var också år då den socialdemokratiska regeringen utsattes för en formlig kanonad av kritik, sammanfattad under beteckningen PHM, ”Planhushållningsmotståndet”. Tack vare Niklas Stenlås utmärkta avhandling *Den inre kretsen* (1998) vet vi nu att det fanns en hemligt organiserad och mycket omfattande materiell bas till denna politiska kampanj. De främsta företrädarna för Industriförbundet och SAF hade gemensamt bildat ett överslussningsorgan, *Garantistiftelsen* 1946 u.p.a., som de använde för att kanalisera pengar från det privata näringslivet till borgerlig press och de två stora borgerliga partierna. ”Den inre kretsen”, som Stenlås kallar dem, kunde i kraft av sina förtroendepositioner verkställa en uttaxering från medlemsföretagen som 1947 uppgick till 15,8 miljoner och som avsågs att totalt omfatta 30 miljoner. (För att få ett begrepp om storleksordningen kan nämnas att statens samtliga utgifter för universitet och högskolor 1946 var 30,9 miljoner.) Uttaxeringen motiverades med behovet att stoppa det förslag till höjning av förmögenhets- och företagsskatten som Wigforss presenterat i slutet av 1946.

Ur demokratisk synvinkel är det i sig en förkastlig sak att förmögna grupper skall ha möjligheter att köpa sig inflytande genom att finansiera opinionsbildning och göra partier ekonomiskt beroende. Vad som var än värre ur demokratisk synvinkel var hemlighållandet och förnekandet av detta stöd. Just därför att det ur allmänhetens — väljarnas och läsarnas — synvinkel skulle ha dömt de partier och tidningar som fick detta stöd måste det hemlighållas. Stenlås skildrar det sinnrika system av dolda fonder och stiftelser som skapades för detta. Och med hemlighållandet följer lögnerna. När socialdemokratin var dessa hemliga pengar på spåren inför valet 1948 förnekade folkpartiledaren Bertil Ohlin indignerat att något sådant förekom, trots att det nu är uppenbart att en stor del av folkpartiets budget bestod av pengar

som kanaliseras via *Garantistiftelsen*.

Vad dessa hemliga gåvor innebar för den offentliga debatten är inte svårt att inse. Hos de tidningar som hade sin överlevnad att tacka för hemliga bidrag från en kampanj mot skattereformen skapades naturligtvis en oförsonlighet, en oresonlighet som drabbade varje mått och steg som en socialdemokratisk regering vidtog. På tidningssidorna hade den demokratiska debatten ersatts av ett hemligt krig i den upphetsade stämningen inför valet 1948. Och hur skulle de partier vars hela valbudget var upphängd kring bekämpandet av skattereformen kunna vara med och försöka lösa några av de stora nationella problem Sverige stod inför under åren 1947-1948? Med den dolda dagordningen var de fastlåsta i en oförsonlig strid.

Det borgerliga stormanloppet inför valet 1948 misslyckades trots detta. Ohlins folkparti gick visserligen starkt fram men arbetarrörelsens partier behöll majoriteten inom väljarkåren. Trots alla de miljoner direktörerna i "den inre kretsen" spritt över "sin" press och "sina" partier lyckades de inte få "sin" regering tillsatt. Orsaken var att det fanns en annan offentlighet förutom den de själva konstruerat. Även om arbetarpressens tidningar var i hopplöst underläge så fanns det en levande debatt på arbetsplatser och i fackföreningar där jämlikhet och socialism inte fungerade som skällsord. Det var denna demokratiska kultur — uppbyggen av såväl socialdemokrater som kommunister — som banade vägen för den mobilisering av arbetarväljare som satte stopp för direktörernas planer. Skattereformen genomfördes. Näringslivet gick inte under för det, men vi fick skatter som gav utrymme för sociala reformer och utjämnade klassklyftorna en aning.

Något vann borgerligheten ändå. Med Herbert Tingsten som ivrig anförare hade den totala antikommunismens språkbruk dragit in i den svenska debatten. Med Pragkuppen som åskådningsexempel blev också frontställningen inom arbetarrörelsen total. Bertil Ohlins taktik hade varit att utifrån axiomet att kommunisterna var diktaturanhängare misstänkliggöra varje SK P-stödd socialdemokratisk åtgärd som ett steg på det sluttande planet mot tvång och statssocialism. Erlanders svar i valrörelsen 1948 blev att överbjuda folkpartiet och utnämna fackföreningarna till "slagfält mot kommunismen". Det är här den unge partiombudsmannen Frithiofson och hans "renhållning mot [arbetarrörelsens] och det demokratiska Sveriges fiender" kommer in.

I boken *Herbert Tingsten och det kalla kriget* (1995) kallar historikern Alf W. Johansson det nya språkbruk som det kalla kriget medförde en "skräckens retorik" och det ligger mycket i detta. När man talar om vad den oerhört uppskruvade antikommunismen, "renhållningen", innebar är det lätt att främst se de tusentals enskilda människor vars ord och avsikter ständigt misstänkliggjordes. Människor som på grund av sina åsikter utestängdes från den legitima debatten om de inte drabbades än värre.

Men denna tabuisering av en åsiktsriktning hade en betydligt vidare effekt än så. Den förändrade överhuvudtaget opinionsbildningens landskap. Det fanns vissa områden som blev förbjudna. Kunde borgerliga debattörer bara etablera något slag av samband mellan en (socialdemokratisk) åsikt och något som hade med planhushållning, socialisering eller kulturutbyte österut att göra kunde personen stämplas som kommunist sympatisör och därmed öppnades fallluckan. Varje radikalt syftande debatt löpte ständigt risken att drabbas av bannbulla. Hur bittert fick inte till exempel den "tredje ståndpunktens" företrädare känna av detta.

Demokratin lever av det fria, öppna tankeutbytet. Också åsikter man uppfattar som odemokratiska skall bemötas med argument, inte polisingripanden. Femtiotalets tabuisering, denna utstämpling av vissa åsikter, hade inget med försvar av demokratin att göra. Den innebar tvärtom ett snöpanne av den demokratiska debatten. Den gjorde plötsligt de förhoppningar om genomgripande ekonomisk demokrati som fötts i "Arbetarrörelsens Efterkrigsprogram" onämnbare.

Den ”renhållning” som då genomfördes har istället alltför uppenbara beröringspunkter med både McCarthyismen i USA och skådeprocesserna i Östeuropa. Den var inte ett värn mot totalitarismens faror — den var istället själv ett exempel på dem.

Denna ”renhållning” som såväl socialdemokrati som borgerliga partier då stod bakom är en smutsig byk som tål att tvättas i åtskillig självrannsakan. Hotet mot den svenska demokratin kom inte från någon kommunist som blivit klubbordförande vid Järnvägsmannaförbundets avdelning i Flen. Det kom istället från det privata näringslivets hemliga fonder för att politiskt snedvrider den öppna debatten, och det angiverisystem som satte misstänkliggörandet av radikal opposition i system.

Den öppna debatten och respekten för andra perspektiv är också idag demokratins livsluft. Vad Frithiofsons och andras inlägg påminner oss om är hur lätt det är att i egna snäva gruppintressens sak peststämpla andra, att intoleransens gift åter smyger sig in i det offentliga samtalet.

Kristina Boréus: Inom och utom den offentliga debattens ramar 1969, 1999 och 2009

ÅRET VAR 1969.

Jag är socialist och planhushållare. Jag kan inte acceptera att vägen till socialismen skall gå via försämrade arbets- och levnadsförhållanden för invånarna och bristande funktionsduglighet för näringslivet och handeln genom att effektiviteten i samhällsplaneringen inte upprätthålls.

Så kunde en trosvis socialdemokrat, Hjalmar Mehr, uttrycka sig i *Dagens Nyheter* i januari 1969. Skulle en känd socialdemokrat kunna tala med självklarhet om vägen till socialism och om planhushållning i landets mest ansedda dagstidning i januari 1999? Frågan är förstås retorisk.

Att det kapitalistiska systemet är i grunden sjukt och att vi bör *eftersträva planhushållning eller på annat sätt ersätta kapitalismen*, var inget som sades speciellt ofta, åtminstone inte i de stora dagstidningarna åren kring 1969, men det sades då och då. Hjalmar Mehr var långt ifrån ensam. I debatten rymdes naturligtvis också ett liberalt försvar av det marknadsekonomiska samhällssystemet. Debatten spände från en socialliberal, över en socialdemokratisk till en vänsterrevolutionär samhällssyn. Enligt socialliberalt tänkande uppnåddes det goda samhället med hjälp av en livskraftig marknadsekonomi, balanserad av en väl utbyggd offentlig sektor. Enligt radikal socialdemokrati var det klasslösa samhället inom räckhåll med hjälp av fredliga och demokratiska reformer. Delar av vänstern ansåg att kapitalet aldrig skulle lämna över sin makt frivilligt utan småningom skulle behöva tvingas till detta om ett gott och demokratiskt samhälle skulle kunna bli verklighet.

* * *

Nykolonialism är inte bara en teoretisk term som brukas av ”tokvänstern”, den tillämpas med stor energi av de multinationella företagen. U-länder plundras, apartheidsystemet utnyttjas, fascistregimer blir lydiga och pålitliga samarbetspartner och raffinerade manipulationer gör u-ländernas ekonomier och teknologier direkt beroende av storbolagen. Självständigheten inskränks starkt och omöjliggörs.

Detta slags genomgripande kritik av de multinationella företagen och speciellt deras framfart i u-länderna var inte ovanlig i medierna åren kring 1969. Citatet är hämtat ur *Aftonbladet* 1974 och författat av skribenten Olle Svenning.

Att de multinationella företagen, även de svenskägda, är ett hot mot demokrati, rättvisa och ekonomisk utveckling, speciellt i de fattiga länderna sades alltså. En kritik både generellt och riktat mot namngivna ”svenska” företag enligt dessa linjer rymdes väl på debattens arenor 1969 och förekom flera gånger under 70-talet. Men företagen försvarade sig också. Spännvidden i debatten sträckte sig från detta slags genomgripande kritik, framförd i ett flertal stora medier, till ett principiellt försvar av den multinationella företagsamheten. Följande citat av SAF:s flitige debattör Hans-Göran Myrdal i *Svenska Dagbladet* samma år exemplifierar detta försvar. Myrdal kritiserar en film om multinationella företag, producerad av Arbetarrörelsens Bildningsförbund.

... att företagandets internationalisering verksamt bidragit till ekonomisk utveckling världen över genom att bl.a. sprida teknologi och medverka till internationell arbetsfördelning. [...] ABF har inte ett enda positivt ord att säga om vad de svenska multinationella företagen betytt för levnadsstandard och sysselsättning i Sverige. ABF ställer inte frågan om det skulle ha funnits förutsättningar att i Sverige tillverka kullager, telefoner och bilar om svenska företag saknat möjlighet att investera i utlandet. Inte heller hur det skulle gå med ekonomi och sysselsättning i Sverige om SKF, LM, Volvo, Atlas Copco, Alfa Laval o.s.v. drabbades av att andra länder följde ABF:s understuckna råd att förstatliga eller konfiskera utlandsägda företag. I själva verket skulle ju konsekvenserna kunna bli förödande redan om de svenska ägarna förlorade kontrollen över sina utländska dotterföretag

som följd av att andra länder genomförde drastiska lagstiftningsåtgärder i fråga om statligt inflytande eller företagsdemokrati av jugoslavisk modell.

* * *

I Myrdals citat uttrycks ju retoriskt vikten av att svenska intressen tillgodoses genom att svenska företag får göra och behålla utlandsinvesteringar. Det kan tolkas som uttryck för ett slags nationalism: svenska intressen ska gå först. Det tas i denna retorik också för givet att svenska intressen i allmänhet sammanfaller med de svenska företagens. Men uttryck för *ett internationellt solidaritetstänkande* var nästan vanligare i debatten. ABF:s kursmaterialförfattare Jan Olsson bemöter Myrdals inlägg.

Det skulle bli förödande om de svenska ägarna förlorade kontrollen över sina företag i utlandet genom drastiska lagstiftningsåtgärder och företagsdemokrati à la Jugoslavien, säger Myrdal.

Förödande för vem? Inom arbetarrörelsen måste vi sympatisera med sådan utländsk lagstiftning som syftar till att ge ökat inflytande åt löntagarna. Det är ett tecken på vår internationella solidaritet.

* * *

Ovanstående är exempel på vad som rymdes inom debattens ramar 1969 och åren strax därefter. Det viktigaste jag vill säga med den här texten är att det slags uttalanden som exemplifieras ovan och som formulerats från en vänsterposition, knappast längre rymts inom den offentliga debattens ramar. Och att detta kan få allvarliga följder.

Debattens ramar

”Debattens ramar” är förstås en liknelse. Jag ska utveckla den. Arenor för den offentliga debatten är av många slag: större och mindre tidningar, TV och radio, Sveriges riksdag. De är offentliga i bemärkelsen att alla i princip kan ta del av det som sägs där. Det gör förstås inte alla. Många läser Expressens förstasida eller ser på Rapport, inte så många lyssnar på P 1, endast de politiskt inbitna läser någon ledarsida, någon enstaka statsvetare läser i sitt nit riksdagens debattprotokoll. En handfull läser vad de små vänstertidskrifterna har att säga.

Arenorna är inte offentliga i bemärkelsen att vem som helst kan säga sin mening där. Kultureliter, ekonomiska och politiska eliter, fortfarande med en rätt kraftig dominans av män, är de som uppträder på dessa arenor. I en studie jag gjorde av 707 slumpmässigt utvalda debattartiklar i *DN* och *Svenska Dagbladet* som kunde bestämmas utifrån författarens samhällsposition, hade en författats av en arbetare. Dessa artiklar var publicerade under åren 1969-1989. Jag ser ingen speciell anledning att tro att den bilden nämnvärt förändrats det senaste decenniet.

Vid varje tidpunkt finns det ramar för vad som kan sägas på dessa arenor. Vissa åsikter kan helt enkelt inte framföras där. Det beror delvis på att vissa åsikter inte släpps fram även om det finns de som formulerar dem och försöker framföra dem offentligt. Arenorna har sina egna grindvakter. En debattredaktör på *Dagens Nyheter* sorterar kanske bort 80-90 procent av de inkomna bidragen och strukturerar dessutom i viss mån debatten genom att beställa bidrag till debattsidan. Av alla de uttalanden och pressmeddelanden som diverse organisationer sprider, väljer en nyhetsredaktion på TV att förbigå det stora flertalet med tystnad.

En faktisk bortsortering av åsikter som folk önskar framföra äger alltså rum. Bakom denna bortsortering ligger bland annat vissa föreställningar om vad som hör hemma i ett demokratiskt och seriöst offentligt samtal. De föreställningarna har ännu mycket viktigare konsekvenser än att vissa röster inte kan göra sig hörda. De påverkar vad folk faktiskt tycker och tror och vill säga offentligt. De påverkar den potentiella skribenten av debattinlägg. De bidrar till att bestämma ramarna för debatten även inom politiska partier, kvinnorörelse och fackföreningsrörelse. De påverkar också forskaren i samhällsvetenskap på sitt rum på

universitetet.

Dessa föreställningar är inte det enda som styr hur debatten ser ut. Medierna följer speciella rutiner, ser sig arbeta under tidspress, styrs av det specifika mediets möjligheter och begränsningar. Enskilda och organisationer agerar på olika sätt och kräver tillträde till debattarenorna. Mediernas ägare har intressen som bestämmer var vissa gränser går. Men föreställningarna om vad som är rimligt och riktigt att säga påverkar oss djupt. Det är den aspekten av debattens ramar jag diskuterar här. Ramar för debatten finns alltid. De rymmer olika slags verklighetsbeskrivning och värderingar vid olika tidpunkter. De rymmer alltid en viss spännvidd mellan åsikter, en viss möjlighet för ifrågasättande av de dominerande idéerna. Axplocket från debatten 1969 till 1974 ovan visade en del av det som rymdes inom ramarna då.

Sedan dess har den offentliga debatten tydligt förskjutits högerut ideologiskt sett. Ett marknadsekonomiskt samhällssystem är nu den givna, icke omstridda grundvalen för de förslag som framförs. I ett sådant samhälle är det svårt att principiellt kritisera att enskilda i kraft av att äga och kontrollera mycket stora ekonomiska resurser, har makt över andras välbefinnande utan att de har valts för detta. De multinationella företagen är numer okomplicerat våra vänner och välgörare (bara de stannar i Sverige och inte avskedar för många här). En svensk nationalism verkar vara på väg att bli en självklar utgångspunkt i debatten. Denna högersvängning i debatten har stärkts av Sovjetsystemets sammanbrott men har inte sitt upphov i det. Redan vid skiftet mellan 70- och 80-tal började idéer som de som citerats från åren 1969-1974 bli tillbakaträngda i debatten. Krav på privata lösningar av behovet av vård och utbildning, en kritik av välfärdsstaten och ett förgyllande av storskaligt privat ägande och marknadslösningar började nu slå igenom. Den skarpa kritiken av de multinationella företagen avtog, liksom talet om internationell solidaritet.

Högervridningen av debatten har komplicerade och sammansatta förklaringar som jag inte ska gå in på här. Det som intresserar mig i det här sammanhanget är inte varför debatten svängde som den gjorde, utan vad svängningen har inneburit för det offentliga samtalet. Viktig är frågan om det jag kallat debattens ramar. vad kan man uttrycka i det offentliga samtalet nu, 1999? Vad kommer att vara möjligt att uttrycka om, säg, tio år? Och vad spelar det för roll om vissa slags åsikter systematiskt hamnar utanför därför att de inte längre ses som rimliga och riktiga idéer att framföra inom en seriös offentlig debatt?

Hur kommer man då åt debattens osynliga ramar? Det finns ju en sorts påtagliga belägg för vad som kan sägas — nämligen det som faktiskt sägs. Men hur kan man förstå skillnaden mellan det som inte sägs bara för att ingen gitter säga det eller har tänkt på det och det som inte sägs därför att det är uteslutet av debattens ramar? Man kan aldrig vara säker. Men man kan resonera sig fram till ett ungefärligt svar genom att se till vissa saker.

Man kan se till *vad som faktiskt sägs*. Det verkar troligt att sådant som liknar och inte allvarligt går emot det som sägs på de stora arenorna, också skulle kunna sägas där. Att det ännu inte har sagts beror då på mer slumpartade omständigheter. Det finns däremot anledning att tro att sådant som kraftigt avviker från vad som sägs, sådant som till exempel pekar ut en politik i en helt annan riktning, är sådant som faller utanför ramarna.

Vad som är så självklart att det är underförstått är också viktigt att försöka förstå. Detta är sådant som också skulle kunna sägas, fast det inte behövs. Det underförstådda är förstås mycket svårt att komma åt. Men sådant som är logiska eller värderingsmässiga grundvalar för det som faktiskt sägs är goda kandidater. Sådana verklighetsföreställningar och värderingar som går stick i stäv mot det som är underförstått är troligtvis sådant som inte skulle få rum inom ramarna.

Svårigheter att få framföra vissa budskap på mediernas arenor kan också ge en fingervisning om ramarna. Men sådana svårigheter måste inte bero på att åsikterna inte uppfattas som acceptabla. De kan också bero på att det som en person vill framföra uppfattas som självklart

och ointressant, att det framförs i en form som inte tilltalar det speciella mediet, eller att det framförs av en icke-kändis.

Reaktionen på sådant som sägs kan ge ledtrådar. Kraftiga samstämda reaktioner mot något inlägg tyder på att detta ligger nära debattens gränser, kanske att ramarna kan komma att snävas in så att sådana åsikter hamnar utanför.

Jag ska använda dessa tecken på hur debattens ramar kan tänkas se ut när jag nu övergår till att spekulera om hur ramarna ser ut just nu, ungefär tjugo år efter den genomgripande högersvängningen. Vilka av det slags åsikter som jag exemplifierat med citaten från åren 1969-1974 ryms inom den offentliga debattens ramar 1999?

Nu det 1999

Att det kapitalistiska systemet är i grunden sjukt och att vi bör eftersträva planhushållning eller på annat sätt ersätta kapitalismen var alltså åsikter som rymdes inom debattaramarna 1969. Den här artikelns inledningscitат handlar ju om socialism och planhushållning. Min gissning är att det skulle vara ytterligt svårt att få in ett sådant uttalande på *DN Debatt* idag. Framför allt finns det inte så många kända personer som skulle vilja framföra det.

Anledningen till att jag tror att sådana uttalanden som Hjalmar Mehrs ligger utanför ramarna har att göra med vad som faktiskt sägs i debatten. Marknaderna själva, säger retoriken, ska styra ekonomin. Planhushållning förknippas inte längre bara med de kapsejsade öststats-ekonomierna utan med all sorts offentlig styrning av de ekonomiska förhållandena. Men detta är alltså inte en svängning som inträffat efter de östeuropeiska statssystemens haveri. Redan vid mitten av 80-talet skulle ett uttalande som Mehrs förefallit i alla fall näst intill lika omöjligt som nu i *Dagens Nyheter*. En Ung Vänster-ordförande som yttrar något åt det hållet på någon mindre offentlig arena kan också räkna med just en kraftig och samstämd motreaktion.

Det värsta med detta är väl inte i och för sig att just diskussioner om planhushållning inte längre kan föras upp på dagordningen. Utan att alla slags förslag som inte utgår från de grundläggande ägar- och maktförhållandena i vårt nuvarande samhälle blir misstänkliggjorda. Idéer med det vagaste släktskap med marxism, till exempel att det inte nödvändigtvis ligger i allas vårt intresse att de stora företagens ledningar har så fria händer som möjligt att styra och ställa med företagen, misskrediteras. Till och med förslag på beskedliga förflyttningar mot ett mer socialliberalt samhälle, ett Sverige med en omfattande offentlig sektor och skattefinansierad omfördelning mellan rika och fattiga, kan komma att uppfattas som alltför stötande för offentligheten.

Kanske börjar ramarna redan utesluta även inte särskilt genomgripande förslag som skulle peka i den riktningen. För det slags rätt jämlika men marknadsekonomiska samhälle som förespråkades av många, såväl arbetarrörelseföreträdare som människor från partierna till höger om socialdemokraterna åren kring 1969, krävs resurser och resursomfördelning. Subventionerad tandvård, mer pengar till skolor med många barn till föräldrar med problemfyllda liv, en väl utbyggd nästan gratis sjukvård är sådant som under flera decennier minskat, om än aldrig avskaffat, klyftor mellan olika grupper i Sverige. Mig veterligt har inget system som inte använt en omfattande offentlig sektor som hävstång för omfördelningen lyckats uppnå detta. För en väl fungerande offentlig sektor krävs resurser. Den naturliga källan i Sverige är förstås skatter. Inför valet 1998 bildades Skattebetalarnas organisation som ville sprida ett upprop som bland annat hävdade att

... vi är den nedtystade majoriteten av villiga skattebetalare, som i undersökning efter undersökning visar sig ligga på omkring 80 procent av väljarkåren. [...] Vi kan t o m tänka oss att betala mer skatt ur våra ibland tunna plånböcker, om vi bara får behålla standarden på skola, sjukvård, äldreomsorg och olika slags omsorg." Och som avslutades med uppmaningen "Underskatta oss inte. Vi vill bli

uppskattade efter förtjänst!”

Detta var väl ändå inte riktigt i linje med krav på införande av planhushållning eller ens en radikal utjämningspolitik? Nja. Jag citerar ur ett (skadeglatt) kåseri i *Aftonbladet* där det beskrivs vad som hände när Skattebetalarnas organisation ville införa uppropet som betald annons i *DN*. (Jag har också fått historien återberättad för mig av en av initiativtagarna till organisationen.)

... tji fick man. Först meddelade *DN* utan motivering att redaktionsledningen inte godkände annonsen.

När föreningen frågade efter skäl till att annonsen avvisades svarade en annonsdirektör att en tidning har rätt att tacka nej till annonser som den finner kränkande, till exempel annonser som innehåller hets mot folkgrupp.

— Men vi vill bara tala om att vi gillar att betala skatt, svarade föreningens kassör. Det kan väl inte kallas för hets mot folkgrupp?

Efter denna invändning lotsades annonsen ännu högre upp i *DN*-hierarkin. Nu uppgavs skälet till att *DN* nekade att ta in annonsen vara att innehållet kunde förväxlas med redaktionell text.

— Hur kan det vara möjligt, undrade en förvånad föreningskassör. *DN* är ju emot nästan alla skatter. Vi är för skatter. Någon risk för sammanblandning kan inte finnas.

Var det debattens ramar som så när slöt sig för att hindra detta upprop om skattevilja? Efter olika turer infördes till sist annonsen i *DN*. Andra tidningar och radion kommenterade utspelet och gjorde sig dessutom alltså lustiga över *Dagens Nyheter*. Men mot bakgrund av eliternas totala uppslutning bakom kravet på sänkta, eller åtminstone inte höjda, skatter kan jag verkligen tänka mig att medarbetare i *DN*:s redaktionsledning ryggmärgsmässigt kunde anse att detta var något som inte hörde hemma i den seriösa debatten. Och ramarna som *DN* upprätthåller 1999 kan mycket väl ha övertagits av *Aftonbladet* och *Aktuellt* om ett år.

* * *

Att de multinationella företagen, även de svenskägda, är ett hot mot demokrati, rättvisa och ekonomisk utveckling, speciellt i de fattiga länderna är inte en analys som framförs ofta i 1990-talets Sverige. Ändå är problemet med de multinationella företagens makt knappast mindre än på 1970-talet. Hur ser ramarna ut när det gäller dessa frågor och hur hänger de frågorna samman med dem om nationalism till skillnad från förespråkande av internationell solidaritet?

Vissa ledtrådar kan man få från logiken i det som faktiskt sägs. När marknadsekonomi är det enda som kan tänkas, mattas också kritiken mot systemets mäktiga, det vill säga de stora privata företagen. Man kan också gå på vissa reaktioner mot sådant som har sagts. När vänsterpartiets ledare Gudrun Schyman i slutet av 1998 kritiserade Sydafrikas köp av svenska JAS-plan, hade vissa av reaktionerna på hennes uttalande drag av anklagelser för landsförräderi. (Det kritiserades också att hon inte skulle ha respekterat Sydafrikas regerings beslut men det lämnar jag därhän i sammanhanget.) Ragnar Ludvigsson och Conny Holm vid verkstadsklubbarna på Saab i Linköping respektive Jönköping uttryckte sig på följande sätt i Metallindustriarbetareförbundets tidning:

Vänsterpartiets ledare Gudrun Schyman har varit på julturné, närmare bestämt i Sydafrika. Där träffade hon landets vice Försvarsminister vid en lunch och helt enkelt uppmanade honom att Sydafrika inte skulle fullfölja JAS 39 Gripen-affären med Sverige.

Agerandet är absurt. Med vilken rätt gör hon ett sådant uttalande? Hennes agerande riskerar att spolia hela affären, hon har orsakat stora problem för UD som nu måste gå in och dementera. Vänsterpartiet som är en samarbetspartner till den svenska regeringen kan inte åka runt i världen och agera samvete. Schymans agerande kan få långtgående konsekvenser för svenskt näringsliv. Vilket land vågar lita på Sverige när regeringen har samarbetspartners som Schyman.

Schyman är emot EU och jobbar stenhårt för att fransk och amerikansk flygindustri ska få sälja till Sydafrika. Med sådana politiker på hemmaplan behöver svensk industri inga konkurrenter och med sådana politiker är det inte konstigt att vi har en hög arbetslöshet.

Nu ska man förstås inte dra alltför stora växlar på ett enstaka inlägg i en facklig tidskrift. Den ABF-medarbetare som 1974 ansåg att internationell arbetarrörelsesolidaritet kunde tänkas kräva vissa svenska uppoffringar riskerade antagligen inte sitt eget jobb om det gick dåligt för Eriksson, medan Ludvigsson och Holm kanske faktiskt är rädda att bli arbetslösa om JAS-affären skulle gå i stöpet. Dessutom ska sägas att inte alla reaktioner på Schymans uttalande var negativa. Men det är ändå värt att notera vad det är dessa arbetarrörelseföreträdare anser borde hamna utanför debattens ramar, det vill säga vad en känd svensk inte bör säga offentligt. Man bör inte antyda att ett svenskt storföretags framgångsrika försäljning kan ha negativa konsekvenser. De negativa konsekvenser det gäller här skulle förstås inte drabba oss i Sverige, utan handlar om vapenupprustning i Afrika (medan vi i Europa vill rusta ner) och om ett minskat utrymme för en social utveckling i ett land med desperat fattiga som Sydafrika (medan ingen arbetslös Saab-arbetare än så länge riskerar att hamna i misär i Sverige).

Nu är det väl inte helt givet att dessa negativa konsekvenser för Sydafrika och södra Afrika verkligen följer, liksom det inte är givet att de anställda på Saab i längden gynnas av denna affär, eller av att kritiklöst sluta upp bakom Saabs affärsstrategier. Men poängen är att vi är mycket illa ute om den offentliga debattens ramar utesluter kritik som skulle kunna missgynna svenska intressen, eller uttalanden som ifrågasätter att det som är bra för Saab skulle vara bra för Sverige. I så fall utesluts faktiskt en förutsättningslös diskussion om vad som utgör en rättvis världsordning. Och om debattens ramar utesluter kritik av sådant som gynnar svenska företag ställs aldrig frågorna om vilka svenskar det är som gynnas.

* * *

Man kan fråga sig om debattens ramar är mer eller mindre rymliga 1999 än 1969. Svaret är på inget sätt givet om man ser till hela debatten. Det går förstås också att hitta sådant som ryms inom ramarna nu men som knappast gjort det 1969. Men när det gäller just de frågor jag diskuterat här tror jag pluralismen var större 1969 än nu. Citaten från 1969 och åren strax där-efter visar på mycket olika värderingsgrunder och kanske framför allt olika uppfattningar om sambanden i världen, som låg till grund för skiftande politikförslag.

Men oavsett debattens spännvidd då och nu är det förskräckande vilka tankar som redan är på väg att utdefinieras ur det seriösa samtalet. Just nu går det knappt att säga att det skulle kunna finnas andra samhällslösningar än de kapitalistiska, som medför stark maktkoncentration till människor som äger företag, men som inte kan avsättas av företagets missnöjda anställda eller av människorna som bor i det nedsmutsade industriområdet. (Eftersom de ju inte är tillsatta av dem.) Eller att vi kanske åtminstone måste beskatta företagen och oss själva så mycket att vi kan återställa den offentliga sektorn för att inte klyftorna ska öka än mer. Eller att det är lika illa då den belgiska bilfabriken läggs ner och flyttas till Sverige som tvärtom. Och att det är värre när fabriken i São Paulo läggs ner än när den i Norrköping slår igen, eftersom de anställda i São Paulo riskerar en nöd som de arbetslösa i Norrköping inte drabbas av. På DN:s kultursida kan väl en skribent fortfarande lite pittoreskt framföra att man tycker det är fullständigt ointressant ifall Sverige inte ens kommer med i VM-slutspelet i fotboll eller vinner VM. Men skulle en nyhetsuppläsare på Rapport kunna ens antyda att det inte var en den stora glädjens dag i Sverige när Tre Kronor vunnit hockeyguld?

Att vissa viktiga frågor och vissa vinklar av dem faller utanför debatten, genom grindvakternas bortval av dem eller genom själv censur har ju också konsekvenser för vilken politik som faktiskt förs och olika samhällsgruppers inflytande. Visst säger folk en sak offentligt och gör sedan en annan och visst styr även andra krafter än ordens. Men man ska

ändå inte underskatta betydelsen av debattramarna. De bestämmer i hög grad också ramarna för vilka nya politikförslag som kan födas och riktningen för olika politiska åtgärder.

Men det kan bli värre. Jag ska förmedla min personliga skräckvision. Den beskriver en *möjlig* utveckling om debattramarna snävas in ännu mer i de frågor jag berört. Om något som liknar den blir verklighet eller inte beror på faktiska maktkonstellationer i samhället och av vad som händer i världen och Sverige utanför debatten. Men det beror också på debattens egen inbyggda logik, som hänger samman med maktförhållandena, men inte enkelt avspeglar dem. Det handlar även om vänsterns förmåga och mod att formulera alternativ till nuets politik.

En morgon 2009

Starkt gråvitt aprilljus tränger in mellan de slarvigt fördragna gardinerna. När klockteven börjar mala nyheter från andra sidan rummet vaknar jag med en obehagskänsla som inte bara beror på att klockan är 6.30 och på vad nyhetsinslaget handlar om. Morgonnyheterna presenterar mångordigt en trebetygsuppsats från Uppsala universitet som visar att höga skatter i ett samhälle leder till ökad kriminalitet. Inte bara skattefusk, som man väl kunnat tänka sej, utan fler mord och våldtäkter också. Den unge författaren har även hittat ett troligt samband mellan självmordsfrekvens och skatter. Det är inte så särskilt väl belagt, men *Aktuell TV-rapports* morgonsändning visar ändå en karta över Europa där hög skatteländer är markerade med rött och lågskatteländer med blått. Sen lägger man på en karta med hög och låg beräknad självmordsfrekvens och visar hur den röda kartan nästan sammanfaller med kartan för många självmord. Studenten i studion blir själv lite generad och säger nervöst att det nog ändå beror lite på hur man räknar, men nyhetsankaret mal obekymrat vidare om skatternas farlighet och undrar om uppsatsförfattaren tror att självmord helt skulle upphöra om man avskaffade de sista skatterna i Sverige? Den unge mannen, som uppenbarligen inte har TV-vana, vrider sej och försöker säga att sambanden nog ändå är mer komplicerade än så och... Vid det laget har det stressade nyhetsankaret som måste presentera nästa inslag, redan avbrutit honom och avslutat med ett "Det återstår att se om våra politiker tar dom mänskliga aspekterna i beaktande när dom bestämmer morron-dagens skattetryck."

Medan jag röjer av gårdagskvällens klubbiga middagsdisk från köksbordet och försöker få tolvåringen att skynda på istället för att spela dataspel, ögnar jag igenom DN:s förstasida. Medan rubriken till en mindre uppslagen artikel lyder SKATTER DÖDAR VISAR NY FORSKNING är huvudnyheten JONSSON TAR STRID MOT LANDSFÖRRÄDERIET. AB:s CHEFREDAKTÖR GÅR?

Den handlar om statsministerns hårda attack mot *Aftonbladet* som publicerat ett visst debattinlägg. I det argumenterade en facklig företrädare för att en oberoende kommission borde granska om vissa svenska storföretag är lika etiska i sin lönesättning i sina fabriker i utländerna, som de är i Sverige. Eller att man åtminstone kunde ordna en hearing om lönesättning i olika länder. I varje fall kanske diskutera saken på fackföreningsmöten.

En dryg timme senare, när jag står på en proppfull perrong och väntar på den försenade tunnelbanan till universitetet, kan jag inte längre förtränga den där obehagskänslan jag vaknat med. Den handlar om denna termins föreläsning om marxism och feminism som jag ska hålla för andraterminsstudenterna om en knapp vecka. Efter förra terminens föreläsning hade en grupp studenter skrivit till universitetets rektor och klagat. De anförde att min "så kallade vetenskapliga föreläsning" grundade sej på skrifter författade av en av de stalinistiska gaskamrarnas föregångare. Vidare gjorde deras analys gällande att jag i min föreläsning "ifrågasatt demokratins grundvalar." då jag redogjort för vissa kvinnogrupper krav på statliga, skattefinansierade barndaghem. Rektorn hade skickat brevet vidare till nån okänd kommitté inom universitetsväsendet som troligen inte kommer att göra nåt med det på överskådlig tid, så jag känner mej inte särskilt orolig för reprimander från universitetets sida. Men vad ska jag göra med själva föreläsningen?

För några veckor sen delade en grupp studenter ut flygblad mot det ”marxist-nazistiska inflytandet” på universitetet. Mitt namn och flera andra forskares och lärares nämndes där. Först blev jag nästan smickrad när jag såg vilken möda de lagt ner på att kunna svärta ner mej. De hade grävt fram en gammal artikel som jag skrev när jag engagerade mej i solidaritetsrörelsen för Centralamerika på 1980-talet. De hade funnit att jag kritiserat världens största demokrati då den försökt stoppa de ”marxist-nazistiska gerillaterroristerna” i Centralamerika. Ja, man kunde nästan dra slutsatsen att jag hade stött de Sovjet-ledda marxist-nazisterna som slogs mot de USA-stödda demokratiska regeringarna i Centralamerika. Lyckligtvis hade studenterna förstås inte tillgång till nåt av de många flygblad jag delat ut som helt uppenbart stödde de centralamerikanska folkrörelserna och gerillaorganisationerna och där vi inte skrätt orden vad gällde USA-imperialismen. Lyckligtvis hade de inte heller upptäckt att jag i flera år varit verksam i en ytterligt fredlig och reformistisk organisation med ordet ”kommunisterna” i namnet. Det var lite förbluffande att bli uppmärksammas för nåt man gjort för mer än tjugo år sen, som dessutom vid den tiden av i alla fall ganska många ansågs helt legitimt. att protestera mot imperialism och förtryck. Men sen har det känts alltmer obehagligt. Att bli utpekad som en nazist och antidemokrat. Och vilka förvirrade begrepp de måste ha, studenterna. ”Marxist-nazistisk”!

När jag stiger på den fullproppade vagnen stöter jag emot en ung flickas idiotiska Tvilling-väska. Tvilling-modet syns överallt omkring mej och ökar min irritation. Jag är irriterad för att jag känner mej inträngd i ett hörn ifråga om min föreläsning. Jag är pressad över att vara tvungen att söka om nya forskningspengar mycket snart. Och så är jag arg över Tvilling-modet som orsakat ett stort bråk mellan mej och min tolvårige son. Överallt ser man det: Tvilling-mössor, Tvilling-jackor, Tvilling-halsdukar, Tvilling-portföljer, Tvilling-paraplyer. Jag tror jag kräks.

Jag har två uppslag till forskningsprojekt. Det jag helst vill göra har mognat inom mej i nästan tio år nu. Det handlar om sambandet mellan den svenska nationalismen, hårt uppknuten till de delvis Sverige-baserade transnationella företagens behov, och de allt snävare ramarna för den offentliga debatten. Statsministerns attack mot fackföreningskvinnans modesta förslag om en granskning av företagens lönesättning utomlands skulle vara ett givet studieobjekt. Men går det att få anslag för ett sånt projekt 2009? Går det att informera om vad man kommer fram till? Vad blir man kallad om medierna släpper fram ens resultat? Eller bara drar fram att det finns statligt finansierade forskare som ställer såna frågor? (Och om de dessutom stött marxist-nazistiska gerillarörelser?)

Jag har den idiotiska Tvilling-väskan pressad mot magen. Hälften av den, troligen den riktiga väskan, är illgul med lila kanter. Dess tvilling som inte går att bära nåt i eftersom den bara har ett målat blixtlås och ett låtsasfack på framsidan, är lila ined gula kanter. Det står TVILLING med lila på den gula väskan och med gult på den lila. När min son började tjata om en Tvilling-jacka var jag inte så negativ. Tvilling-modet hade kommenterats en hel del i medierna. Diverse rätt intressanta tolkningar hade erbjudits. En handlade om ungdomars ensamhet. De fördubblade klädesplaggen och attiraljerna skulle motsvara ett behov av att som människa ha en like, en tvilling som alltid finns med en. En annan förklaring såg det som ett behov av att visa att man hade råd med nåt onödigt och totalt oanvändbart vid sidan av det praktiska, nu i ekonomiskt dystra tider.

Min andra projektidé är så mycket tryggare och säkrare än den om nationalismen. Jag skulle jämföra retoriken i den namnstrid som just nu rasar inom Vänsterpartiet Liberalerna, med partiets förra namnstrid, den om ordet ”Kommunisterna”. Sånt här skulle det säkert gå att publicera resultat om. Visserligen är frågan ur ett större perspektiv ganska ointressant. VPL följer bara den allmänna ideologiska trenden och jag tvivlar inte en sekund på att de kommer att bestämma sej för att slopa v:et. Men jag har ändå en rätt spännande infallsvinkel på frågan. Jag tycker mej ha sett att argumentationen i de två namnstriderna är nästan identiska, att de

följer samma mönster.

Flickan med Tvilling-väskan ska inte av vid Universitetet, så jag får pressa mej förbi henne för att komma av. När jag och sonen kom till Tvillingbutiken, trendigast i stan, kände jag att bara verklighetsfrämmande kulturskribenter kan göra djuppsykologiska tolkningar av ett fenomen som Tvilling-modet. Vad det handlade om var helt enkelt att ett företag hade

kommit på hur man kunde ta ut Tvilling-priser. Man tillverkar en jacka, ett par jeans, en tröja och sen gör man oanvändbara kopior i billiga material och med påmålade detaljer och hänger på. Sen dubblar man priset mot vad jackan, jeansen eller tröjan skulle kostat, och saltar dessutom på ytterligare lite. Så får man ut priset för drygt två jackor för tillverkningskostnaden av kanske en och en fjärdedels jacka. Trots att jag kände mej grundlurad var jag ju tvungen att köpa pojken hans hett eftertraktade svin-dyra jacka med den fåniga oanvändbara kopian fastsydd vid axeln. Jag hade ju redan lovat.

Föreläsningen är mitt mest överhängande bekymmer just nu. Vad ska jag egentligen göra när det är dags igen? Hålla föreläsningen på samma sätt som i höstas, och låtsas som ingenting hänt? Eller ska jag börja från grunden och förklara vad marxism är, vad nazism är, att Hitler och Stalin inte var samma person, prata om vad marxism respektive feminism tillfört samhällsvetenskapen av nya viktiga perspektiv? Tänk om de delar ut det där flygbladet utanför föreläsningssalen, ska jag då bara kunna låtsas som ingenting? Eller om jag kunde slingra mej ifrån föreläsningen på nåt sätt. Kanske kan jag be min yngre kollega hålla en föreläsning om den nu så populära moderskaps-/behagafeminismen med sina många grenar istället. Men så tänker jag på de studenter som varit positiva till föreläsningen och ställt intresserade frågor efteråt. Näe! Jag kan väl ändå inte backa. Jag kan inte låtsas som om det inte funnits nån marxism. Och inte kan jag låta min föreläsning ersättas av en positivt hållen utläggning om strömningar inom moderskaps-/behagafeminismen. Studenterna kan inte få gå ut min kurs och tro att den enda sorts feminism som finns är den som handlar om att förverkliga sej själv som kvinna genom att renodla de traditionella kvinnorollerna. modern, vårdaren, den behagande kvinnan. Jag måste stålsätta mej, vara beredd på vad som helst under föreläsningen, men förklara för dessa historielösa ungdomar.

Men det här är ett Tvilling-beslut tänker jag. På den snöslaskiga gångvägen upp mot universitetet ser jag en ung man i det allra senaste: ett par Enling-jeans. Snart kommer Tvilling-plaggen och Tvilling-prylarna att vara spårlöst borta från gatorna och butikerna. Det som orsakat den maktkamp som fortfarande tyst pågår mellan mej och min son, är hans oerhörda trendkänslighet. Inte ens tonårig vet han före alla andra vad som är på väg ut och vad som är på gång att bli inne. En vecka efter inköpet av den dyra Tvilling-jackan ville han ha en Enling-jacka istället. ”En enling-jacka, va e de för nåt?” undrade jag okunnigt. ”En jacka som e en förstås, bara en jacka, utan en sån där på axeln som på min Tvilling-jacka.” ”Okej, ja klipper av tvillingen på din jacka”, försökte jag, men anade redan att jag inte fattat nånting av en tolvårigs modeterroriserade värld. Och det hade jag förstås inte. ”Nej”, skrek han, ”eru stuppi eller nåt? Då blire ju en halv Tvilling-jacka! Ja vill ha en Enling-jacka sa ja ju! De måste ju stå ENLING på! Fattaruväl att en jacka som de står TVILLING på inte e en Enling-jacka!” Det fattade jag ju. Helt stuppi är jag inte. Och jag fattade också att jag inte borde ägna mej åt djuppsykologiska tolkningar av det annalkande Enlingmodet, utan ringde direkt till Enling-butiken och frågade efter priset på deras jackor. Mycket riktigt. Nästan dubbelt så dyr som min sons Tvillingjacka, det vill säga närapå fyra gånger så dyr som en vanlig jacka. Om såna över huvud taget går att få tag på längre. Än så länge står jag och pojkens pappa emot de sårade ögonkasterna och de igensmällda dörrarna. Men vad ska vi göra när alla i hans klass har Enling-jackor?

Mitt Tvilling-beslut står klart i samma stund som jag bestämmer mej för att hålla min föreläsning om den marxistiska feminismen som jag vill hålla den. Jag kan inte söka pengar

för forskningsprojektet om nationalismen också. Jag kan inte ha bråk på alla fronter. Det får bli namnbytarprojektet. När jag passerar mannen i Enling-jackan, som strosar fram som om han hade all tid i världen, tänker jag att det var tur att jag fattade det här beslutet innan Tvilling-modet hunnit bli helt ute. Det är nämligen fortfarande ett helt moderiktigt beslut. Ett riktigt och äkta beslut som jag kan stå för. Med de rätta färgerna. Och sen ett påhågsbeslut med omvända färger och tveksam kvalité. (Och kanske att jag i längden rar betala ett Tvilling-pris för hela beslutspaketet.) Min självvirkiska fyndighet lättar upp den sista biten fram till universitetets huvudingång. Men vad är det för flygblad ungdomarna delar ut vid entrédörren? Jag ökar takten och sticker händerna i kappfickorna när jag passerar dom så jag slipper få ett flygblad i handen.

Maria-Pia Boëthius: Den mördande hierarkin

ÅSIKTSKLIMATET I SVERIGE idag påminner mig mycket om 60- och 70-talet, fast tvärtom. På 70-talet uppmanades man i varje fråga ”ta ställning”. Intog man inte rätt ståndpunkt eller vägrade att genast ta ställning därför att man ansåg sig veta för lite i ämnet, skälldes man för borgarbracka eller bakåtsträvare. Ett gäng åsiktskonstaplar höll ordning i leden; de var alla olika slags kommunister, från Skp:arna runt tidningen Gnistan till maoister. Sinsemellan hade de dessutom väldiga bataljer. Idag är några av dem fortfarande åsiktskonstaplar fast i motsatt riktning. Häpnadsväckande många av dem har idag gått in i mini-mediakonglomeratet Jan Stenbeck varifrån de prisar marknaden, hyllar det privata ägandet och det egna penninghopandet, som livets mening.

Om detta har Noam Chomsky något ganska underbart att säga:

Den liberaldemokratiska teorin och marxism-leninismen har mycket likartade ideologiska grundtankar. Jag tror det är ett av skälen till att det har varit så lätt för folk att under årens lopp förflytta sig från en position till en annan utan att uppleva det som någon större förändring. Det är bara en fråga om att avgöra var makten finns. Kanske kommer det en folklig revolution som ger oss makten i staten; eller också kommer den inte och då får vi istället arbeta åt dem som har verklig makt, nämligen näringslivet. Men vi utför samma uppgift. Vi leder de enfaldiga massorna mot en värld som de är för dumma för att själva kunna föreställa sig.

Det ohyggliga dödandet i kommunismens, kapitalismens, imperialismens och fascismens namn och idag nationalismens och fundamentalismens har förstås med ideologi att göra; allihop har hittat en ”tro” som de anser ger dem rätten att ta livet av sina motståndare, eller av dem som står i vägen för att förverkliga den rätta läran.

Idag är det fanatiska antikommunister, som påminner mig mest om 70-talets åsiktskonstaplar. Jag minns att jag tänkte om de mest renläriga KFML:arna att makterna måtte bevara oss från att de någonsin fick en maktposition. Det fanns ett slags sammanbitenhet parad med skummande rättfärdighet, som påminner mig om fanatiska antikommunister. Jag får en känsla av att också de är beredda att börja rensa ut; allt naturligtvis i ”det godas” tjänst. Varför ska man göra en vänsterpartist, som vis av det förflutna accepterat demokratin, ansvarig för Josef Stalins ohyggliga brott? Också högern var en gång rabiata motståndare till demokratin. De ändrade sig och har för länge sedan fått syndernas förlåtelse.

Vi borde söka svaret på frågan: Hur är det möjligt att män som Adolf Hitler, Josef Stalin, Saddam Hussein eller Franco i Spanien eller Pol Pot i Kambodja eller Sukarno i Indonesien eller alla de andra blodiga förtryckarna kunnat sitta vid makten år efter år— trots att vissa av dem varit avgjort sinnessjuka? Vilka är de omgivna av? Vilka ser till att deras paranoidea idéer omsätts i terror och dödande? Vad är det som förenar tyrannerna, vare sig de kallar sig höger eller vänster eller religiösa? Vad är det för groteska strukturer, som gör deras maktutövning möjlig? Hur ser de hierarkier ut som gång på gång och oavsett världsdel, ideologisk riktning eller religion skapar en monstros ledare, som omger sig med en lika monstros skara handgångna män? Vad är det som gör att ett folks förtvivlan eller utsatthet tas som intäkt för att skapa de mest vedervärdiga maktstrukturer där en liten elit håller hela folk i sitt järngrepp?

Nyligen hade jag intensiva diskussioner med kvinnor från övriga världen under ett seminarium om politik. Deltagarna från Iran och Kroatien var helt överens. Från början hade de sett positivt på förändring; det vill säga den iranska ”revolutionen” efter shahens flykt och i Kroatiens fall upplösningen av kommunismen. Men båda omvälvningarna resulterade i, med deras ord, missfall. I Kroatien tog en grupp nationalistiska män makten och problemformuleringsföreträdet, i Iran en grupp fundamentalistiska män. Resultatet blev regimer som inte speglar folkviljan och som oundvikligen kommer att leda till ytterligare konfrontationer och lidanden för folken.

Idén med att ”göra upp” med Sovjetregimen och kommunismen är naturligtvis att ”det får inte hända igen”. Och självklart ska alla de brott som begåtts i kommunismens namn kartläggas och spridas. Men det kommer att hända igen—om och om igen — under andra namn och andra ideologiska förtecken om vi inte erkänner att problemet inte är begränsat vare sig till nazism eller fascism eller kommunism; utan till själva maktstrukturerna, själva synen på makt och ”vinnare” och ”förlorare” och framför allt manliga hierarkier, där en man kan ta ledningen varefter de andra männen i eliten förvandlas till servila medlöpare, och feghet istället för civilkurage blir deras ledstjärna. Denna ständigt återkommande, manliga underordningen under ledaren är i det närmaste tabu att peka på. Men den blir tydlig när man betänker att Sovjet efter Josef Stalins död (efter en enda mans död) ändrade karaktär eller att detsamma skedde i Spanien efter Francos död. Hur var detta möjligt? Ensamma kunde de ju inte genomföra tyranniet. Ändå betydde deras död en stor förändring. Inte ideologin utan en enda man kan göra hela skillnaden. Vad är det som möjliggör något sådant?

Det finns andra faror med fanatisk antikommunism. Antikommunismen har redan visat sig vara en massmördarideologi; i Vietnam, i Sydamerika och i Indonesien till exempel. Och om de stora medierna i världen, ägda av storföretagsamheten ser det som lönsamt att bedriva väldiga antikommunistiska kampanjer kommer vi att se att alla de människor som nu författigas, betraktas som överskottsmänniskor här på jorden eller helt enkelt drabbats av budskapet att de ”inte behövs” kommer att söka sig till fascism eller fundamentalism eller extrem nationalism. Det är ju redan ett faktum i många länder.

Något annat som kan hända är att människor bestämmer sig för att Sovjetunionen trots allt var ett ”lyckat” experiment. Inte för människorna i Sovjet; även om var och en som besökt Ryssland häpnar över hur förhållandevis många det är som tycker att Sovjet var värt priset. Att de tycker att de hade det bättre under Sovjettiden än idag. Men framför allt för människorna utanför Sovjetsfären, i Europas välfärdsdemokratier till exempel. När man nu kan skaffa sig en viss överblick över 1900-talshistorien ser man att nationalstaten blev den tillflykt där de stora finansintressena tog betäckning undan ”hotande” kommunism eller revolution. Med Sovjet som varnande exempel gick de med på demokrati och bättre fördelning i form av välfärdssystem. Hellre demokrati än kommunism. Men i och med Sovjetunionens sammanbrott tappade de intresset för nationalstaten som tillflyktsort och den galopperande kapitalismen, kallad globalisering, blev ett faktum. Den girighet och arrogans och hänsynslöshet som utmärker dagens finanskapital kommer att föda nya monstersystem, precis som de en gång var barnmorskor till proletariats diktaturer. Att försöka skrämja bort människor från en idévärld om rättvisa, fördelning och utökad demokrati genom att ständigt identifiera dessa idéer med Sovjetkommunism kan bli förödande.

Göran Greider: Minnet av revolter

I JUNI 1976 antog LO:s kongress under stort jubel det löntagarfondsförslag som utredarna Rudolf Meidner och Anna Hedborg presenterat. Ombuden ställde sig spontant upp i bänkarna och sjöng Internationalen. Nu tycktes makten över ekonomin inom räckhåll! För första gången sedan tjugotalet ställde arbetarrörelsen krav som skulle få de kapitalägare, som vant sig vid att demokratin artigt gjorde halt vid deras styrelserum, att darra till. Precis efter andra världskriget hade visserligen begreppet planhushållning exploderat i den svenska debatten och lett till en våldsam mobilisering från höger. Men med planhushållning avsågs i socialdemokraternas efterkrigsprogram knappast så mycket mer än en bättre planerad kapitalism — en mer avancerad konjunkturpolitik och endast få direkta socialiseringsförslag, till exempel av bankväsendet. Nu stod mer på spel. Ägandet i sig självt och makten över investeringarna hamnade under debatt.

Själv tänker jag mig de där sjuttiotalsåren som en tid när en ny tingens självklara ordning faktiskt var i antågande. Det framstår idag som närapå fantastiskt att det vid denna tid och med arbetarrörelsens egna måttstockar mycket väl kunde hävdas att Olof Palme — numera själva symbolen för en svunnen och långtgående socialistisk övertygelse — faktiskt inte var särskilt radikal. Palme var ju föga intresserad av att utmana den ekonomiska maktkoncentration som i svenskt näringsliv accelererat i spåren av rekordår och övervinster.

Under samma period vände emellertid utvecklingen över stora delar av västvärlden. Efterkrigstidens fulla sysselsättning hade precis kulminerat och drivit ner vinstnivåerna inom näringslivet medan löntagarna flyttat fram sina maktpositioner och under några decennier hade det därmed blåst en progressiv vind genom västvärlden och stora delar av tredje världen. Från mitten av sjuttioalet och framåt har det i princip bara burit av nedåt på de flesta områden — i Sverige bara lite långsammare än i övriga Europa.

Åren vid mitten av sjuttioalet lämnade ändå en kometsvans av systemkritik och engagemang efter sig på himlen; det är därför som decenniet fortfarande förtalas av både ekonomer och litteraturkritiker. I Meidners fondförslag flöt ju en annan, mer socialistisk tradition för första gången på ett halvsekel upp till ytan och blev synlig: tanken att demokratin självklart bör omfatta också makten över ekonomin och produktionsmedlen. Varför skulle inte den sfär i samhället, ekonomin, som påverkar var och en av oss mer än något annat omslutas av demokratis principer? I sina mest grandiosa ögonblick kunde Meidner själv i intervjuer som gavs under denna tid i bisatser hävda, att det slags reformism som arbetarrörelsen ägnat sig åt under efterkrigstiden egentligen bara var ett märkligt stickspår i socialismens långa historia. Reformism hade ju aldrig vågat röra vid ägandet. I den lilla boken Löntagarfonder hördes rentav en omisskännlig ton från Marx och Engels berömda manifest, ja ställvis kunde det låta som Manifestet uppgraderats till välfärdsstatens epok:

Industrialismens historia är historien om uppkomsten av och konflikterna mellan klasser: en liten grupp har i ett tidigt skede av industrialismen tillägnat sig och därefter ständigt utvidgat sin äganderätt till produktionsmedlen. Det stora folkflertalet har endast kunnat försörja sig genom att sälja sin arbetskraft till produktionsmedlens ägare [...] Västvärldens industristater har successivt utvecklats i riktning mot välfärdssamhällen, där det privata ägandet av produktionsmedlen och marknadsekonomin principer visserligen har bibehållits men där klassgränser och klasskonflikter dämpats och suddats ut på många sätt [...] Men hur mycket samhället än har förändrats och hur mycket klassgränser och standardskillnader än har mildrats, så kvarstår dock en grundläggande och för ett industriellt samhälle ofrånkomlig företeelse: den genom ständiga nyinvesteringar skapade ökningen av realkapital tillfaller kapitalets ägare. [...] Denna makt kan givetvis kringskäras, men så länge man i princip håller fast vid den privata äganderätten och marknadsekonomin måste ingreppen hållas inom rätt snäva gränser. Västvärldens moderna ekonomiska historia vimlar av oräkneliga åtgärder mot monopol, karteller, truster och maktmissbruk av skilda slag. Men samtidigt förnekar ingen, att den ekonomiska utvecklingen i allt väsentligt styrs av kapitalägarna och deras

intressen.

Fondförslaget rörde vid hjärtat i kapitalismen: den privata egendomsrätten, och så fort det sker tänds en märklig gnista i många människors inre: en gnista inte bara av simpel maktberusning eller berättigad demokratiyrsel utan av den gemenskapstanke som är villkoret för att förändra världen. En socialist är nämligen alltid ensam. Jag menar att han eller hon av och till, i djupet av hela sin varelse, upplever sig som ensam gentemot hela den väldiga makt som rätten att bestämma över kapital och egendom ger. När denna rätt någon gång ifrågasätts blixtbelyses med ens våra samhällen. Vi ser det icke-naturgivna i den rådande ordningen. Vi ser för ett ögonblick epokerna avlösa varandra: kapitalismen är något övergående, liksom feodalismen eller de antika slavsamhällena. Tanken att ett radikalt annorlunda samhällssystem är möjligt jagar fram en märklig tillförsikt. Vi ansluts till en lång tradition av upprorsmakare vars namn och liv till sist förlorar sig i allt mer anonyma sekler. Vi kanske rentav kan lyfta blicken utanför det begränsade revir där vi verkar och se något av de globala sammanhangen.

Allt detta är vad jag kallar systemkritik. Och det är vänsterns uppgift att stå för den.

* * *

Det paradoxala är att just under en tid när kapitalismen är mer instabil än på mycket länge så har de systemkritiska perspektiven från vänster fått allt svårare att göra sig hörda. Till det finns många förklaringar. Murens fall hade troligen en fundamental men på många sätt underskattad effekt på förmågan att tänka systemkritiskt. Ty även alla de inom vänstern och inom den samlade arbetarrörelsen som betraktade det som ett stort historiskt framsteg att ett odemokratiskt, järngrått och ineffektivt imperium rasade samman har påverkats negativt av denna historiska händelse. Rädslan för att diskutera ett annorlunda samhälle, utopier eller mer radikala ingrepp i marknadsekonomin har tilltagit. I en mycket konkret mening tror jag att Murens fall och kommunismens plötsliga sammanbrott gjort det svårare för många att använda termer som klasskamp, arbetarklass eller socialism av det enkla skälet att de ingick i den tomma och förljugna retoriska fasad som realsocialismen höll sig med. I avsaknad av dessa begrepp och analysredskap har det därmed blivit svårare att uppenbara maktkonflikter i det rådande samhället. Och många har antingen villigt fogat sig i den pragmatism som realpolitiken numera erbjuder eller så har de helt enkelt inte vågat några tankesprång som går utanför den traditionella reformismens banor.

Rädslan för att förknippas med de världshistoriska men katastrofala löften som den ryska revolutionen en gång ställde ut har sedan nittiotalets början fungerat som en inre censurmekanism. Oktoberrevolutionen var, även för dem som insåg att Sovjetsamhället snabbt spårade ur i brist på demokrati, trots allt själva den mentala hävstången för mycket av systemkritiken. Oktoberrevolutionen utlovade en annan samhällsordning. Idag finns det ingen anledning att på något sätt hålla fast vid denna Oktoberrevolution. Systemkritiken borde i själva verket kunna bli starkare genom att alla förlamande lojaliteter till det världshistoriska rum — 1914 till 1917 — då kommunismen föddes överges. Det betyder inte att vänstern och arbetarrörelsen bör göra sig urarva: det historiska minnet är lika nödvändigt som någonsin för att gripa tag i de möjligheter till en bättre samhällsordning som måste gripas. Skulle vänstern acceptera den demoniseringens dagordning som nu uppställts i debatten så vore det ödesdigert — för när det historiska minnet försvinner så försvinner minnet av de utopiska men högst konkreta försök till fördjupad demokrati som ofta ägt rum inom och under de stora revolutionerna — från sansculotternas idéer under franska revolutionen till de revolterande ryska matroserna i Kronstadt 1921.

Den amerikanske historikern Murray Bookchin har i *The Third Revolution; Popular Movements in the Revolutionary Era* försökt att rädda minnet av de folkliga uppror underifrån som både bar upp de stora revolutionerna och hamnade i konflikt med dem när de ville gå vidare och genomföra den tredje revolution som både sansculotterna och kronstadtmatroserna

drömde om.

De stora revolutionära rörelsernas era, från den engelska på 1640-talet till den spanska revolutionen 1936-39, är idag på väg att försvinna ur medvetandet på även radikala unga människor [...] I den mån som dessa revolutioner alls ihågkomas avfärdas de som irrelevanta misslyckanden eller som startpunkten för auktoritära stater och deras härskare, såsom Oliver Cromwell, Maximilian Robespierre eller Josef Stalin. Men medan namnen på de tyranner som dessa revolutioner sägs ha frambringat lever vidare som historiska skurkar så är namnen på de människor som försökte rädda dessa revolutioners befrielsepotential i det närmaste förlorade, och så också de hoppingivande idéer de lade fram [...] Att en sådan epok, med alla dess problem och ideal, skulle kunna gå förlorad för minnet har varit en tanke jag inte velat tänka fullt ut.

När Bookchin vill häva den historiska minnesförlusten är det för att rädda föreställningen om att människans historia kunde ha varit en annan, att valmöjligheter har funnits och fortfarande finns. Upproren och de folkliga befrielseförsöken har genom historien ofta byggt på och hämtat moralisk styrka just ur minnet av tidigare sådana rörelser.

Vad sker om det historiska minnet på denna punkt uttraderas? Själva rottrådarna till de systemkritiska betraktelsesätten skärs av och tänkandet normaliseras inom de ramar som den liberala marknadsekonomin sätter. Minne och framtid är, i synnerhet för vänsterns och arbetarrörelsens vidkommande, obönhörligen sammantvinnade.

* * *

Det låter förstås filosofiskt. Socialistisk systemkritik som förklarar världen men inte har några förslag på hur den ska förändras. I själva verket har den marxistiska systemkritiken präglat ett samhälle som det svenska mer än de flesta har klart för sig. Folkhemsgenerationen inom arbetarrörelsen behöll i allmänhet, tvärs igenom den mödosamma reformeringen av samhället, mycket av den socialistiska synen på samhället. Först med den tredje generationen socialdemokratiska ledare fördes arbetarrörelsen in på ett ganska annorlunda spår. Tage Erlander är den gestalt som symboliserar spårväxlingen. Erlander beskriver i sina memoarer sin väg till arbetarrörelsen. Han hörde på tjugotalet Gustav Möller tala och ”fick ett intensivt intryck av hans vilja att omdana det svenska samhället”. Erlander blev djupt imponerad, ”man kan rentav säga fascinerad av honom” när Möller drog upp planerna för bättre bostäder, pensioner, socialförsäkringar. Men när Erlander skriver vidare om Möllers samhällssyn smyger sig en oro in i texten och här mäts avståndet mellan andra och tredje generationens socialdemokrater ut:

Men hos Möller skymtade också längre siktande tankegångar. Han skrev många artiklar i Tiden om författningsproblem, om socialiseringsfrågor osv. Här mötte något som vi uppfattade som ett spänningsproblem. Möller krävde att partiet skulle bli det stora sociala reformpartiet men samtidigt antydde han att samhällsproblemets lösning krävde mera djupgående förändringar.

Hos välfärdsarkitekten Möller dröjde ännu kvar det slags socialistiska och Marx-influerade systemkritik som länge tycktes försvinna ur rörelsen men aldrig riktigt gjorde det utan gick i dagen igen på sjuttioalet i och med löntagarfondsförslaget. Det var dessa underliggande strömningar som i decennier, och på ett nästan hemlighetsfullt sätt, gav en inre kompass åt arbetarrörelsens reformsträvanden. När den kompassen till sist nästan slutade fungera, när de systemkritiska perspektiven på kapitalismen närapå var uttraderat, ja då stod socialdemokratien mycket riktigt oerhört handfallen inför de kriser som från nittioalets början svept över landet och världsekonomin.

När frågan om ägandet och den ekonomiska demokratin inte längre ställs, ja när antikapitalismen — som är alla utopiers moder — inte längre är levande tycks något ske med den ideologiska orienteringsförmågan. Uppfattningen att det finns alla skäl att vara misstänksam mot marknadsmekanismens utbredning försvagas. Fältet lämnas fritt för privatiseringar, köp-säljssystem, entreprenader, utförsäljningar av statliga företag etc.

En inre spärr släpper. Man ser inte att det är de få socialistiska landvinningar som gjorts som man säljer ut. Systemkritiken upphör och det blir till slut allt svårare att också praktiskt orientera sig i politiken.

* * *

Sedan några år tillbaka har jag känt det starkt att det är ohållbart för vänstern och arbetarrörelsen att i längden enbart syssla med försvar av den offentliga sektorn och ett fasthållande vid de reformer som uppnåtts. I olika sammanhang har jag därför deltagit i den gryende debatt som rör ekonomisk demokrati och en förnyelse av arbetslivet och till och med av näringslivet. På sätt och vis har det ju alltid varit hjärtat i de socialistiska och kommunistiska utopierna — makten över människans arbete. Åter ser man hur minne och framtid är sammantvinnade. När den fromme fåraherden Gerrard Winstanley långt nere i det engelska sextonhundratalet talar om det jordiska paradiset — det enda paradiset som existerade för denne märklige panteist och upplysningsman ur folkdjupen — och proklamerar den gemensamma egendomen och det gemensamma arbetet där ”ingen lejer någon” och ”ingen låter sig lejas” som princip så tänds den där gnistan. För Winstanley var Gud ett ord han inte längre ville ta i sin mun ”ty jag har hållits i mörker av detta ord, just så som jag ser många människor hållas i mörker av det.” En tredjedel av marken i England låg under Winstanleys tid obrukad: fattigfolket som vandrade på vägarna hade inte tillträde dit. Den märklige essäisten Per Forssman skriver om detta i sin bok *Det kluvna samhället*:

Stängslen omkring denna mark var resta av människor, och borde därmed också kunna rivas av människor. Förr eller senare förlorar den utestängde respekten för dessa murar, över vilka han dagligen kan se allt det han utestängts från. Det är en evig sanning.

Winstanley uppmanade till jordockupation och hans konkreta utopi förverkligades här och var på den engelska landsbygden i form av så kallade grävarkolonier. De blev inte långlivade. Men den som trehundra år senare läser om detta känner gemenskapstanken leva upp, systemkritiken få ny näring.

Alternativen idag ska dock inte inskränkas till ren marknad eller total socialisering av alla produktionsmedel. Det finns en rad möjligheter att på andra sätt nyorganisera produktion och arbetsliv än de gängse privatkapitalistiska men som ändå har en vidare socialistisk syftning. Löntagarägda företag, kooperativ, utnyttjande av löntagarnas trygghetskapital, konsumentmakt, idéer om arbetslivets förnyelse — allt detta väntar på att börja dryftas på nytt efter en lång och förödande paus. I en rad sammanhang har jag tagit upp konkreta exempel på hur löntagare kan skaffa sig mer makt över investeringar och arbete. Dagens kapitalism präglas ju av en tilltagande anonymitet; de som fattar avgörande beslut om företag har inte längre ett starkt intresse av produktutveckling och saknar levande band till den lokala eller nationella miljö där de anställda lever. Kapitalägarna vill ha avkastning, punkt slut. Nya sociala mål behöver formuleras kring tillväxt och företagande. Sverige behöver en hudömsning där storföretags- och bruksortskulturen i grunden ifrågasätts. Och ännu återstår en av de stora omvälvningarna som vänstern bör gå i spetsen för: omvälvningen av arbetslivet. Det är vanmakten, auktoritetstron och lydnaden på Sveriges alla arbetsplatser som dagligen och under hela liv fortgående stympar människor. Jag minns hur chockad jag blev när en tjänsteman dök upp på konfektionsindustrin där jag jobbade för att med klockan i handen ta tid på mina moment — och det var 1979. Jag kunde fly därifrån. De flesta där kunde det inte. Inte konstigt att många på den arbetsplatsen sedan hade svårt för att acceptera de nya och bättre idéer om arbetsorganisation som sedan företaget kom med. De hade vant sig vid att misstro förändringar. Själva hade de aldrig tagit initiativ till sådana.

Med den socialistiska systemkritiken i bakhuvudet behöver man inte falla offer för de lättvindiga myterna om företaget — om nybyggare och entreprenörer som, bara de slipper skatter, ska rädda landet.

* * *

Minne och framtid: ett skäl till att idag åter stiga ner i det där världshistoriska rummet 1914-1917 är att man där kan hämta tillbaka en av de idéer som är avgörande för framtiden; internationalismen. Hos gestalter som Rosa Luxemburg och i viss mån även Lenin — båda motsatte sig krigschauvinismen — finns ett internationalistiskt arv att väcka till liv. I en mening kan man nämligen se hela perioden från 1914 till Murens fall som en lång parentes i socialismens historia. Sveket sommaren 1914, när Andra internationalen bröt samman inför de nationalistiska strömningarna, kom ju att de följande sjuttio åren splittra arbetarrörelsen i en kommunistisk och en reformistisk hälft. Kommunismen bevarade i retoriken det internationalistiska arvet men stod i praktiken för en nationalisering av den socialistiska solidariteten. Också de socialdemokratiska strömningarna vände blicken in mot sina nationalstater för att där, och ingen annanstans, förändra maktbalansen. Sommaren 1914 dog i realiteten den ”stora” solidaritetstanken om arbetarklassens förbrödring över nationsgränserna och sedan dess har den internationella solidariteten aldrig återfått samma utopiska roll inom arbetarrörelsen.

Nu, efter Murens fall, lever vi åter i en enda värld och det är kapitalismen som oinskränkt regerar den och det mer nu än 1914. Men istället för internationalism har vi idag, i vår del av världen, länge fått nöja oss med den europeiska horisonten. Själv är jag för Europaunionen och anser att vänstern från och med nu borde säga ett resolut Ja till Europasamarbetet. Som det nu är håller det kvardröjande nej till EU på att förlama stora delar av vänstern — miljöpartiet, vänsterpartiet och den radikala socialdemokratin. De restriktioner som EU-medlemskapet sätter på nationalstaten förhindrar reformer i Sverige, samtidigt som engagemanget på europanivå kör fast i det kvardröjande nej. För att kunna bryta sig ut ur detta dilemma och med bevarat förnuft bejaka Europasamarbetet är det nödvändigt att odla den internationalism som en gång var en självklar del i arbetarrörelsens tänkande — före splittringen i kommunism och reformism.

Det är vänsterns uppgift att peka på den onda logiken i de större ekonomiska sammanhangen. Jag tänker på det förhållande att varje europeisk regering tror sig tjäna på besparingar och budgetbalans nots att det sammantaget leder till en situation där alla regeringar drabbas av en försvagad efterfrågan. Enligt samma logik framstår det som rationellt för varje nationell fackföreningsrörelse att hålla tillbaka lönekraven och helst lägga sig under Europasnittet för att det egna landets export ska förbli konkurrenskraftig. Så uppstår en negativ spiral där alla lägger sig under alla, den europeiska lönenormen flyttas nedåt, och efterfrågan i ekonomin hålls tillbaka.

Överhuvudtaget handlar ju framtiden om samordning och åter samordning och i den meningen är det vänstern som kan ge svaren på problemen. Hos vänstern och arbetarrörelsen finns insikten att samarbete, inte konkurrens, är avgörande.

ILO:s senaste rapport ropar ut att en miljard människor i världen lever utan arbete eller med svag anknytning till arbetsmarknaden. Detta faktum förklarar, vid sidan av avregleringshysterin, mycket av kapitalismens instabilitet: underkonsumtion råder, skulle Keynes säga; överproduktion är Marx' term. Men existensen av denna miljard obehövda innebär i sista hand också att jämlikhetsspöket pressar på ur de planetära folkdjupen samt att därmed den socialistiska systemkritiken, rotad i ett historiskt minne, är mer nödvändig än någonsin.

Torbjörn Tännsjö: Endast arbetarrörelsen kan återupprätta demokratin

OM VI MED demokrati förstår tanken att folket ska styra sig självt, är demokratin ett radikalt och kontroversiellt projekt. Den demokratiska tanken hade viss aktualitet, i starkt begränsad form (till manliga medborgare, med uteslutande av barn, kvinnor och slavar) i Aten under ett par hundra år för mycket länge sedan (600-400 f. Kr.) och den har stått i centrum för samhällsdebatten under de senaste två hundra åren. Man kan tala om två ”parenteser” i mänsklighetens historia. Demokratin har alltid, i den mån den varit föremål för diskussion, varit ifrågasatt. Alla de mest berömda klassiska filosoferna var antidemokrater. Sokrates konspirerade mot demokratin, Platon teoretiserade mot den (han ville att eliten skulle styra) och Aristoteles fruktade att den skulle komma att innebära att underklassen styrde över samhället. Han såg den som ett ”degenerationsfenomen”.

Då demokratin blev en levande ideologi i modern tid backades den upp av arbetarrörelsen, den politiska vänstern och vissa upplysta liberala skikt i samhället. Men det konservativa motståndet mot demokratin var mäktigt. Det gjorde att demokratiska institutioner kom att införas gradvis, i former som delvis kom att kompromettera demokratins ideal. Den radikala klassiska direkta demokratin kom att förbytas mot indirekt, representativ demokrati, och vägen till allmänt politiskt deltagande var lång och slingrig. I vissa stater som anammade ett parlamentariskt styrelseskick skulle det dröja länge innan kvinnor fick rösträtt. Också idag är breda skikt i det moderna samhället uteslutna från det parlamentariska systemet, därför att de saknar medborgarskap i de länder där de lever. Förslaget att de ska få medborgarskap, som nu diskuteras i till exempel Tyskland, ger upphov till starka känslor inom den politiska högern.

Det är rättvist att hävda att den demokratiska tanken är en vänsteridé. Den demokratiska tanken går ut på att ”vanligt folk” duger till att styra sig självt. I sin mest radikala form är detta en tanke om att folk i gemen direkt ska fatta beslut om gemensamma angelägenheter. Folkviljan ska vara bestämmande för vilka beslut som fattas. Är människor oense är det folkmajoritetens vilja som ska vara bestämmande. Och vad folkets majoritet vill bestäms efter diskussion och allmän omröstning.

I den mån den direkta demokratin är svår att realisera, i ett modernt samhälle, bör det ske i indirekta former. Det är vad en principiell demokrat måste kräva. Valet av sådana former är en fråga om hur folkets vilja ska kunna bli bestämmande för de politiska besluten. En politisk institution är tillfredsställande, ur demokratisk synpunkt, om den garanterar att folkmajoritetens vilja, om en klar sådan finns i en fråga, också blir bestämmande för det politiska beslutet.

Betyder det att det inte finns något utrymme för politiskt ledarskap i en demokrati? Betyder det att politiska partier ska utforma sina ståndpunkter med stöd i enkäter kring vad människor redan anser? Naturligtvis inte. Politiska partier ska formulera ideologier och politiska förslag. Men om de inte får stöd för sina ideologier och förslag, då får de träda tillbaka. Det är innebörden i den radikala demokratiska tanken.

Mot denna tanke har i alla tider olika former av kritik riktats. Denna kritik har haft som gemensam nämnare tanken att vanligt folk inte duger till att fatta kloka beslut. Det är bättre att lämna över makten till experter. Den demokratiska ideologin har också med olika retoriska knep tunnats ut. Det har sagts i modern tid sådant som att demokrati inte egentligen är en fråga om att folket ska styra sig självt, utan bara en fråga om att folket ska få vara med och utse dem som ska styra det. Detta knep har varit av yttersta vikt för dem som velat försvara tanken att USA är en demokrati. I denna elitistiska form har demokratin därmed kunnat göras ofarlig. Den har berövats sin sociala sprängkraft. Vänstern har emellertid alltid hållit fast vid demokratin i dess klassiska form: Demokrati är folkstyre. Demokrati innebär att folkets vilja blir bestämmande för vilka politiska beslut som ska fattas. Om ett politiskt system är

demokratiskt eller ej beror av om det har denna egenskap. Leder det till att folkviljan (när en sådan föreligger) blir bestämmande för besluten är det demokratiskt. Har folkviljan satts ur spel, som fallet ju i realiteten är i USA, kan vi inte med fog tala om demokrati.

Men även om denna radikalt demokratiska tanke alltid ingått i vänsterns ideologi har vänstern ett komprometterat förhållande till demokratin som realitet. Traditionellt var vänstern radikalt demokratisk. Men den inrymde också kritiska synpunkter på demokratins konkreta uttrycksformer. Vänstern var snar att påpeka att också på papperet perfekt demokratiska politiska institutioner hotade att förlora sin mening i ett klassamhälle. I klassamhället kunde förvisso folkets majoritet vara fri att via sina politiskt valda representanter fatta vilka beslut den ville. Den skulle ändå vara oförmögen att driva igenom sin vilja i ett samhälle, där ägandet till produktionsmedlen var koncentrerat i ett fåtal händer. De som ägde den ekonomiska makten skulle i så fall vara förmögna att sätta ramarna för vad de politiska institutionerna kunde ta upp till beslut och för vilka beslut de kunde fatta. Fattade politikerna likafullt beslut kapitalägarna ogillade kunde de alltid sabotera dessa beslut.

En kritik med den här innebörden förekom redan hos Marx, i det han skrev om Paris-kommunen och klasstriderna i Frankrike. Den var välmotiverad, men farlig. Den kunde förvisso sporra till social omvandling, till politiska åtgärder som frigjorde de politiska demokratiska institutionerna, så att de kunde bli till genuina uttryck för folkviljan. Men den kunde också leda till likgiltighet, när samma institutioner utmanades från icke demokratiska krafter.

Den ryska revolutionen och dess samordning av vänstern världen över inom den kommunistiska internationalen kom att innebära en djupgående kompromettering av vänsterns demokratiska tänkande. Den del av vänstern, som anslöt sig till den kommunistiska internationalen, framför allt på grund av motstånd mot det första världskrigets meningslösa människoslakt, kom att inta positioner i förhållande till demokratin, som var djupt felaktiga. Demokratin avskaffades i Sovjetunionen. Detta fick stöd av vänstern i hela världen. Detta stöd möjliggjordes genom en överdriven, om än i grunden riktig, kritik av den existerande demokratin. Dess begränsningar gjordes till huvudsak, dess förtjänster glömdes bort. Samtidigt vägrade samma vänster att se att vad som i Sovjet beskrevs som en folklig demokrati var en renodlad partidiktatur.

Under perioden från första världskriget och fram till den kommunistiska internationalens upplösning 1943 var världens kommunistiska partier programmatiskt fientliga till demokratin. Invändningen mot det parlamentariska styrelseskicket gick inte bara ut på att de parlamentariska institutionerna i länder som till exempel vårt eget var otillräckliga, att de var fråntagna beslutsamt. Vänstern ville avskaffa dem och ersätta dem med något som kanske med hänvisning till Lenins skrift Staten och revolutionen kunde beskrivas i radikalt demokratiska termer ("sovjetmakt"), men som i realiteten skulle ha inneburit partidiktatur. Detta var ett allvarligt misstag. Den överslätande hållning vänstern intog när det gällde bristen på politisk demokrati i Sovjetunionen var djupt komprometterande. Den överslätande hållningen till brotten mot de mänskliga rättigheterna i samma land, som samma vänster intog, var inte bara komprometterande utan brottslig. Den berövade vänstern moralisk auktoritet då den till exempel angrep regimer och ekonomiska intressen i Västeuropa för en undfallande hållning mot Franco och falangen i Spanien. De som blev utsatta för berättigade angrepp från vänsterns sida kunde hävda att vänster och höger var lika goda kålsupare! Och så var det förvisso. Var sida hade "sina" blinda fläckar. Man såg vad man ville se, och man blundade för vad man inte ville se.

Folkfrontens antinazistiska kamp blev emellertid en vändpunkt. Vänstern i de västeuropeiska, parlamentariskt styrda länderna, kom att ompröva sin syn på de parlamentariska institutionerna. Ett principiellt försvar för det parlamentariska systemet växte fram och tog så småningom, under efterkrigstiden, programmatisk form. Den gängse synen blev att de parlamentariska

institutionerna skulle försvaras. I breda folkliga allianser skulle den kapitalistiska ägarmakten utmanas. Då ekonomisk demokrati infördes i samhället skulle det också innebära att den parlamentariska demokratin kunde blomma ut för fullt. De begränsningar denna demokrati led under, därför att den ekonomiska makten i samhället var ojämnt fördelad, skulle elimineras. Då socialismen var genomförd skulle riksdagen bli till ett fullödigt uttryck för folkets vilja.

Detta var den gängse hållningen inom vänstern under sent sextiotalet och tidigt sjuttiotalet. Med den som utgångspunkt var det också möjligt att rikta kritik mot bristen på demokrati i reellt existerande socialistiska stater. Denna kritik var inledningsvis lam, men den kom efterhand att radikaliseras. Vänstern kunde börja återupprätta sin moraliska auktoritet. Då man till exempel angrep regimerna i Väst Europa för deras brottsliga stöd till apartheidsystemet i Sydafrika var det inte längre möjligt att avfärda kritiken med någon generell kålsuparfilosofi. Vänstern i väst hade börjat göra sig av med sina blinda fläckar. Högern behöll sina.

Under början av sjuttiotalet, under inflytande av 68-rörelsen, skedde en radikalisering av vänsterns demokratiska tänkande. Det sena sextiotalets politiska uppvaknande innebar en radikal demokratisering av politikens former. En tanke som växte sig stark var att en social omvandling av samhället också måste innebära radikala politiska förändringar. Tanken att de parlamentariska institutionerna automatiskt skulle komma att blomstra i ett socialistiskt samhälle ifrågasattes. Tanken framfördes att dessa institutioner som sådana också behövde reformeras och kanske till och med ersättas av mer radikalt demokratiska institutioner.

Kvar stod förstas kritiken att de parlamentariska institutionernas beslutsfattingskraft kringkars av mäktiga ägarintressen. Ett annat problem, menade många inom den tidens radikala vänster-rörelse, var emellertid att själva det politiska systemets former var stelade och föråldrade. Det borde gå att finna mera direkta former av politisk representation, än det existerande parlamentariska systemet. Sådana synpunkter framfördes ofta i debatten och två personer, som skrev mera utförligt om saken, var Jörn Svensson och jag själv, Svensson med boken *Du skall ta ledningen och makten* och jag med boken *Demokrati och proletär revolution*.

I dessa böcker argumenterade vi för direkt arbetarstyre inom produktionen och för en direkt förvaltning från de boendes sida av de egna bostadsområdena. Medan Svensson intog en mer försiktig hållning, och såg den direkta folkmakten som ett komplement till riksdagen, lekte jag med tanken att den skulle vara ett alternativ till det parlamentariska systemet. Inspirationen för idéer som dessa var dels olika klassiska marxistiska skrifter, som till exempel Lenins ovan omnämnda arbete Staten och revolutionen, dels erfarenheten i olika samtida revolutionära försök att förändra samhället, som Portugal under lilljonas revolution 1974 och Chile 1970-1973. Här spelade olika rapportböcker, som Tor Sellströms skrift om folkmakten i Chile, stor roll. En annan inspirationskälla var den spanska revolutionen på trettiotalet. Här fanns också en filosofisk tradition att luta sig tillbaka emot, uttryckt av brittiska "gillessocialister" och "fabianer", samt av moderna "participatoriska" teoretiker (till exempel Carole Pateman) och jugoslaviska praxisfilosofer. Även den nordamerikanske språkfilosofen och namnkunnige kritikern av USA:s angreppskrig i Indokina, Noam Chomsky, företrädde liknande synpunkter.

En utgångspunkt för denna radikala framstöt i diskussionen av demokratins problem var en aningslös trygghet i tanken att de demokratiska landvinningar, som en gång gjorts, var säkra bastioner. Utvecklingen kunde omöjligt göras om intet. Det fanns bara en väg att gå och den ledde "framåt", mot fördjupade former av demokrati, mot ett mera jämlikt mänskligt samhälle.

Visst fanns det oro för utvecklingen. Den USA-stödda kuppen i Chile blev en bekräftelse på talesättet att socialismen inte med demokratiska medel kunde komma till makten. Vi som deltog i olika vänsteraktiviteter visste att alla våra mått och steg noga registrerades av säkerhetspolisen. Vi var övertygade om att de uppgifter som fanns om oss skulle komma att brukas, om en kontrarevolution av chilenskt snitt skulle drabba ett radikaliserat Sverige. Men jag tror

det är riktigt att påstå att vi som då tillhörde vänstern hade en så stark tro på vänsterprojektet, att vi bara kunde se den sortens möjliga bakslag som tillfälliga. Vi tänkte oss att samhället kunde och skulle förändras. Det skulle göras om i grunden. Och förändringarna var högst aktuella. Fåtalets ekonomiska välde skulle snart komma att brytas, makten och rikedomerna utjämnas, och de politiska institutionerna demokratiseras.

Detta stämningsläge under tidigt sjuttital var en grogrund för radikalt och djärvt nytänkande kring demokratins problem. Välöverbärgda och mindre välöverbärgda förslag fördes fram i diskussionen, olika experiment gjordes inom den radikala politiska rörelsen, som verkligen var radikalt demokratisk. Allt detta kan idag förefalla exotiskt men det var under tidigt sjuttital en realitet.

Hur annorlunda är inte situationen när det gäller demokratin idag. Nu har den djärva och spektakulära demokratidiskussionen avstannat. Ingen vågar driva tesen att de politiska institutionerna i grunden ska omskapas för att tillgodose radikalt demokratiska krav.

Varför? Förklaringen är enkel. Också den formella parlamentariska demokratin i vårt land, med alla dess begränsningar, är idag hotad. Det är en öppen fråga om den över huvud taget kommer att överleva. Det handlar inte om att någon med en kupp vill avskaffa demokratin, på så vis som skedde i Chile 1973. Det behövs ju inte! Det handlar i stället om att de demokratiska institutionerna successivt töms på innehåll. De går samma väg som en gång monarkin gjort. Formerna blir kvar, men de töms på maktpolitiskt innehåll. Elitismen vinner terräng på demokratins bekostnad.

Tre hot framträder i slutet av det tjugonde århundradet tydligt mot de parlamentariska demokratiska institutionerna i ett land som vårt. För det första ett politiskt hot genom EU-medlemskapet. För det andra ett ideologiskt hot, genom olika former av ekonomistisk ideologi, som genom politiska beslut tvingas på människorna. Och för det tredje ett substantiellt hot i form av globalisering av den ekonomiska makten. Verkningarna av dessa tre hot är ödesdigra och påtagliga i dagens Sverige.

Det politiska hotets verkningar är tydliga. Makt fråntas riksdagen. Den flyttar över till EU-kommissionen och ministerrådet, och på sikt till den monetära unionens institutioner, institutioner som inte ens är demokratiska i den uttunnade meningen att folket valt dem för att bli styrda av dem. Än mindre har de tillkommit för att reflektera någon folkvilja. Vissa av dem har över huvud taget inte valts av folket och de som valts av folket (som ministerrådet) har valts för helt andra uppgifter.

Det ideologiska hotet är inte mindre påtagligt. Människor fostras att i stället för att tänka över politiska beslut grubbla över hur de ska placera sina pensionspengar. Nyhetsrapporteringen gäller aktiemarknadens utveckling snarare än politiska sakfrågor, där olika alternativ framstår som tänkbara och realistiska.

Globaliseringens verkningar är alltför uppenbara för att behöva kommenteras. Om någon gång en politisk kraft framträder, med radikala politiska krav, blir svaret numera regelmässigt att kapitalet hotar att flytta från det land där kraven framförts, om de skulle förverkligas. Med hänvisning till vad ”marknaden” anser om saken avförs förslaget från dagordningen.

Finns det då inte något motstånd alls mot denna nedmontering av den politiska demokratin? Visst finns det. Det är vänstern, miljörörelsen, olika feministiska grupperingar, EU-motståndare med flera som bär fram det. Men det är än så länge trevande och försiktigt. Och det är sällan djärvt och nyskapande. Det är som om hoten mot de existerande demokratiska institutionerna tar andan ur kritikerna. De nöjer sig med att försvara det vi har, snarare än att formulera djärva tankar om framtiden. Ändå gäller nog här som i så många andra situationer att anfall är bästa försvar. Ska vi kunna försvara de demokratiska institutionerna i en tid då de utmanas måste vi samtidigt våga ställa djärva förslag beträffande framtiden. Dessa djärva

förslag bör röra två diametralt skilda områden: det ena är det globala, det andra det mest vardagliga och näraliggande.

Vad kan man då skriva för recept för framtiden? Vilken är och bör vänsterns roll vara i förhållande till demokratin?

Framtidsutsikter

Vänstern måste rimligen försvara existerande parlamentariska institutioner, då de fräntas beslutsmakt och inflytande. Detta är en given uppgift men en otillräcklig. Det kommer inte att vara möjligt att försvara dessa institutioner, om inte vänstern också lyckas formulera ett positivt politiskt projekt. Detta har alltså två sidor, ett som rör det globala sambandet och ett som rör vardagslivet.

Mot globaliseringen av ekonomin måste vänstern ställa kravet på globala politiska institutioner, som kan kontrollera det internationella kapitalet. Inget mindre än en strävan mot en världsregering duger här. Det är inte nog att tala om att den internationella fackliga rörelsen måste samordna sina strävanden, om att olika vänsterrörelser i olika länder ska samverka. Både fackliga och politiska rörelser i olika länder kommer att spelas ut emot varandra, så länge dessa inte förmår att formulera en internationell politisk strategi. Det gäller att skapa globala politiska institutioner, mot vilka olika politiska krav kan riktas. Den uppgiften har samma aktualitet vid slutet av det tjugonde århundradet som uppgiften att införa demokratiska institutioner i nationalstaterna, i slutet av det nittonde århundradet.

Tanken om en världsregering kan låta utopistisk men någon annan väg gives inte. Här är också möjligt att gå gradvis fram. Jag skulle vilja skissera följande vision. Den borde inte framstå som mer orealistisk än vad kravet på allmän rösträtt i ett land som vårt måste ha framstått under slutet på artonhundratalet. Och den är det enda logiska svaret på de problem ekonomins globalisering ger upphov till.

FN måste ha en nyckelroll i den internationella vänsterns politiska strategi. Det är FN som ska utgöra den globala politiska makten. Det gäller därför att stärka FN:s auktoritet. Tre typer av uppgifter är naturliga att ta itu med i global skala: säkerhetspolitiska, miljöpolitiska och socialpolitiska.

En reell global säkerhetspolitik måste realiseras inom FN:s ramar. Här måste både olika regionala maktcentra (som den europeiska unionen) och mäktiga stormakter (USA) utmanas. Det är rimligt att stater som i likhet med Sverige har internationellt erkända gränser ger upp sitt militära försvar. I stället bör man ställa trupper till FN:s förfogande för fredsskapande och fredsbevarande uppdrag.

Miljöpolitisk lagstiftning är en annan naturlig uppgift för FN. Det gäller att värna om framtida generationers intressen och om att skapa en hållbar ekonomisk utveckling.

FN måste också kunna fatta lagstiftande beslut i sociala frågor, som har tvingande kraft. Jag tänker på globala bestämmelser om minimilöner, säkerhet i arbetslivet och så vidare.

USA:s förlamande grepp om FN måste brytas. Säkerhetsrådet måste få en mer demokratisk form. Stormaktsvetot bör avskaffas, kanske till förmån för ett system med krav på kvalificerad majoritet vid vissa typer av beslut.

En spännande tanke är också att verka för en direktvald ”andra kammare” inom FN, som direkt representerar världens befolkning. Även om den har blygsamma beslutande uppgifter till att börja med, skulle den få stor betydelse ideologiskt. Finns det länder som inte är beredda att arrangera av FN kontrollerade fria val till denna församling, får deras platser stå tomma. Denna församling blir därmed en mäktig demokratiskapande haft i världen. En uppgift för den på sikt måste vara att utse en världsregering.

Men radikala strävanden mot demokrati kan inte bara rikta sig mot de globala politiska organen. Sådana strävanden är inte bara en fråga om att få till stånd ett internationellt säkerhetssystem, kontroll över kapitalrörelser, bindande social lagstiftning och tvingande miljökrav. Det är också en fråga om att radikalt omgestalta arbetsliv och boende i demokratisk riktning. Samtidig med de aningen utopiska kraven om en demokratisk världsordning, måste vänstern ställa kraven på nytt om demokratisering av det lilla livet, alltså frågan om arbetets och vardagslivets demokratisering. Inte som alternativ till det parlamentariska systemet (på den punkten hade jag fel och Jörn Svensson rätt i sjuttitalsdebatten), men som komplement till det. Den demokratiska tanken om att människor kollektivt ska styra sig själva på ett sätt som innebär att majoritetens vilja blir bestämmande för besluten har samma vikt i arbetslivet som i det politiska livet.

När det gäller utvidgningen av demokratin till det civila samhället är emellertid konflikten mellan privatkapitalistiskt ägande och demokrati påtaglig och skarp. Det är svårt att se hur särskilt en demokratisering av arbetslivet ska kunna äga rum i ett samhälle där ägandet av produktionsmedlen är koncentrerat i händerna på några få och där olika fackliga rättigheter, anställningstrygghet och så vidare är värden som håller på att avskaffas.

Ändå hänger de stora och de små frågorna nära samman. Ur möjligheten till demokratiskt ansvarstagande för det egna livet, i arbetsgemenskapen och i det egna boendet, ligger också en möjlighet till ökad aptit när det gäller de nationella och de globala politiska frågorna. Människor som är vana att ta direkt demokratiskt ansvar för åtminstone delar av sina liv, är också disponerade att ta ett mera indirekt ansvar för mera övergripande frågor. De är också kapabla att ta ett motsvarande ansvar. Det insåg redan artonhundratalsliberalen is. Mill, som just framhävde demokratins pedagogiska poänger. Och genom globala politiska beslut kan villkoren för demokratiska framstötter inom arbetslivet förbättras.

Men det är inte möjligt att i sin demokratiska strävan i arbetslivet vänta på tillåtelse ”från högre ort”. Det gäller för oss arbetande själva att genom fackliga och mera direkta aktioner ta oss rättigheter, vilka sedan kan få ett politiskt godkännande. Auktoritära arbetsorganisationer kan ifrågasättas och utmanas på alla arbetsplatser, där de förekommer. Här gäller det att utveckla fantasi och uppfinningsrikedom parad med djärvhets i själva ansatsen. Det handlar inte om att underkänna specialistkunskaper. Men det gäller att finna former där expertkunskaper tillvaratas i demokratiska former. Experten behöver inte fatta alla beslut själv. Experten kan i stället fungera som den som tillhandahåller relevant beslutsunderlag. Beslutets kvalitet blir ofta bättre om en fråga får belysas ur mer än en utgångspunkt. Och människor som vant sig vid att arbeta i en demokratisk miljö kan utan att det går den egna prestige förnär lyssna till sakkunskapen. Demokratisering och produktivitet står alltså inte i ett motsatsförhållande till varandra. Detta gör kampen för demokrati i arbetslivet högst realistisk.

Den här processen av demokratisering av arbetslivet måste ses som ett utdraget förlopp, snarare än som något som avgörs genom ett enda slag om den totala samhällsmakten. Här har vänstern mycket att lära av en anarkistisk och syndikalistisk tradition. Det gäller att utveckla en beredskap att ta över makt och inflytande. Demokratisering och ”kunskapslyft” går hand i hand.

Också olika samhällseliga mellannivåer är intressanta från demokratins synpunkt. Varje förslag om kollektiv och demokratisk förvaltning av löntagarnas egna pengar, i form av till exempel pensionssparande, bör noga diskuteras och prövas. Reformerna bör drivas igenom med politiska medel, på både nationell och global nivå.

En förutsättning för att en radikal demokratisk samhällsutveckling ska bli möjlig är att vi förmodar bryta med den förhärskande ekonomistiska ideologin. Mänsklighetens samlade produktiva kapacitet växer snabbt. Man kunde tycka att det skulle innebära att ”den ekonomiska frågan”, som ekonomen Keynes för femtio år sedan uttryckte saken, borde kunna ”lösas”. En

sådan lösning av den ekonomiska frågan (som Keynes själv gissade skulle ha kommit till stånd mot slutet av nittonhundratalet) skulle innebära att vi inte längre individuellt behövde kämpa för vår ekonomiska överlevnad, utan att vi kunde ta den för given — och koncentrera våra ansträngningar på intressantare uppgifter, som till exempel ett humaniserat och demokratiserat arbets- och samhällsliv. Eller på kulturell och skapande verksamhet, i och vid sidan av arbetslivet.

Lösningen av den ekonomiska frågan är rent tekniskt möjlig idag. Ändå är det som om vi för var dag som går tvingas satsa mer och mer av vår energi på att klara vår privata ekonomi. Det gäller att konkurrera ut andra eller gå under. Jobba över eller finn dig i att du blir arbetslös. Ingen tycks idag längre gå säker.

Allt detta är ytterst irrationellt. Den materiella basen för ett demokratiserat och humaniserat samhälls- och arbetsliv föreligger, det förstår vi bara vi tillåts, och tillåter oss själva, att se det. Vad vi alla är offer för är en politisk konstruktion, inte något naturförlopp. Med andra institutionella lösningar, med en annan fördelningspolitik och så vidare, kunde vi alla känna en någorlunda ekonomisk trygghet, för vår egen och våra barns del.

Är då demokratin verkligen önskvärd? Det har jag tagit för givet i detta korta kapitel. Visst finns det en lång tradition av skepsis gentemot demokratins tanke att folkets majoritet ska vara bestämmande för de kollektiva besluten. Denna skepsis har varit allmängods inom de flesta ideologier. Den har också kommit att förgifta en del av vänsterns tänkande kring den politiska makten. Men den är inte välgrundad. Människor i gemen duger verkligen till att fatta beslut som rör dem själva, individuellt och kollektivt.

Ibland har det sagts att om folkmajoriteten får bestämma kan den komma att förtrycka olika minoriteter. Det stämmer. Mot detta finns ingen garanti. Därför är det en viktig politisk uppgift att granska alla politiska förslag från olika minoriteters synvinkel och en viktig uppgift att utveckla solidariteten till att omfatta alla. Men det är ingen lösning att låta en eller annan minoritet få särskild beslutsmyndighet. Också en minoritet kan förtrycka (andra) minoriteter. Och den kan blockera reformer, som kommer majoriteten till nytta, av snävt egoistiska skäl.

Är det då inte bäst om någon expertis styr? Kan den inte beakta såväl majoritetens berättigade krav, som olika minoriteters särskilda intressen?

Det är tyvärr en myt att det finns något sådant som politisk expertis. Politik rör grundläggande värdefrågor och på sådana kan ingen bli expert. Och politik är ett sätt att handskas med intressekonflikter. Och där konflikt råder finns i vart fall aldrig någon opartisk expertis att tillgå.

Den demokratiska tanken är förvisso radikal, den är och förblir kontroversiell, men den är det bästa hittills framförda förslaget om hur kollektiva beslut ska fattas. Den har tillfälligt kommit i strykklasse i en värld präglad av ekonomins globalisering, ekonomistisk ideologi och upplösning av nationalstatens politiska institutioner, men den har rimligen framtiden för sig. För att det ska kunna realiseras, både i stort och i smått, krävs emellertid ett mödosamt politiskt arbete. Det krävs på en gång djärvhets i tanken (det gäller att inte ducka för stora och till synes svårlösta uppgifter) och idoghet när man närmar sig vardagens små problem (inget sådant får avfärdas som alltför trivialt).

Endast den politiska vänstern och arbetarrörelsen kan, i vårt land och i världen i övrigt, förväntas ta på sig den svåra och sammansatta arbetsuppgiften att återupprätta demokratin som tanke och vision.

Jörn Svensson: En rivningsplan för klassamhället

”Vilken är den bästa styresformen? Den som lär oss att styra oss själva.”

Orden är Goethes och yttrandet har alla förutsättningar att förbli klassiskt. Demokrati är den enda styresform som kan lära oss självstyrets konst.

Men demokratin är ingen abstraktion. Som idé och praktik formas den under konkreta förhållanden. Kampen för demokrati växer ur specifika samhälleliga förändringar och motsättningar. Den är själv en del av en process, där klasser, rörelser, partier och institutioner verkar och strider mot varandra.

Demokratin är en sen företeelse i samhällenas historia. Demokrati ska inte förväxlas med konstitutionalism, det vill säga idén om de styrandes ansvarighet. Konstitutionalism har existerat från tid till annan sedan antiken i form av en konung eller ledares ansvarighet inför ett aristokratiskt råd eller någon annan begränsad gruppering. Den har kunnat förenas med både slaveri, livegenskap och folkmajoritetens utestängande från inflytande. Idéer om ansvarighet och om ett allmänt bästa, som står högre än de styrande, har förekommit även i många utomeuropeiska civilisationer.

Demokrati som ide skiljer sig från konstitutionalism, även om all styrelses ansvarighet är ett av demokratin moment. Demokratin inför i historien begrepp som ”folksuveränitet”, ”medborgare” och personers lika fri- och rättigheter gentemot det allmänna. Folkets vilja är suverän. Endast den ger all styrelse och offentliga institutioner deras legitimitet.

Utövandet av folksuveräniteten bygger dels på varje individs rätt att ge uttryck för sin mening, dels på rätten att tillsammans med andra organiserat verka för gemensamma mål.

Folket som ett kollektiv av fria individer förutsätter en bestämd nivå i den sociala och ekonomiska utvecklingen. I äldre civilisationer existerade inte individualitet i sentida bemärkelse. Människor såg sig som delar av organiska gemenskaper: klaner, etniska och religiösa grupper eller feodala relationssystem med givna regler för över- och underordning. Demokratin förutsätter människors frigörelse från sådana strukturer — en process som i vissa delar av världen ännu inte fullbordats.

Jämlikhetstanken spåras i de medeltida folkupproren. Mer tydliga idéer om ett på jämlikhet och frihet vilande styresskick framträder i Europa först under 1600-talet. I den dåtida engelska revolutionen märks till exempel ”diggers” (”grävorna”). Denna rörelses ledare, Gerrard Winstanley, behandlade i ett par märkliga skrifter frågan. Han vände sig mot alla former av förtryck, även mot kvinnor och barn — en för sin tid avancerad åsikt. Var och en som får makt tyranniserar andra, menade han. Winstanley såg också klart sambandet mellan frihet och ekonomiska förhållanden.

Det blev i den franska revolutionen, som en mer genomtänkt demokratisk helhetssyn började ta form. I vad som kallas 1789 års idéer, i dokumentet om de mänskliga och medborgerliga rättigheterna, tar olika modeller för författningssystem och folkrepresentation sin utgångspunkt. Det är på franska revolutionen den demokratiska kampen i Europa under mer än hundra år framåt åberopar sig. Det är för och emot 1789 och dess olika — delvis motstridiga — föreställningar och mål striderna står.

Ty demokratin har alltid varit omstridd. Den har haft mäktiga motståndare som bekämpat och velat störta den. Striden mellan demokrater och antidemokrater går genom två århundraden och pågår alltså. Fienderna kan slås tillbaka, men de vilar aldrig.

Det är därför en illusion, när formalistiska statsvetare betecknar demokratin som en ”överideologi”. Demokratin har burits fram av vissa klasser, rörelser, grupper och institutioner och bekämpats av andra. I samhällets process av förändringar har kombinationerna kunnat växla

och förhållningssätten hos klasser och etablissemang skiftat.

1789 var en borgerlig revolution och åtföljdes av liknande omvälvningar i andra länder. Revolutionernas mål var att beröva den jordägande adeln dess härskande roll, avskaffa diverse sär rättigheter och bereda väg för den framväxande borgerlighetens näringsfrihet. Detta krävde formell rättslig likställdhet mellan individer och skapandet av en enhetlig nationell marknad och styrelse. Däremot fanns från de högre borgerliga skikten ett motstånd mot att släppa fram de småborgerliga skikten och den framväxande arbetarklassen till några politiska rättigheter. Motsättningen mellan ekonomisk liberalisering och marknadsfrihet å ena sidan och lika politiska rättigheter å den andra gick genom hela epoken från 1789 till första världskrigets slut.

Kampen för demokratin blev därför lång, våldsam och blodig. Det borgerliga samhällets ledande skikt slog med statsapparaten hjälp ner reformrörelser och revolutioner. Hundratusentals förkämpar för demokratin sköts, avrättades, fängslades eller deporterades. Kampen fortsatte under ett nytt skede efter genombrottet för allmän rösträtt och parlamentarism åren kring 1918. En borgerlig reaktion organiserade sig till försvar mot eventuella förskjutningar i den ekonomiska och politiska makten. Reaktionens bas var dels vissa delar av statsapparaten, dels av storföretagen finansierade fascistiska rörelser. Den unga parlamentariska demokratin slogs ner i land efter land. I slutet av 1930-talet var det endast Norge, Sverige, Danmark och Storbritannien vars styresskick var intakta. I 15 av Europas länder hade auktoritära och fascistiska krafter tagit över. Formerna för denna kamp mot demokratin överträffade i brutalitet alla andra exempel.

Vad ligger bakom denna tvetydighet och illojalitet i borgarklassens hållning till demokratin?

Det handlar inte bara om rädslan för att ekonomiska och politiska maktintressen ska trädas förnär. Det handlar om en viss ideologisk hållning och syn på människor. En del av denna består av en ovetenskaplig överföring av vissa naturvetenskapliga principer till ett socialt plan. Det gav näring åt föreställningar om eliter, som borde styra och om att "massans" herravälde hotade ordning, kultur och en "naturlig" över- och underordning i samhället. I samma riktning går idéerna om att samhällsutvecklingen och ekonomin styrs av vissa obönhörliga "lagar", och att demokratin är skadlig om den går emot "lagarna". Också den koloniala och imperialistiska expansion som i hög grad kännetecknar kapitalismen, fick en förråande verkan. Här kom de elitistiska idéerna till användning för att motivera förtryck, plundring och omfattande folkmord. En "överlägsen" civilisation menades representera en högre rätt gentemot en "lägre".

Det nu sagda får inte undanskymma den positiva roll som de lägre borgerliga skikten länge spelat tillsammans med arbetarrörelsen i kampen för demokratin. Bilden är motsägelsefull. I 1930-talets Tyskland går småborgerligheten i massor över till nazisterna. 1933 röstar den tyska riksdagens alla borgerliga partier för Hitlers fullmaktslag, som upphäver Weimarrepublikens alla demokratiska fri- och rättigheter. I Sverige, vars tradition innefattat en mångsidig liberal folkrörelse, var motsvarande skikt i stort sett immuna mot auktoritära idéer. Samma dubbelhet präglar olika borgerliga skikts hållning till tredje världens kamp för självständighet. Efter 1945 har de västliga industriländerna finansierat och inspirerat över 100 väpnade interventioner, lokala krig och statskupper. De har påtvingat tredje världen ekonomiska regler till sin egen fördel och till utarmning för andra. Stora delar av borgerlig opinion har gillat eller stått passiva inför denna moderna rövarpolitik. Andra har engagerat sig i solidaritetsarbete för drabbade länder och folk. En reflexion inför allt detta är, att borgerlighetens hållning till frihet och demokrati borde stämma dess företrädare till viss eftertanke och självkritik.

II

Den socialistiska arbetarrörelsen blev en huvudkraft i kampen för demokratin. Det är också i denna rörelse som man utvecklat ett mångsidigt och framtidsinriktat tänkande kring demokratin former och utvidgning. I borgerlig propaganda ges ofta en bild av socialismens sam-

hällsuppfattning som liktydig med en centralistisk "statssocialism". Bilden är felaktig.

Tankelinjerna inom arbetarrörelsen har snarast en motsatt tendens. Detta visar sig i två dimensioner.

En av dessa är tanken, att den existerande staten skulle ersättas av en ny typ av statsmakt med en direkt förankring bland medborgarna. Marx — som i och för sig ogärna inlät sig på att formulera modeller för framtiden — ger uttryck för denna tanke, när han talar om "människornas fria association". Samma tankegång spåras i skilda former i många länder. I fransk socialistisk tradition är "kommunen" människornas grundläggande formation. Nationen är en frivillig sammanslutning av kommuner och varje nationell centralmakt utgörs av denna sammanslutning. Beteckningen "Pariskommunen" uttrycker just denna udd mot en statsmakt som en självständig överhet gentemot det övriga samhället. Andra uttryck för samma princip finner man i länder, där den gamla statsmakten hade en extremt och brutalt auktoritär form eller där den i samband med krig brutit samman. I 1905 års ryska revolution bildas folkliga råd som embryo till en sådan alternativ statsmakt. I Tyskland uppstår en motsvarighet 1917-1919. Det bör påpekas, att dessa råd i båda länderna hade bred förankring och representerade partigrupper och riktningar. I Tyskland hade de större delen av sin bas i fackföreningsrörelsen och dess framträdande personligheter (till exempel Richard Muller) var socialdemokrater. Rådsidén innebar en kombination av lokal direkt demokrati och en central nationell kongress.

Den andra dimensionen utvecklas i samband med att den allmänna rösträtten medger ett folkligt inflytande inom de existerande statsinstitutionerna. Där är den både ett uttryck för behovet av en fördjupning och förankring av demokratin, och ett medel att utvidga demokratin till andra samhällsområden än den i snäv mening politiska sfären. Här utvecklades i internationell arbetarrörelse en omfattande diskussion. Exempel härpå är den brittiske socialisten G.D.H. Coles "guil socialism" och Ernst Wigforss "industriella demokrati", liksom den franska debatten om "autogestion" (självstyrelse). Och diskussionen i USA om demokratisk ekonomi. Debatten finns i en lång rad länder och partier i alla världsdelar.

En intressant omständighet är, att samma slags tankar och diskussioner återkommer inom såväl reformistisk som revolutionär tradition, likaväl från marxistiska som utifrån andra perspektiv. Den gemensamma utgångspunkten är en grundläggande insikt: demokratis utveckling, stabilitet och fördjupning är förbunden med kvalitativa förändringar i ekonomiska och sociala förhållanden.

Alla socialistiska riktningar har alltså varit mer eller mindre utpräglade bärare av idéer om alternativa och kompletterande strukturer för vidgat folkligt inflytande. Klassisk parlamentarism var en stor och avgörande landvinning för demokratin. Men den måste förstärkas på skilda sätt för att förbli levande.

III

Demokratin både som styresform och idé är idag trängd. Detta är en fara som kan få allvarliga följder, om den inte beslutsamt möts. Situationen kan sammanfattas i följande punkter:

1. Storfinansiella intressen, främst transnationella företag och banker ställer krav på att staten ska avstå från att aktivt styra ekonomin. Krav ställs på reducering och passivisering av det allmännas roll och av den politiska sfären.
2. En nygammal teori lanseras för det politiska styresskicket. Teorin strider mot grunden för det svenska statsskicket. Principerna om folksuveränitet och ansvarighet bryts och parlamentarismen inskränks. Viktiga politiska funktioner, till exempel valuta- och penningpolitik, bör överföras till "oberoende" (det vill säga icke ansvariga) så kallade experter. Politiska beslut ska kunna överprövas — jurister ska alltså kunna fatta politiska beslut. Medborgarnas frihet inskränks.

3. Ting som aktiv konjunkturpolitik, ett starkt offentligt finansierat välfärdssystem, en offentligt ägd och driven infrastruktur samt en offentlig makt över valuta och ekonomisk politik framställs som skadliga eller omöjliga. Anpassning till föregivna ekonomiska ”lagar” och marknadsprinciper framställs som den enda sanningen.

4. Detta ideologiska system, som brukar kallas *pensée unique* (det enda tänkandet) binder samhället i ett nät av givna normer. Demokratins självklara innehåll, att politikens inriktning bestäms av medborgarna i val och att all demokrati bygger på diskussion kring och val mellan alternativ, försvinner. Demokratien berövas i slutändan sin funktion och sitt innehåll.

5. Medias dominerande roll har i detta perspektiv blivit tvåfaldig. Dels bekräftas i referat, kommentarer och debatter ”*pensée unique*” av den elit som har störst tillgång till de offentliga tribunen. Vulgäruppfattningar om politik och politiker underbyggs. Man sprider begreppet ”demokratins kris”, när krisen i själva verket skapas av dem som vill se demokratien undanträngd och berövad sin möjlighet att styra samhälle och politik.

6. Den antidemokratiska offensiven och ”*pensée unique*” har vuxit fram oavsett Europeiska Unionen. Men EU har ”*pensée unique*” som en ideologisk grund. Uppbyggnaden av EU:s styresskick går tillbaka på modeller från före demokratins genombrott. Det vilar också på idén om ”oberoende experter” och juridiska instansers makt över demokratiska institutioner. EU övar därför ett antidemokratiskt inflytande över medlemsstaternas styresskick. Detta inflytande blir starkare, ju mer av beslutsmyndighet som överflyttas till unionell nivå.

Den grundläggande motsättningen mellan kapitalism och demokrati har åter tagit öppna och akuta former. Uppgiften för alla demokratiska krafter är inte bara att återerövra den mark våra demokratiska institutioner trängts bort ifrån. Uppgiften är att vidga demokratien till fler samhällsområden. Därmed säkras dess framtid. Därmed öppnas också för en större allmän samhällsomvandling där den personliga och medborgerliga friheten vidgats och där sociala och mänskliga relationer präglas av jämlikhet och jämställdhet.

Man behöver inte vara socialist för att stödja en sådan demokratisk omvälvning. Kampen för demokratien är en angelägenhet för bred politisk och social front. Men för varje socialist bör det vara en grundinställning, att socialismens själva kärna just består i demokratins utvidgning — utvidgning av dess styres- och beslutsformer och fördjupning av dess syn på människan och hennes medborgarskap. Demokratien ingår i en stor social och kulturell frigörelseprocess för människorna som individer och samhällsvarelser.

Jag tar här upp ett antal riktlinjer och problem som blir aktuella i en demokratisk samhällsomvandling.

Demokratien som styresform har två huvudelement. Det ena är majoritetsstyret — demokratins praktiska metod. Det andra är de medborgerliga grundrättigheterna, majoriteten inte får inskränka. Dessa rättigheter ska skyddas mot beslut som kränker de fri- och rättigheter som ger minoriteten möjlighet att bli majoritet. Den svenska grundlagen av 1974 innehåller ett förhållandevis starkt sådant skydd. Med en utvidgning av den demokratiska sfären vidgas grundrättigheternas betydelse och omfång. Rätten till inflytande och medbestämmande för varje medborgare blir större. Man bör alltid ha i minnet Rosa Luxemburgs polemiska tes: ”frihet betyder i grunden frihet för den annorlunda tänkande.”

Nationalstaten har historiskt blivit den ram i vilken demokratien utvecklats och förankrats.

Den civila, icke-religiösa och icke-etniska nationalstaten har förblivit demokratins hem — dess hittills enda hem. Dess begrepp stammar ur 1789 års revolution. Den står i kontrast till statssystem byggda på etnisk eller religiös grund. Den moderna nationalstaten representerar därför ett värde, som måste respekteras. Den får inte försvagas med mindre än att någon annan och bättre institutionell ram för demokratien kunnat realiseras. Någon sådan existerar idag inte. Europeiska unionen saknar både demokratiska, funktionella och ekonomiska förut-

sättningar att bli en federal statsmakt och har skapat nya problem utan att kunna lösa de för dagens Europa mest vitala. Nödvändiga samverkansformer mellan självständiga stater bör därför ske på mellanstatlig grund. Erfarenheten visar att sådant samarbete fungerar bättre och löser fler problem än illa fungerande regionala block.

Hur kan en demokratisk omvandling se ut? Låt oss först se på de problem som möter dess styresformer. Dessa behöver två grundläggande ting. Det ena är förmågan till övergripande beslut och styrning av samhällsutvecklingens stora linjer. Det andra är en djupare folklig förankring, medverkan och kontroll. Den övergripande nivån och den medborgerliga basen måste ha en aktiv och organiserad relation.

Detta för oss till det klassiska problemet med centralism och decentralism. Som jag tidigare belyst, har decentralistiska modeller utgjort en viktig, till och med central del av socialistisk idétradition. Samhällsutvecklingen har å andra sidan fört oss in i strukturer, som komplicerar frågan. Man bör därför vara försiktig med att alltför mycket romantisera decentralism, i varje fall av betydelsen lokal, småskalig sådan. Det brukar sägas i debatter att människorna lättare engagerar sig i lokala och så kallade "nära" frågor. Det är en diskutabel tes. Den moderna människan lever inte huvudsakligen i sin lokala miljö. Hon lever i högsta grad utanför och ovanför sådana rumsliga begränsningar. Hon lever i ett land, en stat, en värld och i de frågor och problem som präglar och avgör denna större verklighet. Det är helhetssyn och förståelse inför stora sammanhang som är den demokratiska människans stora behov.

Därför bör man akta sig för konstruktioner, som splittrar och fragmentiserar staten och demokratin. Vi vet av erfarenhet, att detta riskerar medföra olikheter och brister i medborgerliga, sociala och kulturella rättigheter. Det riskerar också att framkalla lokal och regional egoism, som försvårar förståelsen av och ansvarstagandet inför helheter och stora övergripande frågor. Ett aktuellt skräckexempel är, när ingen stadsdelsförening vill medverka i att lösa de hemlösa eller de drogberoendes situation. Ett annat skräckscenario är idén om "regionernas Europa" (det vill säga en förstärkt regional självständighet på bekostnad av nationalstatlig enhet). I dagens Europa skulle en sådan regionalisering i huvudsak gynna inskränkta, egoistiska och politiskt obskyra krafter av typen Lega Nord, flandriska högerextremister och bayerska reaktionärer. Erfarenheten visar också att det är svårare att upptäcka och bekämpa korrupta metoder på lokal eller provinsial nivå än på central.

Mot detta står risken att en centralisering av styresformer och makt skapar sina problem. En demokratisk statsmakt måste ha grepp över de stora linjerna. Den ska vara den kraft som förhindrar att ett land fragmentiseras och den ska vara bevakaren av att lokal politik och lokalt godtycke inte inkräktar på principen att medborgarna ska ha samma och likvärdiga rättigheter i landets alla delar. Lokala beslut ska i princip alltid kunna överklagas och prövas gentemot den nationella lagstiftningen och dess politiska mål. Men i en demokratisk omvandling, som medför en stark vidgning av all offentlig, demokratisk makt, måste en gräns också sättas. Gränsen ska garantera, att centralmakten verkligen koncentreras på de stora och övergripande linjer som styr den allmänna och långsiktiga samhällsutvecklingen.

Offentligheten och den fortlöpande insynen från riksdag och medborgare ska vara garanterad.

Problemet centralism-decentralism är emellertid läsbart. Lokalt deltagande och engagemang har en fostrande och medvetandegörande effekt till demokratin allmänna fromma. En vidgning av demokratiskt inflytande på arbetsplatserna kommer att införa en ny dimension i detta engagemang. Problemet är en koppling mellan lokalt och centralt, som fördjupar och effektiviserar demokratin och bryter känslan av avstånd och maktlöshet.

En demokratisering innefattar självklart också den ekonomiska sfären — den sfär där förhållandena idag står i aktiv motsättning till demokratin. En demokratisk styrning av ekonomin måste ske på två plan. Det handlar dels om den långsiktiga styrningen av investeringar utifrån en medveten politik för samhällsutvecklingen i stort. Det är i första hand

en sak för parlament och regering. Men det måste kopplas till samlade synpunkter och meningsyttringar från arbetsplatserna. Det förutsätter, att de anställdas uppfattningar kan sammanfattas i ett organ eller en kongress, som är vald och representerar basnivån.

Hur demokratin på arbetsplatsen är formad är en diskussionsfråga. I till exempel Coles och Wigforss idéer är de lokala fackliga organisationerna grunden härför. En sådan omvandling av fackföreningsrörelsens roll kan emellertid diskuteras. Det ligger också ett värde i att den fackliga rörelsen behåller en självständighet och att självstyret på arbetsplatserna i varje fall formellt är en egen struktur.

Demokratin inom den ekonomiska sfären förutsätter en avgörande förskjutning i kontroll och ägande. Den tilltagande maktkoncentrationen och maktcentras ökade oberoende av politisk kontroll är en växande fara för demokratin och medborgarnas reella möjligheter till inflytande. Brytandet av dessa koncentrationer kan ske på flera vägar. En ökning och aktivering av det offentliga kapitalet kan förändra ägandebilden. Lagstiftning mot stora koncentrationer av ekonomisk makt är ett nödvändigt komplement. Offentliga kapitalfonder måste därvid demokratiseras och förmås handla medvetet och samordnat, inte som nu vara neutraliserade bakom snäva krav på avkastning. Först och sist måste det privata finansiella kapitalet bringas under kontroll. Dess destabiliserande verkningar på ekonomin måste upphöra. Framför allt måste derivatmarknaden reduceras och bli föremål för lagstiftning.

Den offentliga kapitalbildningens ökade roll verkar stabiliserande, men lagstiftning kring finansmarknadens former och gränser är oundgängligen nödvändiga. Det finns flera andra vägar att minska storkapitalets makt, till exempel utvecklingen av kooperativ verksamhet och av företag ägda av de anställda. Kombinationen av vägar och medel avgörs av hur förändringsprocessen kan fortskrida. Omfattande sabotage från storfinansiella maktgruppers sida mot demokratiskt inflytande kan påkalla maktpolitiska åtgärder av mer kvalificerat slag.

Graden av gemensamt agerande länder emellan och på internationell bas är här av vikt.

Demokratins organisering inom det ekonomiska livet kan komma att kräva fler valhandlingar av medborgarna utifrån deras olika roller. Man utser inte bara representanter via arbetsplatserna, man kan också ha direktval av företrädare i de offentliga fonderna eller till det lokala självstyrets nationella kongresser. Sådana val kan hållas samtidigt med riksdags- och kommunalvalen. En avgörande poäng är att demokratiseringen samtidigt skapar en avgörande utvidgning av den folkliga och medborgerliga makten och en mekanism för ökad öppenhet och kontroll av den politiska processen i dess helhet.

En omvälvning i ekonomisk makt står i dagens samhällen alltmer i överensstämmelse med ekonomins faktiska förändring. Marknadsmekanismerna är inte längre uttryck för konsumenternas val och leder heller inte till effektivast möjliga kombination av produktionsfaktorer. Med vår tids och framtidens krav vore det dessutom en absurd tro att människor och stater skulle överlämna avgörande utvecklingsförlopp till anonyma och okontrollerbara krafter. Men också själva ekonomins struktur har avlägsnat sig från marknadsekonomens plan. Marknadsmekanismerna kan bara spegla marknadsvärdens omedelbara effekter. I allt större utsträckning består moderna ekonomier av externa effekter, vars samlade effekter är okontrollerbara via marknadsmekanismer. Likaså består ekonomierna i allt högre grad av det vi kallar infrastrukturer, vars själva roll är att producera externa effekter för den övriga ekonomin. Marknadsmässiga bedömningar av sådana verksamheter saknar mening.

Jämlikhet och jämställdhet är centrala begrepp i arbetarrörelsens och socialismens tankevärld.

George Bernhard Shaw kallade dem en gång för "socialismens salt". Inte bara hos socialister finns en sympati för den mänskliga aspekt de står för. En samhällsprocess som upphäver klassamhället är intimt förbunden med demokratiseringen. Men organiserandet av en vidgad demokrati leder inte i sig själv till jämlikhet och jämställdhet. Det handlar om en förändring i

själva den sociala ordningen och fördelningen av arbetet. Utan jämlikhet och jämställdhet förblir demokratin en spegling av klass- och könsklyftorna och fördelningen av inflytandet inom demokratin ojämnt.

Jämlikhet, jämställdhet och frihet är nära förbundna med varandra. Klassamhälle och patriarkat binder människorna, berövar dem stora utvecklingsmöjligheter och förminskar deras frihet. I enklare borgerlig propaganda kallar man gärna jämlikhet för ”nivellering” och framställer den som ett hot mot det man tror vara en särskilt begåvad elit bland människorna.

Man bortser då från vilken utvecklingskraft, kompetens och personlig frigörelse för flertalet människor som jämlikhet och jämställdhet skulle betyda. Ett jämlikt och jämställt mänskligt samhälle är inte bara ett mer kultiverat utan också i skilda bemärkelser ett mer produktivt sådant.

Jämlikhetens och jämställdhetens förverkligande är liksom den vidgade demokratin i realiteten en stor kunskaps- och bildningsprocess. När den strikta yrkesuppdelningen bryts ner och ersätts av en breddad och fördjupad kunskap hos det breda flertalet, blir allt fler kapabla att ta över ansvar i sitt arbete och i ledningen därav. Deras kapacitet kan kanaliseras i utövandet av demokratin. Sociala hierarkier kan brytas ner. Ett mer skapande och värdigare samhälle kan börja träda fram. Människors bildning och medvetande gör dem friare och får dem att se på och ta ansvar för en värld som alltför länge dominerats av vapen, profitörer och folkförtryckare. Folkrörelsernas gamla klassiska bildningssträvan och bildningsideal kan förverkligas i en pånyttfödd demokrati.

Är nu detta utopism? Den frågan kan bara besvaras av folken själva. Det hör till folkstyrets villkor att folket självt måste svara för både sina goda beslut och sina misstag. Lärandets process tar aldrig slut.

Jenny Lindahl: Socialismen står på dagordningen

KOMMUNISMEN INNEBÄR MÄNNISKANS befrielse från alla former av förtryck. Eller som det står i Kommunistiska manifestet: ”I stället för det gamla borgerliga samhället med dess klasser och klassmotsättningar framträder en sammanslutning, vari envars fria utveckling är förutsättningen för allas fria utveckling”.

* * *

Ett vanligt liv, för en vanlig 20-åring, i en vanlig svensk stad, erbjuder sällan resor till Provence eller New York, hur flexibla vi ungdomar än blivit. Det innehåller endast i ett fåtal fall möjligheter till jobb som programledare eller ”inom media”. Att vara en normal 20-åring innebär att på flera sätt vara utlämnad till mäktigare vinstintressen, till kapitalägare som styr ens liv. Många ungdomar idag är arbetslösa. Andra går till jobbet på morgonen för att arbeta hårt hela dagen utan anställningstrygghet. Oftast utan att känna någon tillfredsställelse med ett gott utfört arbete — de snäva tidsramarna gör att man måste stressa sig igenom dagen. Syftet med att gå till arbetet är att skapa mervärde åt någon annan: den som äger. Denna någon, ofta okänd för den anställde, tjänar pengar på förslitningsskador (som kommer efter några år), och betalar sex—sju tior per timme, en hundring för de bättre industrijobben, förmodligen mycket sämre än vad man får in på tiggeri. Den som liksom många ungdomar är timanställd kan få sparken på sekunden, om ens person inte skulle falla chefen i smaken. De andra på arbetsplatsen har ofta lika usla villkor, och följaktligen är alla rädda för att protestera. Den som säger ifrån är ju besvärlig, och kommer inte att bli en av dem som uppnår målet: att få fast anställning, med tryggad inkomst. Arbetsuppgifterna i de lågstatusyrken de flesta normala 20-åringar får nöja sig med monotona, ryggont eller andra problem är vanliga. Valet står mellan att klaga, få sparken och därefter leva på socialbidrag, eller att hålla käften och leva på knä. Det här gäller förstås inte alla ungdomar. Inte de reklamgenier och programledare som personifierar drömmen om den nya människan: flexibel, ambitiös och framgångsrik, så som alla skulle vara om de bara orkad anstränga sig, enligt liberalt synsätt. Det gäller bara de 75.231 personer mellan 18 och 24 år som saknar arbete, de 147.000 som har tidsbegränsad anställning och större delen av de 192.000 som har fast anställning, men som tjänar igenomsnitt tre till fem tusen kronor mindre än en genomsnittlig LO-lön per månad (SCB, mars 1998 respektive januari 1999).

Det kallas flexibilitet, men handlar om att kröka rygg: att ständigt anpassa sig till villkor som försämrats. Arbetsrättsligt och lönemässigt, hyror som stiger och dyrare men sämre kommunal service.

Varje politisk fråga eller samhällelig händelse finns det någon som tjänar på, och någon som förlorar. Och ser man de senaste tio åren på det sättet blir bilden klar: de som förlorat är alla vars möjlighet till försörjning i livet går ut på att skaffa sig ett jobb. För när villkoren, rättigheterna och tryggheten försämrats i det goda företagsklimatets namn, är det bara aktieägarna som är vinnare. Precis som när lönerna pressas ner, och när en armé av arbetslösa tvingas till förnedring och till att sätta priset på sin egen arbetskraft allt lägre, för att kunna konkurrera på humankapitalmarknaden. Trots att vinstuttagets del av produktionen är på uppåtgående, och de svenska storföretagen gör rekordvinster, fortsätter den eviga klagosången om det dåliga företagsklimatet i Sverige att frammana politiska beslut som skapar nya offer, och ännu högre vinster. I den politiska retoriken från liberalerna hyllas friheten, men den gäller först och främst kapitalet. Fortfarande förvägras flertalet människor ett fritt val av vilket liv man vill leva, att kunna välja jobb, utbildning, bostad utifrån sina egna villkor och drömmar.

* * *

När vi talar om en socialistisk samhällsförändring, då handlar det om förändring av egen-domsförhållanden, hur samhället styrs och vem som har makt. Idag har majoriteten människor

genom att acceptera överhet och ägarförhållanden av sagt sig den makten till förmån för ett fåtal personer. Det är inget vi kan ändra på med annat än genom att människor bestämmer sig för att rättmätigt kräva den makten. All sådan kamp börjar i krav på förbättrade levnadsvillkor, i vardagen. En dag vill man gå med i Ung Vänster, för att göra skillnad, man kanske drämmer näven i bordet och säger att nej, nu måste vi samarbeta på arbetsplatsen/i bostadsområdet/i trappuppgången/i staden, för att få till stånd bättre arbetsvillkor/slut på hyreshöjningarna/reparationer av lägenheterna/fritidsgårdar åt ungdomarna. Krav som alla på ett eller annat sätt står i motsättning till kapitalägarnas intressen. Driver man krav på att tillgodose mänskliga behov tillräckligt långt, formulerar dem tillräckligt rättframt, kommer de praktiskt taget alltid i konflikt med företagsägarnas vinstintressen. Det gäller inte bara Sverige, utan är ett gemensamt problem för människor i alla länder, och som kräver sin lösning för att vi skall kunna leva ett gott liv, där vi använder jordens resurser på ett jämlikt och förnuftigt sätt. Och lösningen är en annan samhällsordning, där samhällets rikedom ägs och förvaltas gemensamt. Att profithungern är starkare än logik, resonemang och politiska krav är ju inte ett utslag av kapitalägares ondska. Det är ett resultat av ett produktionssätt där vart och ett av de stora företagen ständigt måste bli större och mäktigare för att överleva, och där alla andra hänsyn blir ett hot mot själva drivkraften: mervärdet.

Där demokratin kan utvecklas så att människor har möjlighet att utvecklas och utöva makt över sitt liv, där har också motsättningen mellan de som äger och de som arbetar i sina väsentliga beståndsdelar upphävts, eftersom ägandet är gemensamt.

Det är förstås svårt att överhuvudtaget, i dagens samhällsklimat, försöka föra en debatt om framtida samhällsutveckling, om man har några som helst visioner som går utöver ”det vore bra om vi ungdomar kunde jobba bara med IT och inte ha någon anställningstrygghet och sänka våra löner och flytta till Novosibirsk om marknaden så kräver och bara vara så glada över vår nyvunna flexibilitet och vårt underdåniga löneslaveri som skapar ett så gott företagsklimat”. Allt du säger kan och kommer att användas emot dig, eftersom all samhällsomvandling luktar socialism, och en majoritet av ledarskribenterna och debattörerna har bestämt sig för att det är de som definierar hur en sådan samhällsomvandling går till: blodigt och odemokratiskt. Deras bild av socialismen visar sig i ledare i de borgerliga tidningarna, och i debattinlägg företrädesvis från folkpartister, som ondgör sig över den unga vänsterns ambitioner. Många av dem har säkert fått någon form av intern skolning i vad socialism är, eftersom de ofta har samma perverterade uppfattning. En verklighetsbild som de också har makt att lägga till den så kallade allmänbildningen, om det så sker genom kampanjer, tidningsspalter eller genom skolmaterial.

När man så tar upp en diskussion om samhällets framtida utveckling utifrån att vi kanske idag inte lever i den bästa av världar, då kan man räkna med att dessa allmänbildade internutbildade liberaler ser som sin uppgift att förklara vad man verkligen sagt, och det går alltid ut på samma sak. Socialism är det samma som totalt statligt ägande menar de (och om man har olika ägarformer, då är det en blandning av socialism och marknadsekonomi), socialism är total, centralstyrd planekonomi. Socialism är att staten tar dina kalsonger, och att varenda korgubbe skall vara statlig och sälja sina korvar enligt en femårsplan.

Liberalerna tycks verkligen tro på denna idé om vad vänstern vill. Och om vi inte vill det så vet i alla fall liberalerna att det är så det kommer att råka bli om vi får bestämma, hur goda intentioner vi än har. Man kan ju fråga sig hur många gånger någon har förstatligat något av misstag, eller hur många gånger någon oavsiktligt gjort en femårsplan för produktion och försäljning av korv. Liberalerna är alltså en faktor som kraftigt försvårar alla diskussioner om alternativ till kapitalismen, genom att förefalla paniskt rädda för att alla samhällsförändringar leder till diktatur. Och det är väl också deras syfte.

Det som gör den liberala bilden av socialismen möjlig att marknadsföra är den så kallade

realsocialismen i Sovjetunionen och öststaterna. Det finns gott om såväl komiska som tragiska exempel på kommandoekonomins otillräcklighet och oförmåga att tillfredsställa mänskliga behov.

Den sovjetiska ekonomin byggde på ett tänkande där detaljerade direktiv, produktivitetsmål angivna i ton, antal eller rubler styrde i stort sett all produktion och fördelning. Politiska beslutsfattare på högsta nivå fastslog vilka mål som skulle uppnås under en bestämd tidsperiod. Därefter skickades målen till den centrala planeringsbyrån som bestämde vad som skulle produceras. Därifrån sändes planen till lokala planmyndigheter och efter ytterligare bearbetning där till företagen. På företagen samlas arbetarna till möten och diskuterar planmålen för deras företag eller avdelning. Yttranden sänds sedan tillbaka till planmyndigheterna som fastställer planen.

Politbyrån, som var den högsta ledningen, trodde sig kunna veta, eller räkna ut, vad som är befolkningens behov, och därmed skulle vara befolkningens beslut, om vad som skall produceras. Denna syn på sig själva som ställföreträdare för hela det sovjetiska folket genomsyrar hela sovjetepoken.

Den ledde till stora problem. De mest uppenbara är kanske de demokratiska, på intet sätt hade människor inflytande över samhället. Dessutom fick systemet konsekvenser för tillgången på de varor folk i verkligheten ville ha. Ständiga varubrister, och därav följande köer, samexisterade med ständig överproduktion av varor folk inte ville ha. Människors önskan att köpa en viss vara styrde inte produktionen i någon utsträckning, inte ens efter de ekonomiska reformerna som genomfördes på 60-talet. I och med att all planering var så centraliserad innebar det också att även om man skulle vilja öka produktionen för att följa efterfrågan på en viss produkt, var det praktiskt taget omöjligt, eftersom underleverantörerna också hade strikt fastslagna planmål. Man lyckades genomföra en relativt sett hög tillväxt, men till priset av miljö, demokrati och valfrihet. På flera sätt styrdes sovjetsystemet efter samma principer som kapitalistiska storföretag, med skillnaden att man inte lät människors val styra vilka produkter som skall tillverkas. Det är nu varken svårt att förstå varför dessa system urartade, eller svårt att förstå att socialismbegreppet associeras till dem. Däremot är det märkligt att borgerliga debattörer envisas med att blunda för det faktum att vänstern och arbetarrörelsen vet hur Sovjetunionen fungerade, och inte önskar upprepa experimentet i Sverige, eller andra länder.

De socialistiska rörelserna i Sverige har, utom i perifera undantagsfall, en demokratisk socialism på programmet. Socialdemokraternas möjligheter att förverkliga socialismen kan ifrågasättas. Ambitionerna är tydliga, om än bara i just partiprogrammet.

Det gemensamma i denna frigörelsekamp, som förs från olika historiska förutsättningar, är strävan att organisera samhällsförhållandena under folkflertalets aktiva deltagande och demokratiska kontroll. Denna färdriktning är också den demokratiska socialismens. Den ser som sin uppgift att förverkliga en produktionsordning, som inte styrs av enskildas vinstintressen och maktanspråk. [...] Socialdemokratin vill på detta sätt göra medborgarrätten överordnad äganderätten, arbetets rätt överordnad kapitalets och konsumentens rätt överordnad produktionens. Socialdemokratin vill sålunda ersätta den ekonomiska maktkoncentrationen i enskilda händer med en ordning, där varje människa har rätt att som medborgare, löntagare och konsument påverka produktionens inriktning och fördelning, produktionsapparatens utformning och arbetets villkor.

Däremot är det nog en lätt överdrift att påstå att socialismen står på socialdemokraternas dagordning. Den reformistiska strategin har genom historien lett till att partiet i varje avgörande läge, med få undantag, valt att backa från krav där de allt för tydligt förgrymmat kapitalets makthavare. Om man på socialdemokraternas hemsida idag söker på ordet socialism får man som sökresultat upp två artiklar: en debattartikel av Sten Andersson om "IB-affären" och en debattartikel av Ylva Johansson och Annika Åhnberg om vänsterpartiet som samarbetspartner.

Socialdemokraterna har hittills saknat förmåga att förverkliga ett socialistiskt samhälle, och de senaste årens ideologiska högerorientering antyder ingen ändring på den fronten.

Vänsterpartiet är i praktiken ett betydligt mer uttalat socialistiskt parti, som håller idén om att samhället går att förändra högt. I programtext är det knappast någon avgörande skillnad från socialdemokraterna, möjligen är partiprogrammet från 1996 något mindre konkret:

1.1. Vänsterpartiet är ett socialistiskt parti.

Socialismen strävar efter människans frigörelse från förtryck och visar därmed tilltro till människans rätt och förmåga att i gemenskap med andra skapa ett demokratiskt samhälle, där alla människor har lika stort värde och lika stor rätt till arbete och ett gott liv oberoende av var i landet man bor.

Genomförandet av detta samhälle kräver kapitalismens avskaffande, jämlik fördelning av samhällets resurser och demokratisk kontroll av ekonomin. Vi vill ge människor möjligheten att ta ett större ansvar för den egna livssituationen i det vardagliga livet, på arbetsplatser, i bostadsområdet och i de politiska församlingarna. Vi vill leva i en värld där människor löser konflikter med fredliga medel och lever i samklang med naturen. I gemenskap och samarbete skapas en levande kultur som stärker människans identitet och självkänsla och tillför samhället värdefull inspiration och kritik.

[...]

1:3. Vår socialism bygger på demokratiska ideal och uttrycker människornas strävan efter frihet, jämlikhet och ett miljöanpassat samhälle. Vi är solidariska med den fattiga världens förtryckta folk. Vi arbetar för en ny ekonomisk världsordning som ger alla medborgare på jorden rätt till ett värdigt liv. Vi värnar om barnen och framtida generationer. Vi arbetar för en långsiktigt hållbar utveckling.

Sammanfattningsvis kan man dra slutsatsen att socialism är en svår sak att diskutera i dagens politiska debatt. Det tenderar att framstå som en debatt mellan å ena sidan drömmare, som utan att kunna konkretisera sig eller förverkliga idéerna tror på ett annat, idealiskt samhälle, där vi har löst människans problem. Å andra sidan hårdnackade försvarare av det befintliga systemet, som tycker sig ha förstått att om man försöker förverkliga en dröm om något annat kommer det sluta i katastrof. Jag skulle vilja ställa och försöka besvara tre frågor:

1. Behöver vi byta samhällssystem, produktionssätt, för att tillgodose människors behov och drömmar om frihet och jämlikhet?
2. Om ja: finns i så fall det någon konkret tanke om hur det socialistiska samhälle vi strävar efter skall kunna fungera?
3. Om ja: hur kan man i så fall nå dit?

Om nödvändigheten av ett annat samhällssystem är det enklast att tala, verkligheten erbjuder ett överflöd av exempel på den orättfärdighet som är förknippad med rådande makt- och ägandeförhållanden. Bertolt Brecht skrev: "Svält uppstår inte, den organiseras av spannmåls-handeln". Varje dag dör ungefär 40.000 barn av undernäring eller sjukdomar till följd av undernäring. Inte för att det inte går att odla mat i de länder de bor, utan för att vinstintressen ständigt går före. 1.200 miljoner människor lever i absolut fattigdom, och 800 miljoner människor lever i ett tillstånd av kronisk svält.

En femtedel av jordens befolkning förbrukar fyra femtedelar av jordens resurser. Den rikaste femtedelen har 140 gånger mer resurser än de övriga fyra femtedelarna. 1960 var det 30 gånger mer.

Den fattigdom människor lever under i större delen av världen är en direkt följd av storföretags och stormakters exploatering av människor och miljö, med början i kolonialismen. Detta är ett flagrant, ständigt pågående brott mot mänskligheten, som skulle kunna upphävas med andra maktrelationer och andra ägandeförhållanden.

Ständiga miljökatastrofer hör till vår vardag. Exempelen är ändlösa: gifter i Hallandsåsen, växthuseffekten, utfiskningen av haven och så vidare är ständiga bevis på hur mänskliga behov och intressen sätts efter vinstintressen. I Sverige står konflikten mellan precis samma intressen. De svenska reallönerna har sjunkit, villkoren förbättras ständigt för de besuttna, medan flertalet vanliga människor ständigt för betala. Betala genom försämrade offentlig sektor, en följd av nedskärningar, som är en följd av bland annat skattesänkningar för rika. Betala med arbetslöshet och lägre ersättningsnivåer i socialförsäkringarna, och lägre pensioner. Med försämrade trygghet i arbetet, inskränkta möjligheter att säga sin mening på jobbet. Betala, och betala, för de kverulerande storföretagen och gnälliga förmögna som klagar på skatter, företagsklimat och arbetsrätt, som så uppenbart bara tjänar sina egna intressen.

Det pågår en ständig klasskamp, och även om styrkeförhållandena förändras, så kräver de klassintressen som tjänar dem som inte äger sina företag en grundläggande omorganisering av samhället.

Det är en fråga om mänsklig värdighet. Ingen skall behöva stå maktlös och hunsad, ingen skall behöva tigga sig till sina livsförutsättningar, ingen skall behöva leva på småsmulor för att förbättra vinstmarginalerna. Varje gång dessa krav uttalas, står det klart att de står i antagonistisk motsättning till kapitalintressena.

Till kapitalismens olösliga problem hör också kortsiktigheten.

Bristen på samordning leder ständigt till överproduktion, som leder till sjunkande lönsamhet, som leder till arbetslöshet. I huvudsak löses dessa kapitalismens nedgångsperioder så som beskrevs i Kommunistiska manifestet: ”Å ena sidan genom det framtvingade tillintetgörandet av en massa produktivkrafter, å andra sidan genom erövring av nya marknader och en grundligare utsugning av äldre marknader.”

I klartext betyder det krig, plundring eller pressande av lönerna. Detta, och motsättningen mellan vinstintressen och mänskliga behov är inneboende motsättningar i ett kapitalistiskt system.

Kapitalismen leder till ett enormt mänskligt lidande. Idén om ett mänskligt samhälle där vi tillerkänner varandra ett lika värde, och fundamentala mänskliga rättigheter respekteras, står i motsättning till ett kapitalistiskt produktionssätt.

* * *

Med socialism kan man mena flera saker. Socialism är både en idétradition, en rörelse och ett samhällssystem. Denna flertydighet kanske ytterligare förvirrat debatten. Även i denna text kan begreppet användas på något av de tre sätten. Den socialistiska rörelsen är ju mångfacetterad, och har säkert ungefär lika många inriktningar som en normal stor religion. Säkert stämmer också de nidsbilder borgerligheten målar upp, till någon del, på åtminstone en socialistisk idétradition. Begreppet socialism har inte misskrediterats på samma vis som kommunism, men icke desto mindre har tron på ett socialistiskt samhälle svärtats ner och misstänkliggjorts.

Efter sammanbrottet för de Sovjetunionen och Öststaterna har det till vänster om socialdemokratin funnits en försiktighet inför att uttrycka sina framtidsvisioner. Ett exempel på det är formuleringarna i partiprogrammet från vänsterpartiets kongress 1996. Där uttrycks inte med säkerhet någon vision om hur det socialistiska samhället skall organiseras. Man talar försiktigt om ”vår socialism”, till skillnad från bara ”socialism”, och menar med det ett samhälle som i allmänhet är bra. Det är inte särskilt konstigt att vänstern under 90-talet varit en rörelse som söker sin identitet. Men det vore fel att tro att frågan om socialism skulle vara för stor, eller för djärv för att ta tag i. Om det skall vara möjligt att ersätta ett orättfärdigt kapitalistiskt system måste också alternativet vara konkret och realistiskt. Ett socialistiskt

samhälle kan inte bara vara summan av vad folk önskar sig, utan också formuleras i termer av hur det skall organiseras. Ett fungerande socialistiskt produktionssätt som syftar till att skapa inflytande för människor över samhället och det egna livet, och till att begränsa och slutligen upphäva fattigdom, nöd och miljöförstöring består av följande delar:

1. Gemensamt ägande av produktionsmedlen.
2. Gemensam planering.
3. Utökad demokrati.

1. Gemensamt ägande av produktionsmedlen är det enda sättet att skapa ett samhälle där demokratin fullt ut kan förverkligas. En grundläggande demokratisk tanke, åtminstone för vänstern är att varje medborgare skall ha samma formella möjligheter att påverka och styra — en man en röst. I ett samhälle där fåtalet äger fungerar det inte så. På den kapitalistiska marknaden har den som äger kapital alltid mer makt än 10.000 av dem som arbetar i hans företag. Upphävandet av den privata äganderätten över produktionsmedlen är alltså grundläggande. Eller för att citera ett kärnfullt stycke ur *Kommunistiska Manifestet*:

Ni förfasar er över, att vi vill upphäva privategendomen. Men i edert nuvarande samhälle är privategendomen upphävd för nio tiondelar av dess medlemmar den existerar just därigenom att, att den icke existerar för nio tiondelar. Ni förebrår oss alltså, att vi vill upphäva en egendom, som har till nödvändig förutsättning, att det oerhörda flertalet i samhället är egendomslost.

Ni förebrår oss med andra ord, att vi vill upphäva er egendom. Alldeles riktigt, det vill vi.

Det har hänt att någon kritiker invänt mot manifestet att det var länge sedan det skrevs, och att en sådan skrift saknar aktualitet idag. Men vad gäller exempelvis ägandeförhållanden, så är kapitalägandet långt mer centraliserat idag än 1848. Vad gäller arbetarklassens storlek, där en del debattörer idag hävdar att den försvunnit, eller är på god väg att göra det, kan man likväl konstatera att den är större idag än 1848. Hur som helst, så är poängen att demokratin fungerar ytterst begränsat, så länge flertalets demokratisk inflytande är begränsat till små områden, och många av de viktiga besluten om samhällsutvecklingen tas av de som har mest pengar. Man kommer inte förbi ägandet, om man strävar efter demokratisering. Den privata äganderätten är grundvalen för det nuvarande produktionssättet. Det är också ifrågasättandet av detta i den socialistiska tanken som retar upp borgerligheten allra mest, eftersom det är den del som mest handgripligen avskaffar de privilegierades makt.

Ägandet kan i ett socialistiskt samhälle ta sig flera olika former. I de fall ett företag har stor nationell betydelse är det naturligt att ägandeformen är statlig, men det är lika naturligt att formen i de fall det nationella intresset är svagt eller saknas ser annorlunda ut. Det kan röra sig om arbetarstyrda företag, där aktieägarnas roll ersätts av löntagarna, om kooperativa ägandeformer, kommunalt ägande eller privat småföretagsamhet. Det väsentliga är demokratiseringen, och att fåtalets berikande på flertalets bekostnad upphör. Ett första, strategiskt mål är att förstatliga bank- och kreditväsendet, som till sin natur har en starkt samhällselig karaktär.

Slutligen, och för tydlighetens skull, vill jag för känsliga läsare poängtera: bara för att man avskaffar den privata egendomsrätten över produktionsmedlen betyder inte det att man inte får ha några saker. Men för all del — ring gärna och fråga om jag skall ta era kalsonger och bilar om det känns bättre.

2. Gemensam planering är en nödvändig förutsättning för mänsklighetens överlevnad. Det är en vanlig missuppfattning att marknadsekonomi skulle vara synonymt med kapitalism. Under hela kapitalismens historia har mekanismerna och styrmedlen för varu- och tjänsteproduktionen varit två: marknadsmekanismerna och ägandet av produktionsmedlen. Marknaden är i sig snarast anarkistisk, det finns ingen medvetenhet eller central kraft som styr den. Ägandet av produktionsmedlen, däremot, är medvetet planerat, noggrant och på en

central nivå. En ren marknadsekonomi är endast tänkbar med mycket små företag. Så fort man bygger stora transnationella företag kommer de givetvis ha en långsiktig planlagd produktion. Det är också den styrmekanism som dominerar. Man måste helt enkelt planera och styra för att det skall fungera, eller åtminstone för att kunna vinna i den globala konkurrensen. När Kommunistiska manifestet och Kapitalet författades på 1800-talet spelade marknaden en betydligt större roll än i dagens samhälle. Ju mindre företag, desto mindre planering, men företagen har ständigt blivit färre, och större. Dels finns det stordriftsfördelar att vinna, men även ägandet av många olika företag är centraliserat och planerat, av koncernledningar och företag som Wallenbergarnas Investor. Kapitalismen skapar helt enkelt själv planering och centralisering. Man slipper överproduktion och onödig konkurrens, och därmed upphäver kapitalismen i sig ett av de argument dess förespråkare oftast använder: konkurrens och marknadsekonomi.

Marx, liksom exempelvis Lenin hade också en stark tro på att just denna kapitalismens utveckling skulle leda till att den gemensamma planeringen skulle bli lätt att genomföra, genom att skapa en helhet av kapitalismens samhällsliga planering i storföretagen. Lenin skriver till exempel i *Staten och Revolutionen* att skötseln av den socialistiska staten endast skulle kräva

synnerligen enkla och för varje läs- och skrivkunnig människa tillgängliga observations- och anteckningsoperationer, för vilka man endast behöver känna till de fyra räknesätten och kunna skriva ut erforderliga kvitton.

En lärdom av det forna Sovjetunionen är emellertid att en total planering, som rör minsta detalj, är omöjlig att genomföra, och ej heller önskvärd. Man kan låta marknadsmekanismer styra delar av produktionen. Poängen är inte att avskaffa marknaden, utan att överföra den planering som idag sker från kapitalägarnas sida, som saknar förmåga att se till människors intressen, och som saknar helhetssyn, till demokratiska former. Den kapitalistiska planeringen kan inte ta ekologiska hänsyn, och skapar arbetslöshet. Varje samhälle har behov av såväl central planering som marknadsmekanismer. Frågan är alltså inte om vi skall ha planering eller inte, utan:

- vem som planerar — ett litet fåtal företags- och kapitalägare, eller de som deltar i produktionen och skapar värde
- med vilket mål planeringen skall ske — maximal profit eller mänskliga behov
- hur mycket som skall planeras — vi behöver inte fatta beslut om det skall finnas ninjaturtles eller inte, men vi behöver ha inflytande över om alla som bor i till exempel Norrköping skall bli av med jobben eller inte.

3. Demokratisering betyder långt ifrån bara formella förändringar av ägandet. Det finns ingenting som säger att statligt eller kommunalt ägande ger ett verkligt inflytande. Det som driver de flesta socialister är förmodligen en kombination av drömmarna om bättre levnadsvillkor, och drömmen om ett samhälle där människor kan leva i frihet, gemenskap och delaktighet. Vilka värden som getts mest utrymme har varierat mellan olika socialistiska rörelser, och historiska skeenden. För dagens svenska vänster har mycket av betoningen kommit att ligga på de mer vardagliga levnadsvillkoren, vilket är naturligt då vanligt folk i Sverige fått försämrade villkor vad gäller löner, arbetslöshet och kommunal service. Men det gör det inte mindre viktigt att fortsätta kampen för utvidgad demokrati, med det bestämda målet, att var och en skall ha möjlighet att ha ett reellt inflytande över sitt liv och över samhället. "Arbetarklassens befrielse måste vara dess eget verk", skrev Karl Marx, och det är just i den konkreta vardagliga kampen som människor för demokratin vinner framgångar. Oavsett ägandeform, sätts löntagares intressen efter ägarnas, de boendes intressen efter ägarnas. Om ett verkligt inflytande, en fungerande demokrati skall realiseras, måste former för demokrati skapas i samhällets alla institutioner. Den främsta kraften för att nå dit är

människors kamp i hyresgästföreningar, fackföreningar, Ungdomens Husföreningar och så vidare. I varje sådan kamp ställer människor sina egna intressen mot ägarintressena. I kapitalismen är ägarintressena oftast desamma som vinstintressen, men klart är att det oavsett vad som styr ett samhälle kan finnas motsättningar mellan den enskilde och kollektivet, brukare och anställda, producenter och konsumenter. Att hitta en form som för alltid löser dessa motsättningar är förstås inte möjligt. Vad som dock är möjligt är att skapa demokratiska beslutsstrukturer som möjliggör för varje individ att utöva inflytande på alla nivåer man är berörd av.

* * *

Ett socialistiskt samhälle är en konkret idé om ett demokratiskt sätt att sköta samhället. Det är dock inte summan av allt som är gott, ett samhälle där alla är lyckliga och glada, motsättningarna har upphört och allt är fint och trevligt. Visst strävar vi väl alla efter ett sådant samhälle, men det viktiga är att se: vilka är de stora problemen i vårt samhälle, de som leder till mänskligt armod och nöd, de som leder till förtryck och ofrihet, de som leder till fattigdom och nöd. Om vi är människor värda namnet borde också vår ambition riktas mot att lösa dessa problem, att se till att ingen människa skall behöva fara illa och förtryckas. Om vi dessutom tror att det är möjligt är det vår skyldighet att försöka formulera ett alternativ, och att kämpa för det. Oavsett de olika socialistiska rörelsernas olika styrka, olika strategi, och olika ledare, är det just det som är drivkraften. Det ursäktar inte att det storskaliga sovjetiska försöket fick tragiska konsekvenser. Men störst skuld ligger hos alla dem som accepterar det dagliga massmord kapitalismen står för i tredje världen, de dagliga politiska mord som begås i kapitalets namn, det ständiga förtryck människor lever under för att de är födda i fel land, eller med fel etnicitet, eller för sitt engagemang, eller de övergrepp mot människor som skapas genom arbetslöshet och utslagning. Alltför många väljer att tro att vi kommit till historiens slutpunkt, att vårt sätt att organisera samhället, trots de uppenbart förödande konsekvenserna, är det bästa möjliga, enbart för att vi ännu inte haft ett bättre. Därför är ett produktionssätt baserat på gemensamt ägande, planering och demokratisering ett konkret och nödvändigt alternativ till den dagliga mänskliga förnedring vi ser omkring oss, och till det barbari vi kan se framför oss om inte utvecklingen vänds. Karl Marx skriver i Kapitalets första band:

Låt oss slutligen för omväxlings skull föreställa oss ett förbund av fria människor, som arbetar med gemensamma produktionsmedel och fullt medvetet förbrukar sina många individuella arbetskrafter såsom en samhällelig arbetskraft.

* * *

Den sista frågan jag ville försöka besvara var om hur man kan nå ett socialistiskt samhälle. Det är både den enklaste och den svåraste.

I all enkelhet handlar det ju om människors gemensamma organisering, som pågår i stor skala redan idag. Men om man skall se till strategi och taktik så har det funnits, och finns, stora meningsskiljaktigheter inom den socialistiska rörelsen.

En av de som historiskt varit viktigast är diskussionen om reformistisk kontra revolutionär strategi. Revolutionsbegreppet är idag omstritt i breda lager av vänstern, och från socialdemokraterna och högerut har det kommit att vara liktydigt med statskupp, våldsam sådan. Därför är det viktigt att börja med en definition. En revolution är en grundläggande samhällsomvandling. En statskupp är fortfarande en statskupp. Endast för mycket små grupper betyder en revolution att en folkminoritet tar makten med vapen. För oss handlar det om ett strategiskt förhållningssätt. Det har tidigare framgått att de krav som sätter människors värdighet och behov före vinstintressena står i motsättning till dem som idag har den ekonomiska makten i samhället. Det problemet kan knappast lösas till allas tillfredsställelse, utan bara med att majoritetens önskan vinner. En del kanske invänder att den parlamentariska demokratin

garanterar att majoritetens vilja gäller, och så kunde man verkligen önska att det var. Erfarenheten visar dock att kapitalet inte är särskilt intresserade av att upprätthålla en parlamentarisk demokrati, om den innebär att deras egna intressen allvarligt hotas. Francos Spanien är ett bra exempel på detta, och många av de samhällen som idag kallas demokratiska i Latinamerika, där förföljelser, mord och tortyr av fackföreningsledare och vänsteraktiva är dagliga företeelser. Vårt mål är att organisera människor i kamp för sina intressen, sina rättigheter och sin värdighet. Och vårt mål är att inte låta oss stoppas den dag de demokratiska framstegen stoppas av mäktiga pengaintressen. Vi är beredda att avskaffa kapitalismen, oavsett om motsättningarna kommer att bli hårda. Detta skiljer oss i grunden från socialdemokraterna. Deras reformistiska strategi har i praktiken lett till tillbakagång och eftergifter för rättighets- och demokratikampen genom hela 1900-talet. Vi förutsätter givetvis att en grundläggande samhällsomvandling sker med en folkmajoritets massiva stöd, bekräftat i allmänna och fria val, och på en fredlig och ickevåldsam väg. De folkliga resningarna i Östeuropa i slutet på 80-talet och början på 90-talet visar kraften i människors tydligt uttryckta vilja. En kraft som är starkare än pansarvagnar. I kampen för frihet och rättvisa kommer vi att ställas inför motsättningar, liksom vi gjort tidigare, där skillnaden mellan en reformistisk och en revolutionär strategi är verklig.

Den socialistiska kampen har alltid handlat framförallt om att försvara människors rättigheter. Den kampen är högst aktuell idag, och det är också anledningen till att vänstern växer i styrka. Klassklyftorna har ökat, och maktlöshet och alienation tilltar. Ett av de största hindren för att lyckas vända utvecklingen är den vanligt utbredda tron att det inte lönar sig att organisera sig. Man säger att ungdomar inte vill organisera sig, inte vill ha ett fast jobb, inte vill rösta. Detta riskerar, om inte annat, att bli självuppfyllande. Man talar om klassamhällets död, ideologernas död, och slutet på höger-vänsterskalan. Och detta i en tid då det var länge sedan konflikten var så tydlig. Klassamhället är inte ett ord som vi måste slå upp i proletärförfattarnas beskrivningar av ett bistert sekelskifte. Klassamhället är här, det är det vi lever i idag.

Vänstern i Sverige har sett detta, och tagit konsekvenserna. Vi talar om rätten till arbete, om den människoförnedring som ligger i att inte få en plats i samhället, att bli över. Vi talar om rättvisa, därför att vi alltför länge sett alltför mycket av vad orättvisor innebär. Vi talar om socialism, eftersom det för oss är uppenbart att det kapitalistiska systemet är fullständigt oförmöget att ta tillvara människors behov. Vi har ingen lågmäldhet eller undfallenhet inför de som säger att pengarna inte räcker till oss, utan bara till 40-procentiga vinstuttag i företagen vi arbetar på, eller för de som säger att regeringens utgiftstak är viktigare än att vi kan få en bra vård. Sprängkraften i att ställa krav, rent ut, på den ekonomiska politiken och på företagen, är tillräckliga för att reta många till vansinne.

Förmodligen trodde borgerligheten i sin naivitet att Sovjetunionens fall betydde seger för kapitalismen, och att västern inte skulle hämta sig. Desto större blev irritationen över att det är en högst livskraftig vänster, och inte ens skamsen, som kliver fram idag. Och droppen tycks vara användandet av ordet kommunism, som rubriksättare, debattörer och kommunisthatare förfasat sig över. Vi är inte okritiska mot vår egen historia, Ung Vänster har öppet och tydligt valt att lämna den del av vår idétradition, som byggt på marxismen-leninismen i organisatorisk och ideologisk mening bakom oss, och som en konsekvens kallar vi oss inte för ett kommunistiskt förbund. Det viktiga är att vi övergett vårt mål. Vi vill bygga ett samhälle där människor kan delta och utöva makt på lika villkor — ett samhälle som är grunden för mänsklig frigörelse. Vårt mål är det kommunistiska samhället, ett samhälle fritt från splittring i härskande och undertryckta klasser, där varje mänsklig individ kan födas utan att värderas utifrån klass, kön eller hudfärg.

Kanske är det vår värdighet som förbjudit oss att kasta ifrån oss ett begrepp som våra motståndare så ihärdigt försöker misskreditera. Men framförallt står det idag för vår kompromisslösa vilja att lyckas. Idén om ett kommunistiskt samhälle, så som det formuleras i

detta kapitelns första stycke, är faktiskt inget man bara överger, för att det inte faller alla i smaken.

Vi vet att världen går att förändra, och ska förändras. Och varje kommunist och socialist i detta land skall vara stolt över att vi försöker omvandla den insikten till rörelse och kamp.

Det handlar om makt. Att vi inte ämnar böja oss för de härskande. Att vi tänker slåss för makten, inte bara över riksdagens mandatfördelning, utan för makten över arbetsplatser och bostadsområden runt om i landet, och över hela världen. Det är denna, högst 'konkreta kamp, som kampen för socialism handlar om. I Sverige, och i världen.

Kalle Larsson: Politik — ett sätt att umgås eller att förändra verkligheten

”De finns de som påstår att alla har ungefär samma intressen. De påstår att alla måste ta ett gemensamt ansvar för att Sverige skall ta sig ur krisen. De har fel. Det finns en konflikt mellan olika intressen i samhället. Valet handlar om att ta ställning i och vara medveten om den konflikten. Det finns en anledning till att många människor i Sverige idag har svårt att klara sig och till att de fattiga blir fattigare medan de rika blir rikare. Vi vet att det finns skäl till massarbetslösheten be-
fäst, att kvinnor fortfarande inte är jämställda med män och att nedskärningarna inom den offentliga sektorn de senaste åren har varit enorma. Ingenstans uppstår svält, krig och miljöförstöring av sig självt. Alla dessa problem är resultatet av en medveten politik som förs för att en del tjänar på den. Det finns en grundläggande motsättning i samhället mellan dem som äger och kontrollerar kapital och dem som arbetar.

UR INLEDNINGEN TILL *Ung Vänsters valplattform* valet 1998

DET HÄVDAS IBLAND att vi som är unga idag är den första generationen som kommer att få det sämre än våra föräldrar. Det stämmer säkert inte riktigt. Nog hade man hellre levt före både första och andra världskriget än under det att de pågick? Men om man ser på de senaste decenniernas utveckling visar siffrorna att en hel del faktiskt går bakåt för de allra flesta av oss. Sedan början av 80-talet har den andel av befolkningen som tvingas ta emot socialbidrag mer än fördubblats. Arbetslösheten har mångdubblats. Inkomsterna för den fattigaste tiondelen av de svenska hushållen sjönk 1990-1995 med 27 procent. Det går, som de flesta vet och har känt inpå bara skinnet, att fortsätta ganska länge i en uppradning av försämrade levnadsvillkor. Och bakom varje siffra finns människor som drabbats, som fått lida. I onödan. Det är just det som är det fantastiska. I onödan. För samtidigt som det har hänt så har en liten klick fått det avsevärt mycket bättre. Mellan 1989 och 1996 mer än fördubblades aktievärdet på den svenska börsen. Inkomsterna för den rikaste tiondelen av de svenska hushållen har mellan 1990 och 1995 ökat med 17 procent. I år räknar de 30 största företagen på den svenska aktiemarknaden att gå med över 200 miljarder kronor i vinst. Jag kan förstås anklagas för att blanda ihop päron och äpplen. För att inte begripa att man inte kan göra vilka jämförelser som helst. Men ett äpple som jag har plockat blir väl knappast ett päron bara för att det hamnar i någon annan människas ficka? Jag kan möjligen anklagas för inte vara politisk realist och för att göra jämförelser som ställer krav på ganska omfattande förändringar av hela samhällssystemet och de principer det idag bygger på. Visst. Det gör jag mig gärna skyldig till.

Det är ganska lätt att inse att alla inte har samma intressen om man tänker efter och det är det nog också många som vet. Men de flesta debattörer och politiker försöker ändå få det att framstå som om alla egentligen drar åt samma håll. De som gör det döljer att de företräder intressen som tjänar på det nuvarande systemet. Ta arbetslösheten till exempel. Alla politiska partier och de flesta andra politiska aktörer medger att den är dagens viktigaste politiska fråga att lösa. Men ändå har det förts en politik som ökat arbetslösheten. Varför? Det korta svaret är att styrkeförhållandena i klasskampen länge har vägt över till kapitalets fördel. Det finns de som tjänar på arbetslösheten, på att människor lever i otrygghet och mänsklig förnedring. De stora företagen tjänar pengar på det. De kan ställa krav på återhållsamhet i löneförhandlingarna ofta med benägen hjälp av fackföreningsrörelsen, och de ges en styrkeposition att ifrågasätta de mest grundläggande rättigheterna på arbetsmarknaden. Om det står tio arbetslösa utanför dörren och vill komma in och ta över dit jobb lär du inte klaga på långa arbetstider, ökad stress och utbrändhet lika lätt. Det är förstås ganska sällsynt att man hör någon resonera så öppet även om en del ur Timbro-gänget ibland slinter med tungan.

Faktum kvarstår. De allra flesta av oss har fått det avsevärt sämre under de senaste 10-15 åren, samtidigt som vinsternas andel av produktionen är större än den varit någon gång under hela 1900-talet. Och en grupp som drabbats hårt är ungdomar. Missförstå mig inte. Det finns

inga speciella ungdomsfrågor som går att särskilja från andra politiska frågor. Det skulle egentligen inte behövas någon ungdomspolitik alls om politiken fungerade. Och det finns definitivt inte några avgörande motsättningar mellan generationerna, alldeles oavsett vad Socialdemokratiska ungdomsförbundet, Centerns ungdomsförbund och andra ungdomsförbund försöker påstå i brist på fungerande analyser av den rådande verkligheten. Men i ett hårdnande samhällsklimat drabbas ungdomar ofta hårdare än medelålders, precis som kvinnor drabbas hårdare än män och invandrade hårdare än infödda svenskar. Det faktum att ungdomar är en grupp som kan urskiljas ganska enkelt — och kan påstås företräda framtiden — gör att de ofta används i politiska sammanhang. Idag försöker högern påstå att ungdomar vill allt det som högern vill, nämligen flexibla anställningsformer — där man lättare kan bli sparkad från sitt jobb — flexibla arbetstider — så att man inte får någon övertidsersättning alls på natten — och flexibla lönesättning — så att man får sämre betalt om man är ung. Det är skickligt marknadsfört och planterat sedan 70- och 80-talets ”satsa på dig själv”-kampanjer. Men inte sant. Visst skulle de ungdomar som redan äger företag tjäna på en sådan utveckling och de som räknar med att få ta över pappas bör nog också stödja en sådan politik. Men för alla oss andra, vi som är beroende av att sälja vårt arbete för att få en lön att leva på, vi som behöver den gemensamma sjukvården, skolan och omsorgen, vi skulle förlora än mer pengar, än mer inflytande och än mer makt. Och är vi inte, mot bakgrund av hur mycket vi stått ut med av nedskärningar och försämringar utan att egentligen protestera, redan alltför ”flexibla”?

Ungdomars intresse för politik

Det har skrivits spaltmeter, hållits seminarier, kurser och debattprogram om ungdomars bristande intresse för politik. De brukar ha ungefär samma utgångspunkt. Det påstås att unga inte är intresserade av politik, och definitivt inte av partipolitik, och om de nu är intresserade av politik så är det bara enfrågorörelser. Det stämmer ganska dåligt. Om man får tro Ungdomsstyrelsens undersökning ”Ny tid — nya tankar” så har deltagandet i politiska aktiviteter inte alls minskat överlag och 60 procent av de unga tänka sig att gå med i ett politiskt parti. Det som dock också visar sig är att ungdomar har ett mycket bristande förtroende för politiker som grupp. Det är ganska lätt att förstå. Men tanke på den politik som har förts i Sverige är det svårt att inte känna inte bara brist på förtroende utan också ilska och vrede, eller kanske uppgivenhet.

Det som de allra flesta inte är det minsta intresserade av är en hög med likadana partier med likadana politiker som ser likadana ut och säger samma sak. Det förstår jag mycket väl. Jag spelar också hellre dataspel än är medlem i Liberala ungdomsförbundet. Och jag tycker inte ens att dataspel är speciellt kul.

Kollegor eller fiender

Det är lätt att gå vilse i riksdagshuset, så mycket står alldeles klart. Från början vet man precis vart man skall, men allteftersom korridorerna skjuter iväg åt olika håll och hissarna som tar en både uppåt och nedåt skymtar så är det lätt att tappa bort sig, att förlora riktningen. Här finns restauranger som lockar med god mat, här finns swimmingpool, bastu och idrottshall och här finns post och resebyrå. Man kan strängt taget tillbringa hela sitt liv här, och inte titta fram förrän om fyra år, och under tiden förlora både mål och mening i sitt arbete. Kanske är det så det är tänkt. [...] Steget in genom riksdagshusets dörr är steget från en påträngande verklighet in i en annan värld.

Så skrev jag i tidningen *Flamman* någon vecka efter riksdagens öppnande i höstas i ett försök att inte bara ge en personlig reflektion av känslan av att ha blivit vald till riksdagsledamot utan också en bild av hur det politiska livet i allmänhet kan fungera. Avskilt och ganska isolerat kan man tillbringa sin tid som politiker och de skyhöga arvoden som garanterar att man inte måste närma sig vanliga människors vardag om man inte har lust att göra ett litet studiebesök. Och det är så här — som en grupp för sig som lever avlägset från vanliga

människors vardag och som sysslar med politik för egen vinnings skull — många uppfattar politiker idag. Man behöver inte ens tala om porrklubbsbesök och utlandsresor för att konstatera det. Man kan ha de bästa ambitioner när man inträder i det parlamentariska systemet för att inom kort inse att man inte kommer att kunna göra en gnutta av det man skulle vilja och att den enkla vägen är att flyta med strömmen och göra ungefär som de andra gör. Det riskerar att uppstå lojaliteter med andra politiker snarare än med de människor som valt en. Det är just därför, och inte av något slags moraliska skäl, som Ung Vänsters krav på vänsterpartiets riksdagsledamöter att inte ta ut mer än en genomsnittlig LO-lön och att inte sitta i mer än två eller undantagsfall tre perioder i sträck är så viktiga. Det handlar om att inte tappa fotfästet, att veta varifrån man kommer och vilka man representerar. För det är ganska lätt att glömma det. I *Flamman* skrev jag:

En av de märkligaste, och samtidigt kanske mest naturliga, sakerna som slagit mig under dessa första dagar är den kollegiala stämningen mellan ledamöter från främst de andra partierna. Att komma direkt från valrörelsen till detta är en i sanning absurd situation. Här kramas det och här skrattas det; ”oj, vad roligt att du kom in” och ”hur har du haft det på semestern ” ersätter de hårda ord som utväxlats i valrörelsen som vore det hela en gigantisk släktträff. Från att ha varit svurna fiender i paneldebatter, på torgmöten och i iv-soffor verkar nu de flesta vara noga med att skilja på sak och person. Alldeles väldigt noga.

Demokrati och konflikter

Demokratin är ingen överideologi. Den gamle statsvetarprofessorn Tingsten som en gång påstod det — och alla som därefter rapat upp samma sak — har helt enkelt fel. Demokrati är inget självklart som alla ställer upp på, utan snarare ett begrepp som riskerar att förlora sitt innehåll, som kanske redan gjort det. Alltför ofta har det använts som argument för att minska den politiska arenan, för att undandra beslut från folket och för att flytta dem så långt bort från folkligt inflytande som möjligt, till företagens styrelserum och ner till Bryssel, till föremål för penningplacerares nycker. Demokrati handlar om folkmakt, inte bara om att ha allmänna och fria val vart fjärde år till beslutande församlingar som inte ens styr samhällets utveckling. Det betyder självfallet inte att politiska fri- och rättigheter, rösträtt eller den representativa demokratin skall förkastas. Vårt parti har som en del av arbetarrörelsen varit med om att kämpa för dess införande, och idag finns det alla anledning att försvara den parlamentariska demokratin när den riskerar att urholkas. Men demokrati är mer än så. Demokrati är att kunna påverka direkt på skolan där man går, i bostadsområdet där man bor och på företaget där man jobbar. Demokrati handlar om att ha möjligheter, inte bara rättigheter, att utnyttja sin makt och i praktiken kunna styra sitt eget liv. Jag vet att det kan se ut som floskler eller självklarheter, beroende på vem som läser. Men det är faktiskt viktigt att inse och uttala det som är ett faktum; den liberala uppfattningen om att demokratin bara är politiska fri- och rättigheter och allmänna och fria val må ha politisk sprängkraft i Kina och hade det i seklets början i Sverige när liberaler under hotet av en revolution var med om att genomföra rösträtten i Sverige, men räcker inte alls till för att klara utmaningarna i Sverige inför ett nytt årtusende.

I insikten om att det är konflikter som driver utvecklingen framåt ligger också nyckeln till demokratin och politikens utveckling. I en tid där makt förflyttas från de demokratiska institutionerna till mindre demokratiska, som EU, och direkt odemokratiska, som storföretagens styrelserum, är det varje demokrats uppgift att försöka försvara och förbättra demokratin. För inte är det väl särskilt konstigt om unga människor uttrycker en viss tvekan inför demokratin möjligheter när dess makt genom politiska beslut hela tiden beskärs? Och är det märkligt när i stort sett alla politiska företrädare, oavsett partitillhörighet, under åtskilliga år har hävdade att det bara finns en väg, kantad av nedskärningar, arbetslöshet och utslagning, att många inte ser politiken som en arena för att påverka och förändra sin egen och samhällets framtid? Om demokratin är i kris så är det en kris skapad av alla dem som i årtal

sagt att vi måste göra det ena eller måste göra det andra. Vi måste skära ner i den offentliga sektorn. Vi måste spara. Vi måste sänka skatten. Vi måste göra de fattiga fattigare för att de rika skall kunna bli rikare. Fast det där sista säger ingen förstås. Det blir bara resultatet.

Ansvaret faller också tungt på alla dem som vill förflytta makt från den offentliga sfären som styrs med politiska beslut till den privata där högsta möjliga vinst är drivkraften och den fetaste plånboken styr. Så många debattörer och så många partiföreträdare har ägnat så mycket kraft och tid för att få en egentligen ganska märklig tanke att få fotfäste i våra medvetanden. Tanken är lika enkel som idiotisk; Om du inte är med och äger så får du mer att säga till om. Den formuleras förstås aldrig så, men det är det som är innehållet i många av de artiklar som förespråkar satsningar på privat företagsamhet, konkurrensutsättning och så kallad ökad valfrihet. Om staten säljer sina företag så får du mer att säga till om, du vet, som kund. Om landstinget lägger ut vårdhem eller busslinjer på entreprenad så får du större möjligheter att påverka. Det är ungefär lika intelligent som att säga att om du säljer familjens bil så får du bestämma mer när du vill köra den och vart du vill åka. Men har man tillräckligt med resurser och media-uppbackning kan man tydligen komma ganska långt även med de mest märkliga idéer. Allt fler sektorer dras in i konkurrensens spinnande hjul och underkastas det krassa vinstintresset. Men ägande är makt och om det som ägts gemensamt säljs ut till privatpersoner tappar vi alla makt. Och om inte direkt makt i en toppstyrd offentlig sektor så åtminstone den möjlighet till makt som ligger i det gemensamma, inte alls nödvändigtvis statliga, ägandet. Vi frånsäger oss inte bara den direkta makten över de företag vi säljer ut och över de sektorer som privatiseras, utan minskar också den arena som är påverkbar av vår gemensamma makt och beskär demokratin. Med allt mindre att vara med och ha makt över finns det allt mindre anledning att bry sig om att försöka påverka.

Intet av detta verkar det politiska etablissemanget förstå eller vilja förstå. Istället försöker man genom informationskampanjer, om att det är viktigt att rösta och engagera sig i allmänhet, och införandet av personval att förbättra valdeltagandet. Redan i syftet blir det alldeles fel. Det går inte att prata om att engagera sig i allmänhet eller att det i allmänhet är bra att rösta. Röstar gör man när man tror att det spelar någon roll för ens eget liv vilka som har den politiska makten i landets parlamentariska församlingar. Många människor känner — med viss rätta — att det faktiskt inte gör det. Med så små skillnader i praktisk politik mellan en borgerlig och socialdemokratisk regering som fallet varit under 90-talet upplever många att det spelar ganska liten eller ingen roll vem som har makten. Då blir uppmaningar att gå och rösta eller engagera sig politiskt bara moralkakor från människor som vill ha röster för att berättiga sin politik. Det blir ointressant. Istället måste skillnaderna mellan de olika partiernas politik bli tydligare. De skillnader som faktiskt finns, jag menar att de ändå är väsentliga, mellan en höger och en vänsterpolitik måste lyftas fram. Det måste stå helt klart att en högerpolitik gynnar de välbeställda, de som redan har och att en vänsterpolitik handlar om att ge makt åt de maktlösa. Men för att det skall vara möjligt att hävda det, så måste det också vara så. Valfläsk och löften håller inte så länge utan blir ganska snabbt genomskådade och bidrar till minskat förtroende för det politiska systemet. Kompromisser med andra partier är ofta en helt nödvändig del av det politiska arbetet, men varje parti, kanske främst vänsterpartier, måste ha en kärna av grundläggande idéer och frågor som man under inga omständigheter kompromissar med. Annars riskerar man att förfalla till ett parlamentariskt spel där den uppgörelse man ställer sig utanför alltid kommer att vara sämre än den man deltar i, vilket gör att man går med på nästan vad som helst. Alternativet är ju alltid värre.

Satsningen på personval är ett annat exempel på fullständigt felriktade insatser för att höja människors intresse för politik. När det största problemet är att människor inte ser skillnad på de olika partierna och deras politik är det ju knappast smartast att ytterligare förvirra genom att olika kandidater skall profilera sig, vilket man nästan alltid måste göra genom att tycka något annat än sitt parti. För hur intressant skulle det bli om jag till exempel drev en

personvalskampanj som går ut på att jag håller med mitt parti och tänker företräda dess politik om jag blir vald? Personvalsdebatten har främst gällt var gränsen för antal röster skall gå och om det skall vara tillåtet att använda egna pengar eller bli sponsrad i sin valkampanj när egentligen hela systemet borde skrotas. Det flyttar fokus från politik till person och gynnar clownartade upptåg före seriös politisk debatt. I förlängningen ligger ett politiskt pajasspel där vem som har haft sex med vem och huruvida det drogs halsbloss eller inte i tonåren blir viktigare än vad man vill åstadkomma och hur.

Det gynnar inte demokratin, tvärtom.

Skolan stympar demokratin

Jag har under ganska många år jobbat med skolfrågor, dels när jag själv gick i skolan för ett antal år sedan, men också efter det, främst i Elevorganisationen, elevernas fackförening på högstadiet och gymnasiet, och dels i Högskolevännestern som nu i huvudsak blivit Vänsterns Studentförbund. En sak har slagit mig när jag ibland funderar över de åren. Det är inte det uppenbara; att skolan behöver mer pengar så att varje elevs möjligheter kan tas tillvara, att betygen måste avskaffas för att man skall kunna bedriva en vettig undervisning eller att lärarlönerna borde höjas. Nej, det är mer känslan av att inget egentligen görs på riktigt utan har ett annat syfte än det uttalade. Det är inga nya tankar, snarare tvärtom. Debatten om den dolda läroplanen, det vill säga att vi egentligen lär oss något annat — konkurrens, uppsplittning och detaljkunskaper — än det som står i läroplaner och styrdokument för skolan, har pågått länge. Vi skall lära oss vår plats i det rådande klassamhället, passa in i en mall, en form, för hur man bör bete sig i arbetslivet och samhället i stort. Det gäller inte minst innehållet i undervisningen. Att göra det viktigare att veta att Karl den XII dog år 1718 än varför och hur vanliga människor under den tiden levde, att göra det mer intressant att ha den perfekta definitionen av begreppet demokrati än att få använda det praktiskt i sin egen vardag gynnar en historie- och samhällssyn med enkla, ibland felaktiga, samband och enkla, ibland felaktiga, lösningar. Det är i spåren av en sådan kunskapssyn som historiska upplysningskampanjer blir nödvändiga, när det man egentligen inte har fått chansen att förstå har glömts bort. Det är därför en ökad satsning på historieundervisningen och en förbättrad helhetssyn i undervisningen är långt mycket viktigare än vilka upplysningskampanjer som helst. Om man inte har andra syften med dem än att få ungdomar att verkligen förstå historien och sin samtid, vill säga.

Det finns förstås en motbild också. Att det finns mängder av engagerade och duktiga lärare och skolledare som faktiskt försöker uppfylla de verkliga läroplanernas vackra ord om demokratisk och kritisk fostran och att skolan är en av de första platserna där man tillsammans med andra kan försöka skaffa sig en egen bild av världen. Det är ju just denna skolans dubbla roll som gör det så oerhört viktigt med en bra skolpolitik och ett fungerande elevfackligt arbete. Men det förtar inte känslan av att det inte minst ur demokratiperspektiv är en allvarlig situation. Jag minns väl hur vi på högstadiet fick lära oss elevinflytande genom att vara med och rösta om vilken färg gardinerna skulle ha och på vilken sida i klassrummet som papperskorgen skulle stå. Och även om invändningen blir att det är extrema exempel och att elevinflytandet tagit åtskilliga steg framåt sedan mitten av 80-talet och att elever nu till och med kan vara i majoritet i styrelsen för skolan, så tror jag att den synen på demokrati dröjer sig kvar på många skolor och hos många lärare. Vi lär oss en form för demokrati, men utan att kunna använda den för att påverka vår egen vardag i skolan. Vi lär oss att demokrati är en form för att fatta beslut, alldeles oavsett om besluten har någonting med verkligheten att göra eller inte. Och många är de elever som jag träffat genom åren som åtminstone kan vittna om hur omöjligt det blir att få inflytande över något väsentligt i skolan, där det handlar om att ta makt från någon annan. Men så är det ju. Om några skall vinna makt så måste det ske på bekostnad av andras makt, om man inte lever i den liberala värld av blå dunster som säger att

intressebetsättningar egentligen inte finns. Kort och gott: det behövs inte fler föreläsningar och temadagar om vad demokrati är för något, inte fler meningslösa omröstningar och inte fler utvärderingsblanketter. Elever i svenska skolor måste ta sig rätten att få använda sin demokratiska rätt till att påverka vardagliga och långsiktiga frågor i skolan. Schemaläggning, ombyggnation och arbetets uppläggning. Och just ta sig, för den rätten kommer ingen att släppa ifrån sig frivilligt.

Demokratins utveckling

Det är av största vikt att försvara de demokratiska landvinningar som vi i Sverige ibland kan ta för givna. Bara känslan av att på valdagen delta i en gigantisk styrkemätning där klasskampens läge i någon mening utmätts är en stark känsla. Inte minst i perspektiv av att den möjligheten är förvägrad så många i världen som fortfarande kämpar för de, för oss, mest självklara politiska fri- och rättigheter. Att få avge sin röst på valdagen är för mig en viktig bekräftan av arbetarrörelsens framgångsrika kamp, men också ett viktigt verktyg att påverka den praktiska politiken i Sverige. Men skall demokratin kunna förvaras får man inte acceptera att dess räckvidd beskärs eller att den töms på innehåll. Det borde förstås vara tvärtom. Att demokratin utvecklades till fler, inte färre, av samhällets sektorer. Att den utveckling av demokratin som det innebär med fler gemensamt ägda företag drevs framåt av arbetarrörelsens båda partier och fackföreningsrörelsen. Vad är det som säger att demokratin skall göra halt vid fabriksportarna och att arbetarna skall skickas in i arbetslivet med bara det nödortfoga skydd som arbetsrätten innebär? Varför är det inte lika självklart att få välja styrelse för företaget där man arbetar som att få vara med och rösta till kommunfullmäktige, landsting och riksdag? På dessa frågor står egentligen stora delar av det politiska etablissemangets svarslost. Otaliga gånger har jag fört fram frågan om vad som principiellt skiljer ekonomins område från det som idag är arena för politiska beslut och nästan lika många gånger har både högerdebattörer och ofta också socialdemokrater stått svarslösa eller halvhjärtat hänvisat till att frågan är felställd eller att det inte går att resonera på det sättet. För högers del är svaret ganska självklart. De försvarar de intressen de företräder, det lilla fåtal som är de som skulle förlora makt om demokratin utvecklades också till ekonomins område. För socialdemokraterna handlar det snarare om uppgivenhet och en visionslöshet om är resultatet av att man sedan länge gett upp kampen om makten i samhället och nu nöjer sig med att diskutera fördelningen av de smulor som blir över efter det att storkapitalet tagit sitt. Det första är naturligt, det senare tragiskt.

Fenomenet ungdomspolitik

Ett politiskt system som inte tar sig, och som inte tillåts ta sig, rätten att utvecklas och som dessutom döljer de intressebetsättningar som är dess ursprungliga grund riskerar att få politiker därefter. Min uppfattning är att många av dem som idag är aktiva i de politiska ungdomsförbunden lika gärna kunde ha varit med i ett annat förbund, och att valet mer handlar om var man hade sina kompisar eller andra mer eller mindre slumpartade mekanismer. En viss osäkerhet är förstås naturlig och också att byta åsikter ibland. Men många har blivit politiskt aktiva för politiken i sig, inte egentligen för att man brinner för en vision eller vill bekämpa orättvisor. Det speglar av sig i att många ungdomsförbundare ofta säger: ”Engagera er politiskt (gå och rösta, om det är valrörelse)”. En del lägger till: ”Helst vill jag förstås att ni går med hos oss, men det är inte det viktigaste”. Eller kanske ännu hellre det jag ganska ofta hört: ”Jag har nog mer gemensamt med andra som är politiskt aktiva även om det är i ett annat parti än med de som inte är aktiva alls.” Dumheter! Den gång jag får ”mer gemensamt” med en ungmoderat eller LUF:are från något överklassområde som vill sänka skatten för höginkomsttagare och privatisera sjukvården än jag har med vilken ickeengagerad förortstjej som helst eller den gång jag tycker att det är viktigt att de borgerliga ungdomsförbunden får fler aktiva medlemmar är det dags för mig att överväga mitt politiska

engagemang överhuvudtaget.

Utgångspunkterna för politisk kamp är helt olika och visar sig på helt olika sätt. I den del av valrörelsen som utspelades av ungdomsförbunden på landets skolor stod det ganska klart. Det var en i stora stycken ointressant föreställning för många unga, helt enkelt därför att den inte handlade speciellt mycket om deras verklighet och framfördes av människor som talade ett annat språk. De andra ungdomsförbunden körde på ungefär som de brukar. Moderata ungdomsförbundet vill sänka skatten på allt hela tiden och som lösning på alla problem från statsskuld till huvudvärk och anklagar Socialdemokratiska ungdomsförbundet, som sällan kan uttala sig för sitt parti, som anklagar Moderata ungdomsförbundet tillbaka för att ha orsakat krisen. Centerns ungdomsförbund talar om kretslopp och ekohumanism som inte ens de själva kan förklara speciellt framgångsrikt och Kristdemokratiska ungdomsförbundet talar om kristen etik och moral men himlar med ögonen så fort diskussionen blir konkret om abort eller homosexuellas rättigheter. Liberala ungdomsförbundet går i falsett om Sovjetunionen så fort de bara kan och Grön ungdom är snälla och milda men inte så mycket mer alls och ofta nästan obegripliga i sitt ”varken höger eller vänster”-tjafs. Att de alla, ibland med undantag för Moderata ungdomsförbundet, pratar om samförstånd och breda lösningar som om det fanns en politik — deras — som gjorde det bättre för alla gör bara deras sak värre. Det är faktiskt rätt a som går på det.

Vi säger rent ut att alla inte kommer att tjäna på en socialistisk politik. Den lilla grupp som äger och kontrollerar de stora företagen skall fråntas den rätten, eller snarare; alla vi som inte äger eller kontrollerar företag skall få den rätten. Höginkomsttagare skall bidra mer till det gemensamma helt enkelt därför att de har råd med det. Inga generella skattesänkningar hjälper för att klara arbetslösheten och välfärden utan ökar snarare klassklyftorna när den gemensamma sektorn försämras. Istället behövs i många fall höjda skatter. På kapital, förmögenhet, aktieutdelning och höga inkomster. En sådan politik ligger inte direkt i etablissemangets intresse och retar ganska många, inte minst de andra ungdomsförbunden. Jag minns från valrörelsens slutskede en liberal debattör som jag mötte på Vilunda gymnasium i Upplands-Väsby som blev nästa hysterisk över vår politik och attityd.

Jag minns en CUF:are som på en av Stockholms innerstadsskolor i en debatt sa till mig ”Vad håller du på med? Kan du inte sluta? Det är faktiskt inte roligt längre!” och jag minns också en av MUF:s påstått främsta debattörer som på KF:s gymnasium i Stockholm pressades till ett litet erkännande: ”Det kan väl hända att moderat politik leder till ökade klassklyftor, men det är inte det som är meningen ... ” Klen tröst för dem som drabbas kan man tycka.

I kamp mot kapitalismen

Det är naturligt för ett parti som tillhör arbetarrörelsen att vara i opposition mot ett kapitalistiskt samhällssystem. Det är självklart, eller snarare borde vara självklart, att alla som vill uppnå social rättvisa, jämställdhet och ge de maktlösa makt också i grunden vill förändra det samhällssystem som förhindrar detta, vars maktrelationer bygger just på att bevara fåtalsväldet. Den historiska upplysningskampanj som högern, med riddare Leijonborg i spetsen, vill driva skall ses just ur det perspektivet. I det allmänna medvetandet vill man inte bara skada vänsterpartiet och utmåla oss som odemokratiska, utan etablera ett samband mellan varje tanke på en samhällsförändring som går utöver enstaka skattesatser och Stalins avrättningar. Det sker enligt den huvudlösa logiken att den som inte tar direkt avstånd från målet det klasslösa samhället, att den som påstår att klasskampen inte har avstannat och att behovet av förändringar av maktrelationerna i det svenska ekonomiska systemet finns kvar egentligen förespråkar brott mot mänskliga rättigheter för det var ju det som hände i Sovjetunionen. Det placerar i förlängningen var och en — fackföreningskämpar, miljöaktivister, feminister och socialdemokrater — som förespråkar samhällsförändring på de anklagades bänk. Detta borde vara uppenbart nog också för den socialdemokratiska partiledningen kan

man tycka. Att inget annat parti har ställt sig bakom vänsterpartiets krav om att stärka historieundervisningen i skolan genom att göra historia till ett kärnämne i gymnasieskolan är bara ett av många exempel på att man inte är intresserade av de bakomliggande orsaker som är värda att finna, också till stalinismens förbrytelser.

Men vi har genomskådat allt det där. Vi vet att högern — och inte minst liberalerna — är ute efter ideologiska — och för all del partipolitiska — poänger. Vi vet att de är ute efter att vrida inte bara den dagsaktuella politiska debatten till sin fördel utan också att skriva om historien där den inte passar deras syften. Vi vet att de ytterst vill misstänkliggöra varje försök till organisering i opposition mot det etablerade samhällssystemet som odemokratiskt. De försöker få oss att tro att organisering, att motstånd är lönlöst. Men vi går faktiskt inte på det. Inte alls. Istället blir vårt svar en allt större stolthet i att vara organiserade tillsammans med andra för våra gemensamma intressen. Vi svarar att länge nog har vi böjt oss och underkastat oss andras problemformuleringsinitiativ och rätt att tolka verkligheten. Här drar vi gränsen. Efter årtal av tillbakapressning börjar nu kampen för att flytta fram våra positioner. Nu fortsätter vi, med ökad kraft, kampen för rätten till arbete, för rätten till jämställdhet och frihet från ekonomiskt utnyttjande. Frihet att styra våra egna liv.

Man anklagade Ung Vänster i valrörelsen för oresonlighet och för att i allmänhet vara otrevliga och svåra att ha att göra med. Anklagelserna har sin bakgrund inte i någon allmän bråkighet utan i det faktum att vi förbehåller oss rätten att bryta mot det etablerade samhällets ramar för vad som är godtagbara politiska krav och åsikter. Vi vill i grunden förändra maktförhållandena i samhället och vi ifrågasätter det kapitalistiska samhällets heligaste grundsten; den privata äganderätten. För andra, som sedan länge anpassat sina krav till vad som är legitim, vad som är godtagbart i den pissljumma politiska debatten, eller har tagit som sin uppgift att försvara rådande förhållanden, är detta något oerhört upprörande. Men vi vidhåller den rätten och ser helt enkelt ingen anledning att vara resonliga med en politik som skapar ökad arbetslöshet och ökade klassklyftor.

Om någon upplever oss som otrevliga eller svåra att ha att göra med så beror det på att vi utan omsvep står för en grundläggande förändring av det nuvarande systemet, vilket ställer dem inför problemställningar de inte kan hantera. Vi har inga skäl att dölja att vi inte tror på den gråa sörja av samförstånd som så ofta färgar svensk politik. Där de försöker dölja motsättningar mellan olika intressen lyfter vi fram våra klass- och könsintressen och ställer våra motståndare till svars för en politik som gynnar fåtalet. De behöver inte gilla det, men bör åtminstone ha lärt detta; det finns en ny generation unga kommunister och socialister — ”en ny generation aggressiva marxister” som Boris tidning smickrande kallat oss — i det här landet som menar allvar, och som inte ser klasskampen som en del av det förgångna utan som en ständigt pågående kamp också idag. Och som tänker delta i den, även om det råkar uppröra någon en smula. Som har den bestämda uppfattningen att detta inte är den bästa av alla världar, som har förstått att historien ännu inte tagit slut. Vi tänker vara med och skapa vår egen framtid. Politik handlar faktiskt inte om att lära känna varandra, utan om en antagonistisk, oförsonlig, motsättning mellan olika intressen. Då är det ganska bra om man vet vilken sida man står på. Det vet vi.

Medverkande

- Aron Etzler* f. 1973, studerar historia vid Stockholms universitet.
- Werner Schmidt* f. 1944, doktorerade i historia med avhandlingen ”Kommunismens rötter i första världskrigets historiska ram: en studie kring arbetarrörelsens historiska misslyckande” (1996). Undervisar vid Södertörns högskola och forskar bland annat om Sverige under andra världskriget.
- Wolfgang Wippermann* f. 1945, professor i modern historia vid Freie Universität, Berlin. Författare till en rad böcker om nationalsocialismens historia och totalitarismforskning. Han är medförfattare till boken ”*Roter Holocaust*”? *Kritik der Schwarzbuch der Kommunismus* (Hamburg 1998) och har nyss gett ut en faktabok om kontroverser inom nationalsocialismforskningen.
- Lars Herlitz* f. 1929 [d. 2001], är professor emiritus i ekonomisk historia vid Göteborgs universitet, där han forskat om svensk agrarhistoria under 1700-talet, merkantilism och fysiokratism och mellankrigstidens internationella ekonomiska utveckling. Tillsammans med Peter Dencik och Bengt-Åke Lundvall har han givit ut *Marxismens politiska ekonomi* (1969).
- Michael Parenti* f. 1933, författare och samhällsdebattör. Ph. D. i political science, Yale University Har tidigare givit ut ett flertal böcker som spänner över många ämnen: fascism, amerikansk imperialism och media, bland andra *Blackshirts and Reds* (1997), ur vilken bidraget till denna bok är hämtat.
- Helene Carlbäck* f. 1947, forskare och lärare vid Södertörns högskola. Har med avhandlingen ”Att byta erkännande mot handel” doktorerat på de svenska statsmakternas relation till Sovjet på 20-talet. Arbetar nu med forskningsprojektet ”Arbetarrörelsen i Östersjöområdet”. Hon har tidigare arbetat som översättare, tolk och forskare under tio år i Moskva.
- Per Francke* f. 1920 [d. 1999], har arbetat som textilarbetare och journalist. Chefredaktör för *Ny Dag* 1964-1973. Sammanställde 1987 antologin *De valde handlingen*, om vänsterpartiet kommunisternas historia.
- C. H. Hermansson* f. 1917, partiledare för vänsterpartiet kommunisterna 1964-1975. Har gett ut flera studier över ägarkoncentrationen i Sverige, den första, *Det monopolkapitalistiska Sverige* (1943) under pseudonym (Lancet) på grund av det överhängande hotet från nazismen. Har också skrivit *Monopol och storfinans — de femton familjerna* (1965), *Kommunister I och II* (1980), *Socialism på svenska* (1982), *Sverige i imperialismens nät* (1986).
- Örjan Appelqvist* f. 1947, brevbärare och fil lic. i ekonomisk historia. Har sammanställt Gunnar Myrdal — texter i urval, som utkom 1998 och tidigare utkommit med historiska skildringar om Södertäljes brevbärares yrkeshistoria.
- Kristina Boréus* f. 1959, forskare och lärare i statsvetenskap vid Stockholms universitet. Har tidigare gett ut boken *Högervåg* (1994), om den ideologiska högervridning som skedde i Sverige under 1980-talet. Forskar nu kring hur olika grupper i den politiska debatten betraktats som avvikande.
- Maria-Pia Boëthius* f. 1947, journalist och författare. Har tidigare skrivit bland annat *Heder och samvete* (1991) om den svenska politiken under det andra världskriget och *Sfärfäderna* (1997) om de högsta finanskretsarna i Sverige i seklets början.
- Göran* f. 1959, författare och samhällsdebattör. Senast utgivna böcker: *Rudolf*

- Greider* *Meidner — skärvor ur ett 1900-tals-liv* (1997) och *Arbetarklassens återkomst* (1998) om hur klassbegreppet försvunnit ur språket.
- Torbjörn Tännsjö* f. 1946, professor i praktisk filosofi vid Göteborgs universitet. Har en omfattande bokproduktion i moralfilosofi, politisk filosofi och medicinsk etik bakom sig, bland annat *Conservatism for Our Time* (1990) och *Populist Democracy* (1993) samt på svenska, boken *Vårdetik* (1998).
- Jörn Svensson* f. 1936, ledamot av Europaparlamentet för vänsterpartiets räkning. Doktor i ekonomisk historia. Tidigare riksdagsledamot för vänsterpartiet kommunisterna 1971-1988. Har tidigare gett ut bland annat *Du skall ta ledningen och makten* (1975) *Om en möjlig socialism i Sverige* och *Socialismens förnyelse* (1981), en kritik mot de socialistiska staterna.
- Jenny Lindahl* f. 1973, ordförande för Ung Vänster, vänsterpartiets ungdomsförbund. Medverkade i antologin *Makten över media* som Ung Vänster gav ut 1996.
- Kalle Larsson* f. 1969, riksdagsledamot för vänsterpartiet och förbundsstyrelseledamot i Ung Vänster.

Tack till

Hans Arvidsson, Edvard Ankarudd, Jonas Bergendal, Sara Borg, Tove Carlshame, Veronica Ekström, Mats Einarsson, Dick Emanuelsson, Ali Esbati, Bo Gustafsson, Mikael Gustavsson, Stellan Hermansson, Lina Hjorth, Eric Hobsbawm, Kalle Hägglund, Roger Höögh, Tommy Jansson, Martin Jefflén, Roger Johansson, Emma Jones, Matti Kataja, Åsa Linderborg, Markus Ljunggren, Johan Lönnroth, Erika Magnusson, Lena Malmberg, Mattias Månsson, Emil Persson, Gunnar Sandin, Mathias Strömberg, Henning Süssner, Martina Tillbom, America Vera-Zavala och Åke Wilén.

Debatt i det franska parlamentet

12 november 1997

TALMANNEN: Herr Michel Voisin har ordet.

MICHEL VOISIN: Herr premiärminister, åttio år efter Oktoberrevolutionen får historien ny aktualitet.

Alexander Solsjenitsyn fördömde en gång den totalitära kommunistapparatsens verklighet. Han översköljdes med sarkasmer. I dag har många historiker, mest före detta franska kommunister, gjort ett fruktansvärt bokslut över den globala kommunismens brott: 85 miljoner döda. (*Charles de Courson viftat med en bok. Utrop från dm socialistiska och från den kommunistiska gruppen.*)

TALMANNEN: Herr Voisin, ställ er fråga, och ni, herr Courson, lägg ner er bok.

MICHEL VOISIN: Jag har två frågor att ställa till er, herr premiärminister.

För det första: hur vill ni göra de brott som historikerna bekräftat kända och erkända?

För det andra: hur vill ni fastställa ansvaret för dem som har stött dessa styggelser, vilka de än må vara och var de än må finnas? (*Applåder från Unionen för den franska demokratin och gaullisterna.*)

TALMANNEN: Premiärministern har ordet.

PREMIÄRMINISTER LIONEL JOSPIN: Herr deputerad, ert förslag kan tolkas på två sätt. Antingen handlar det om ett litet politiskt inlägg och då förtjänar det ingen kommentar. Eller

så vill ni uppriktigt och utan baktankar ställa en stor fråga, tala om ett stort politiskt problem, ett av vårt sekels dramer.

PASCAL CLÉMENT: Bådadera!

PREMIÄRMINISTERN: Jag vill hålla mig till den andra hypotesen, och det är därför som jag vill ge ett svar. (*Utrop från Unionen för den franska demokratin och gaullisterna.*)

JEAN-MICHEL FERRAND: Vilken ära!

PREMIÄRMINISTERN: Om ni inte vill att jag besvarar frågan på de villkor som jag kan acceptera, vill jag att ni säger det uppriktigt. I så fall håller jag mig till den första hypotesen och sätter mig igen. (*Applådet från den socialistiska och den kommunistiska gruppen samt från vissa håll hos gruppen radikaler, medborgare och gröna.*)

Jag tänker alltså svara, fullt medveten om att det är mycket svårt att uttömmande besvara sådana frågor på några minuter ...

JEAN-MICHEL CHARIÉ: Det är mycket trist!

PREMIÄRMINISTERN: Det är inte trist men det är svårt!

JEAN-MICHEL FERRAND: Det är rentav genant!

PREMIÄRMINISTERN: Jag besvarar frågan samma dag som republikens president är i Hanoi (*applåder från den socialistiska och från den kommunistiska gruppen samt från vissa håll hos gruppen radikaler, medborgare och gröna*) efter att ha varit i Kina och har för avsikt att återvända dit.

JACQUES BAUMEL: Till saken!

PREMIÄRMINISTERN: Mina damer och herrar, 1917 års revolution är en av detta sekels stora historiska händelser. I decennier har den präglat våra arbetare, liksom våra intellektuella och konstnärer.

JEAN-MICHEL FERRAND: Så kallade konstnärer!

PREMIÄRMINISTERN: Herr Voisin, jag vill betona att ni själv konstaterade att de som i dag via en bok tar upp problemet är just tidigare kommunister vilket, sagt utan värdering, är något som understryker epokens motsägelsefulla karaktär.

PASCAL CLÉMENT: De ångrar sig!

JEAN-MICHEL FERRAND: En djävulsk envishet!

PREMIÄRMINISTERN: Den rörelse som började med en revolution 1917 har spelat en huvudroll i vårt sekels historia. Den har haft enorm betydelse bland våra arbetare och mobiliserat miljoner människor, intellektuella och konstnärer i vårt land. Den har varit en utgångspunkt i vår historia, ty under den tid då Nazityskland var vår fiende, var Sovjetunionen vår bundsförvant, vad man än må anse om regimens karaktär. (*Applåder från den socialistiska och från den kommunistiska gruppen samt från vissa håll hos gruppen radikaler, medborgare och gröna. Utrop från Unionen för den franska demokratin och gaullisterna.*)

JEAN-MICHEL FERRAND: Från och med när?

TALMANNEN: Kära kolleger, låt premiärministern tala. Han har fått en fråga och tänker svara.

PREMIÄRMINISTERN: Som jag ser det är det ingen tillfällighet att frågan har ställts av en deputerad från UDF och inte av en gaullist. (*Utrop från den socialistiska gruppen. Protestrop från Unionen för den franska demokratin och gaullisterna.*)

Jag var i Moskva för tio dagar sedan och stod i begrundan inför minnestavlan över eskadern Normandie-Njemen. (*Applåder från den socialistiska gruppen.*)

JEAN-MICHEL FERRAND: Till saken!

PREMIÄRMINISTERN: Den är ett historiskt bevis för att det stalinistiska Sovjet, som jag ständigt har fördömt under min politiska verksamhet, var vår bundsförvant under denna tragiska period. Det är det första som jag vill säga.

PASCAL CLÉMENT: Politikersnack!

FRANÇOIS D'AUBERT: Skamligt!

PREMIÄRMINISTERN: Det andra jag vill säga, mina damer och herrar, är att oberoende av den roll som Sovjetunionen har spelat och oberoende av att Stalins brott var fullständigt kända 1945, tillhörde kommunisterna en regering som utgick ur motståndsrörelsen och som leddes av general de Gaulle. Även det är ett historiskt faktum. (*Applåder från den socialistiska och från den kommunistiska gruppen samt från vissa håll hos gruppen radikaler, medborgare och gröna.*) Jag har för min del aldrig satt "likhetstecken" mellan nazism och kommunism eller marxism. ("Mycket bra!" från flera håll i den socialistiska gruppen.)

Nazismen är en till sin inneboende karaktär en pervers lära ...

CHARLES DE COURSON: Liksom kommunismen!

PREMIÄRMINISTERN: ... som aldrig har dolt sin praktik bakom motsägande försäkringar, som har stått för sina antisemitiska teorier, som har stått för de teorier som vill försvara dominansen från en "elit".

Det har aldrig skett någon "urartning" av nazismen. Nazismen var inbyggt pervers och det var nödvändigt att krossa den.

Det har funnits, vare sig ni vill det eller ej, åsiktsskillnader och nyanser i analysen av fenomen som marxism, kommunism, leninism och stalinism.

FRANÇOIS D'AUBERT: Har det funnits nyanser så har det varit i helvetet.

PREMIÄRMINISTERN: Den nyss avlidne François Furet hävdade för sin del ett ödesdigert samband mellan marxism, kommunism, leninism och stalinism. Han menade att marxismen ofrånkomligen utmynnade i stalinism.

CHARLES DE COURSON: François Furet har rätt!

PREMIÄRMINISTERN: Andra franska historiker, till exempel Madeleine Rebérioux som är hedersordförande i Förbundet för mänskliga rättigheter, skiljer mellan den stalinistiska avvikelsen och det kommunistiska idealet. (*Utrop från flera håll inom Unionen för den franska demokratin och gaullisterna.*)

Den som talar till er kan göra det så mycket lättare som han redan 1956, som ung student, bröt med denna lockelse när den demokratiska ungerska revolutionen krossades. (*Applåder från den socialistiska och från den kommunistiska gruppen samt från många håll hos gruppen radikaler, medborgare och gröna.*)

Den som talar till er tillhör den franska socialismens demokratiska tradition.

JEAN UEBERSCHLAG: Förlåt om jag skrattar!

PREMIÄRMINISTERN: Även om Gulag måste fördömas fullständigt och stalinismen förkastas, och även om man må tycka att det franska kommunistpartiet, för vars räkning jag inte brukar uttala mig, dröjde för länge med att fördöma stalinismen ("Ah!" från Unionen för den franska demokratin och gaullisterna) så som jag har sagt här i dag och alltid har tänkt, har det ändå gjorts så. ("Nej!" från många inom samma grupper.)

Vi måste alltså fördöma stalinismen. Vi måste alltså fördöma Gulag. Men det franska kommunistpartiet har deltagit i vänsterkartellen, folkfronten, motståndsrörelsens strider och 194s års trepartiregering. (*Applåder från den socialistiska och från den kommunistiska gruppen samt från många håll hos gruppen radikaler, medborgare och gröna.*)

Det har för sin del aldrig angripit våra fri- och rättigheter. Även om det inte tidigt nog tog avstånd från stalinismens fenomen har det dragit lärdomar av sin historia. Det är representerat i min regering och det är jag stolt över! (*De deputerade från socialisterna, kommunisterna och gruppen radikala, medborgare och gröna, reser sig och applåderar länge. Många deputerade från Unionen för den franska demokratin lämnar auditoriet. Visslingar från den socialistiska gruppen.*)

THIERRY MARIANI: Vi har just bevistat en stalinistisk offensiv!

FRANCK BOROTRA: 85 miljoner döda på vinst och förlust!

TALMANNEN: Ordet går till den socialistiska gruppen.

ÖVERSÄTTNING: Gunnar Sandin